

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXX (72) 2013/2

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXX (72), 2013, číslo 2

Vydává Česká národopisná společnost za podpory Akademie věd České republiky, v.v.i. v Praze

Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný odborný etnologický časopis, vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti:

<http://www.narodopisnaspolcnost.cz/vestnik.php>.

Předseda redakční rady: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., spolupráce na redakci Mgr. Jana Nosková, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, Dr. Zorica Divac (Bělehrad), PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), doc. PhDr. Hana Hlůšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Ludmila Kopalová, PhDr. Helena Mevaldová, Mgr. Markéta Palowská, Dr. Marketa Spiritova (Mnichov), doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: Mgr. Eva Románková a ASPENA spol. s r. o., Brno

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Číslo vychází k 1. prosinci 2013

ISSN 1211-8117

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932 a je evidován v mezinárodních bibliografických databázích AIO (*The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute*) a CEJSH (*Central European Journal of Social Sciences and Humanities*).

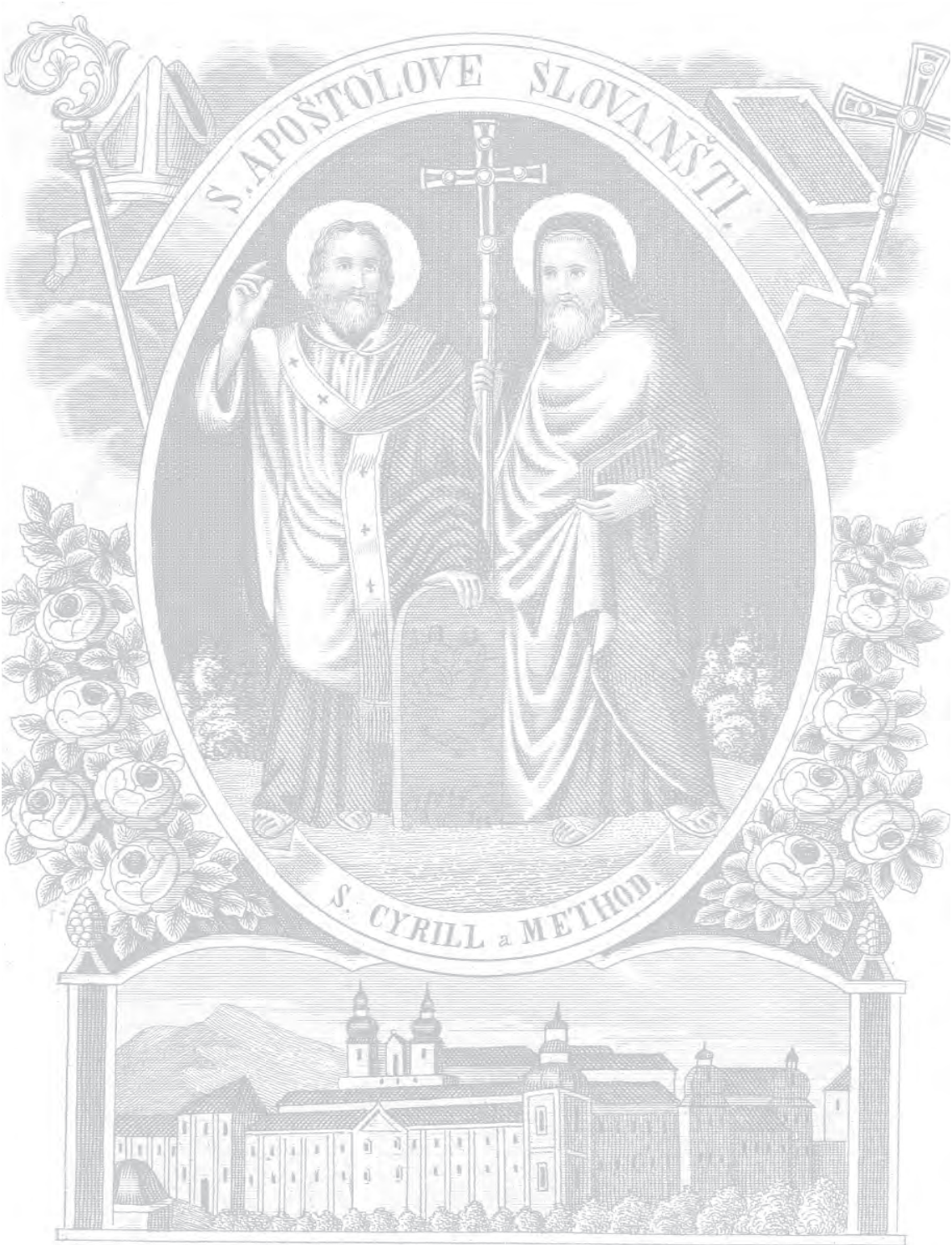
NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXX (72) 2013/2

K 1000 leté památní slavnosti v. r. 1863.

S. APOŠTOLOVE SLOVANŠTI.

S. CYRILL a METHOD.

K 1000 leté památní slavnosti v. r. 1863.

Obsah

Studie

Blanka Soukupová, <i>Česká antropologie – pokračovatelka české etnografie a etnologie – po sametové revoluci (1989). Urbánní a etnická studia jako osa oboru</i>	5
Roman Malach, <i>Přínos Selského archivu pro národopis Moravy a Slezska</i>	21
Marta Toncrová, <i>Česká etnomuzikologie na začátku 21. století (poznámky k vývoji oboru)</i>	35
Daniel Dědovský, <i>Žito a MacGill aneb staroskotský tagheirm v moravské pověsti</i>	43

Materiály

Václav Michalička, <i>Pilníkářské řemeslo – technologie rukodělné výroby II.</i>	70
Miroslav Válka, <i>Marginálie k cyrilometodějské tradici v lidovém prostředí</i>	77

Etika a etnologie

Daniel Drápala – Petr Janeček – Jana Nosková: <i>Návrh etického kodexu České národopisné společnosti</i>	92
--	----

Personalia

Jubilující Vanda Jiřikovská (<i>Romana Habartová</i>).....	101
Trocha vzpomínání při životním jubileu Jiřiny Veselské (<i>Marie Brandstetrová</i>).....	103
Poděkování prof. Dušanu Holému (<i>Martina Pavlicová</i>).....	107
František Vrhel jubilující (<i>Jan Pargač – Miloš Tomandl</i>).....	109
Výběrová bibliografie doc. PhDr. Františka Vrhela, CSc. (<i>Jan Pargač – Miloš Tomandl</i>).....	111
Jitce Matuszkové k životnímu jubileu (<i>Věra Kovářů</i>).....	116
Josef Ország Vranecký ml. (22. 3. 1913–14. 4. 1977) (<i>Petr Lid'ák</i>).....	117
Soupis prací Josefa Országa Vraneckého ml. (<i>Petr Lid'ák</i>).....	119

Knihy

Alena Křížová a kol.: <i>Ikonografické prameny ke studiu tradiční lidové kultury (Marta Kondrová)</i>	122
Jaroslava Benešová a kolektiv: <i>Konzervování a restaurování kovů. Ochrana předmětů kulturního dědictví z kovů a jejich slitin (Zdeňka Pitrunová)</i>	127

Konference

Geografické informační systémy a jejich využití ve společenských vědách (*Anna Horáková*) 128

Česká antropologie – pokračatelka české etnografie a etnologie – po sametové revoluci (1989). Urbánní a etnická studia jako osa oboru¹

doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.

Společenskovědní modul Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00 PRAHA 5–JINONICE
6446@mail.fhs.cuni.cz

Motto: „*Dnes mám však pocit, že jsem měl věnovat mnohem více úsilí náležitěmu zhodnocení výsledků bádání domácích národopisců... navrhuji, aby národopisci a sociokulturní antropologové utvářeli svá vlastní oddělení uvnitř jednoho společného ústavu nebo katedry.*“

Chris Hann (2007)²

Cíl přehledové statě

Rozsáhlé politicko-společenské změny v Československu (České republice) po roce 1989 zasáhly i českou etnografii – vědu, která byla od svých počátků propojena nesčetnými vlákny s vývojem společnosti a se střídáním jejích panujících ideologií. Cílem tohoto textu je analyzovat, na pozadí vývoje objektu zájmu antropologie a jejích předchůdkyň (etnografie, etnologie) v proměnlivých společensko-politických podmínkách, současná česká urbánní a etnická studia, která vzhledem k jejich společenskému významu a k tradici našeho oboru pokládám za jeho páteř. Po tomto představení historického kontextu reflektuji současnost, ptám se, co je česká antropologie dnes, jaký je vzájemný vztah mezi etnografií, etnologií a strukturovanou antropologií.

Vznik oboru, jeho definice, terén a nejednoznačnost pojmů národopis, etnografie, etnologie

Vznik vědeckého národopisu v českých zemích (v tomto příspěvku bude pojednáno pouze o národopise českém, nikoliv českoněmeckém) jako předchůdce dnešní antropologie lze datovat 90. léty 19. století. Národopisná tradice byla ovšem staršího data. Sahala již do druhé fáze českého národního hnutí; do 30. a 40. let předminulého století. První národopisci studovali vesnické rolnické vrstvy hovořící česky,

1 Text byl vypracován v rámci grantu GA ČR P 410/12/2390.

2 HANN, CH.: *Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě*. Sociologický časopis 2007, č. 1, s. 25–26.

tzv. lid,³ které podle dobové vědy, odvolávající se na autoritu Josefa Jungmanna, tvůrce spisovné češtiny, představovaly základ národa⁴. V *Hlavním katalogu a průvodci* Národopisné výstavy československé v Praze 1895 Otakar Hostinský uvedl: „*Za dob největšího úpadku našeho byl to především venkovský lid, jenž český jazyk a český mrav předků zachovával a udržoval; vedle historických památek slavných dob starších tudíž lid ten a jeho písně staly se hlavními zdroji obrození našeho.*“⁵ Vědecký národopis byl definován jako věda o národních zvláštnostech, projevujících se v materiální a duchovní kultuře. V Československé vlastivědě z roku 1933 je Karlem Chotkem, od roku 1912 docentem všeobecného národopisu, národopis charakterizován jako: „... věda, jež popisuje a vykládá lidovou kulturu, a to jak po stránce kultury hmotné, tak i po stránce kultury duševní.“ Podle autora definice byl národopis synonymem etnografie, zatímco etnologie byla synonymem pro národopis.⁶ Ještě v roce 1949 Karel Chotek napsal: „*Národopis je věda, která popisuje a vykládá lidovou kulturu, to je souhrn hmotných i duchovních hodnot jako výsledku práce, myšlení a citění jednotlivce i společnosti v jejich vývojové, strukturální a funkční skladbě.*“⁷ Vnitřní transformace oboru tak byla závislá na změně aktuálně platných definic národa a tzv. lidu⁸. Současně byla spjata se změnou pohledu na dobovou vesnici a město. V této době však stál relativně stabilní terén vesnice v protikladu ke středoevropským městům zasaženým ve druhé polovině 19. století industrializací, migracemi obyvatelstva, národnostními a sociálními konflikty. Dynamika městského prostředí, jeho komplikovanost i střety odehrávající se na jeho půdě tak zůstaly mimo zájem vznikajícího českého vědeckého národopisu.⁹

Posílení oboru tzv. českým národním zájmem v 90. letech 19. století

Vymezení tematiky národopisu českým národním zájmem bylo v první fázi vědeckého národopisu ještě posíleno. Vyostřující se etnický konflikt mezi Čechy a Němci v rakousko-uherské monarchii neumožnil tezi, že je třeba zkoumat jen vesnické rolnické vrstvy mluvící česky, překlenout. Nadále bylo tedy zkoumáno

3 KUTNAR, F.: *Cesta selského lidu k svobodě*. Praha 1948, s. 90, 95.

4 BROUČEK, S.: *K některým podmínkám rozvoje českého národopisu v osmdesátých a na počátku devadesátých let 19. století*. Český lid 64, 1997, s. 195.

5 HOSTINSKÝ, O.: *Lidová píseň, hudba, tanec*. In Kafka, J. (red.): *Hlavní katalog a průvodce. Národopisná výstava československá v Praze*. Praha 1897, s. 154.

6 CHOTEK, K.: *O povaze a významu československého lidu*. In: *Československá vlastivěda. Díl II. Člověk*. Praha 1933, s. 294.

7 CHOTEK, K.: *Otázka periodizace československé lidové kultury*. Český lid 4, 1949, č. 1–2, s. 19.

8 K vývoji tohoto pojmu JECH, J. – SKALNÍKOVÁ, O. (eds.): *Lidová tradice*. Praha 1971, s. 11–20 a d.

9 SOUKUPOVÁ, B.: *Anthropology of the City: A Social Viewpoint, Main Tendencies, Perspectives and National Traditions of Research. An Example of Czech Urban Anthropology*. *Urban people* 12, 2010, č. 2, s. 253.

jádro národa, domnělý národní charakter. Poznání sebe sama mělo Čechy povzbudit v „zápase“ s českoněmeckým „protivníkem“. Filolog Emanuel Kovář, podobně jako folklorista Václav Tille, jehož názory se formovaly v ovzduší kritického češství skupiny kolem univerzitního profesora T. G. Masaryka, však již tehdy poukázali na rozdíl mezi termínem národ a lid, podle většiny badatelů stále jediný objekt národopisného výzkumu.¹⁰ Kovář neschopnost rozlišovat mezi oběma pojmy, tuto údajnou absenci smyslu pro společnost, kritizoval již roku 1897. Jakkoliv i on považoval za hlavní směr národopisného výzkumu (v synonymním označení etnologie) studium vesnice, nabádal, aby národopis zkoumal i ty skupiny národa, které se odštěpily od vesnického lidu v souvislosti s migracemi vesnického obyvatelstva do měst, především pak řemeslníky.¹¹ Pokud se objevil v Kovářově textu termín antropologie, šlo o antropologii fyzickou a psychickou.¹² Stejný názor na pojem antropologie ostatně vyslovil již o více než deset let dříve archeolog a kulturní historik Lubor Niederle.¹³ Etnologie byla podle něho pomocnou vědou antropologie.¹⁴ Vlastní termín etnologie se podle Niederleho objevil již roku 1839.¹⁵

V roce 1897, v roce vydání Kovářova textu *Národopis a úkoly Národopisné Společnosti Československé*, vyšla v češtině práce Úvod do studia člověka a civilizace Eduarda B. Tylora, jenž je pokládán za zakladatele antropologie. On sám viděl její předmět ve studiu člověka a civilizace.¹⁶ Antropologie v jeho podání však nebyla v žádném případě disciplínou akademickou, odtrženou od problémů světa; sám Tylor byl hlubokým historickým optimistou a domníval se, že by antropologie měla pracovat na zlepšení světa.¹⁷ Od svých počátků se tak antropologie profilovala jako věda vysoce společensky angažovaná a zároveň jako věda niterně humánní. V české tradici se však i v období meziválečném spojovala nadále s biologickým výzkumem (např. v roce 1929 ji jako biologickou vědu charakterizoval Vojtěch Suk¹⁸). Z české tradice tak, zdá se, stál nejbližší Tylorovi Jaroslav Vlach, reprezentant cizokrajného národopisu, který antropologii již roku 1881 ztotožňoval s výzkumem poměru člověk a národ a s komparativním studiem národů.¹⁹

10 KOVÁŘ, E.: *Národopis a úkoly Národopisné Společnosti Československé. V cyklu přednášek Národopisné Společnosti Československé přednesl Dr. Em. Kovář*. Národopisný sborník československý 1, 1897, s. 4.

11 Tamtéž, s. 5–6, 12.

12 Tamtéž, s. 6.

13 Podle národopisné encyklopedie byl Lubor Niederle „*antropolog, archeolog, národopisec, historik, slavista a vysokoškolský pedagog*“. BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (red.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1. Biografická část*. Praha 2007, s. 158.

14 NIEDERLE, L.: *Nástin dějin antropologie*. Athenaeum 7, 1889, č. 1, s. 1–2, s. 8.

15 Tamtéž, s. 8.

16 TYLOR, E. B.: *Úvod do studia člověka a civilizace. (Anthropologie.)* Praha 1897, s. 1.

17 Tamtéž, s. 487, 488.

18 SUK, V.: *Antropologie a národopis*. Praha 1929, s. 14.

19 VLACH, J.: *Národopis 1–4*. Matice lidu XV, 1881, č. 5, s. 1.

Výzkum města v úvahách národopisců za první republiky a bezprostředně po válce

Přes určité progresivní náběhy se lidé žijící mimo vesnici (dělníci, horníci, lidé pohybující se na periferii měst) ocitli ve středu zájmu národopisu (pod touto hlavičkou se pěstovala etnografie a folkloristika až do 50. let 20. století²⁰) až po únorovém převratu v roce 1948.²¹ Ještě Karel Chotek, přední představitel meziválečného národopisu, směřoval výzkum na vesnici, přestože si byl vědom jejich hlubokých proměn²² a narůstajících snah vyrovnat se městu.²³ Roku 1925 pak dal Čeněk Zíbrt, zakladatel a redaktor Českého lidu, národopisu dokonce jako hlavní úkol revitalizovat vesnické tradice.²⁴ Myšlenka, že národopis musí zareagovat na migrace z vesnice do měst, které se stávaly hlavními lidskými sídly, byla vyslovena roku 1944 slovenským badatelem Andrejem Melicherčíkem v rámci jeho teorie o tzv. třetím stadiu národopisu.²⁵ Etablovat se ovšem mohla až v souvislostech s další společensko-politickou změnou, kdy došlo k předefinování pojmu lid²⁶ a národ. Marxismus, po II. světové válce se rychle prosazující, deklaroval, že základem národa jsou dělníci, jeho údajně nejpokrokovější složka.²⁷ V roce 1949 E. F. Burian v Českém lidu napsal: „*Je bezpodmínečně nutno zkorigovat bývalé rozlišování lidu na lid netvořivý, tj. na ty z řad lidu, kteří šli na práci do továren a do dolů, do plynáren a do elektráren, a na lid tvořivý, který zůstal na zdravém vzduchu.*“²⁸ Český národopis, který přijal pod vlivem sovětské vědy v polovině 50. let označení etnografie, proto začal zkoumat proces utváření dělnického způsobu života a dělnické kultury. Dodejme, že etnografie byla, jak to ostatně deklaroval i sovětský profesor S. P. Tolstov,²⁹ provozována jako historická věda (odvětví historie).

20 BROUČEK, S.: *K některým podmínkám rozvoje českého národopisu v osmdesátých a na počátku devadesátých let 19. století*, c. d., s. 195.

21 SOUKUPOVÁ, B.: *Anthropology of the City: A Social Viewpoint, Main Tendencies, Perspectives and National Traditions of Research. An Example of Czech Urban Anthropology*, c. d., s. 255.

22 CHOTEK, K.: *Široký důl. Národopisná monografie české vesnice*. Praha 1915, s. 5.

23 *Československá vlastivěda. Národopis*. Řada II, sv. 6. Praha 1938, s. 144.

24 ZÍBRT, Č.: *Pětaadvacet ročníků „Českého lidu“*. Národopisný věstník československý XIII (55), 1925, č. 1, s. 41.

25 MELICHERČÍK, A.: *Teória národopisu*. Liptovský Sv. Mikuláš 1945, s. 10, 79.

26 V roce 1949 Karel Chotek napsal: „... lidem rozumíme jak obyvatele vesnice, tak i obyvatele města.“ CHOTEK, K.: *Otázka periodizace československé lidové kultury*, c. d., s. 20. Současně Chotek zdůraznil vzájemný vliv mezi vesnicí a městem: „... mezi vesnicí a městem... byl nejenom stálý styk, ale i výměna a prolínání. Dokonce nás zajímají přežitky velkoměsta, jejich vznik a souvislost s ostatní lidovou kulturou.“ (Tamtéž, s. 21) Přesto však i nadále pokládal K. Chotek za bázi národopisného výzkumu vesnici. Nakolik by jistý Chotkův obrat ke studiu města inspirovan marxismem, nám může odpovědět až Chotkův kritický životopisec.

27 SOUKUPOVÁ, B.: *Anthropology of the City: A Social Viewpoint, Main Tendencies, Perspectives and National Traditions of Research. An Example of Czech Urban Anthropology*, c. d., s. 256.

28 *O lidové kultuře*. Český lid 4, 1949, č. 1–2, s. 64.

29 NAHODIL, O.: *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha 1950, s. 27.

Hornictvo a hornické oblasti – objekt studia 50. let 20. století

Doba 50. a 60. let, která byla ve znamení extenzivního rozvoje těžkého průmyslu, přinesla nový objekt studia: hornictvo a hornické oblasti (Kladensko a Rosicko-Oslavansko). O dvě desetiletí později byl výzkum dělnického způsobu života realizovaný v hlavním městě Československa. Týmy badatelů zvolily jako svůj hlavní výstup, jak předepisoval tehdejší sovětský vzor – historicko-etnografické monografie³⁰. V roce 1959 bylo vydáno *Kladensko*,³¹ v roce 1961 *Rosicko-Oslavansko*, v roce 1981 *Stará dělnická Praha*³².

Urbánní a etnická studia v 60. letech a v období tzv. normalizace

Moderní etnografický výzkum města se rodil až v dialogu etnografie se sociologií v průběhu 60. let; v souvislostech s politicko-společenským táním, které vyvrcholilo v tzv. pražském jaru. Tato fáze urbánních studií je oprávněně spojována především s osobností brněnského etnografa Karla Fojtíka.³³ Spolu s tzv. etnografií dělnictva se však od 50. let rodila také tzv. etnografie etnických procesů jako druhý nejdůležitější problém studií poválečného oboru. I v tomto případě byly určující sovětské vlivy. Dále byly zkoumány dějiny oboru, proces socializace nové, tzv. družstevní vesnice a kultura vznikajícího moderního českého národa (českého národního hnutí – národního obrození).

Jakkoliv se druhou nejdůležitější laboratoří českých etnografů stalo pohraničí, kde po vysídlení autochtonního německého obyvatelstva probíhaly nesmírně komplikované procesy integrace tzv. novoosídlenců Čechů a Slováků z vnitrozemí, Čechů z Ukrajiny, Slováků z Rumunska, Ukrajinců z východního Slovenska, Ukrajiny a Rumunska, Cikánů, tzv. malých etnických skupin,³⁴ městská a etnická studia se brzy začala prolínat. Jistý vrchol nastal ve druhé polovině 80. let, kdy vyšly práce

30 Tamtéž, s. 43.

31 V předmluvě Jiří Horák napsal: „*Čím důležitější je pro budování socialismu v současné době činnost horníků a pracujících v průmyslových závodech, tím přirozenější je snaha poznat jejich hmotnou a duchovní kulturu.*“ SKALNÍKOVÁ, O. (red.): *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha 1959, s. 5.

32 ROBEK, A. – MORAVCOVÁ, M. – ŠTASTNÁ, J. (eds.): *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha 1981.

33 FOJTÍK, K.: *Tři typy dělnických bydlení v Brně (od nejstarší kolonie k nouzovým sídlištím)*. Brno v minulosti a dnes I, 1959, s. 23–40; FOJTÍK, K. – SIROVÁTKA, O.: *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha 1961; FOJTÍK, K.: *Některé aspekty vývoje kultury v průmyslovém městě*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, s. 130–135. K hodnocení osobnosti Karla Fojtíka srov. POSPÍŠILOVÁ, J.: *Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti etnologického ústavu AV ČR*. In: Holubová, M. – Petráňová, L. – Woitsch, J. (eds.): *Česká etnologie 2000*. Praha 2002, s. 15–16, 18–19.

34 ROBEK, A.: *K teoretickým problémům etnických procesů*. In: *Etnické procesy II. Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945 (společnost a kultura)*. Sborník referátů přednesených na konferenci s mezinárodní účastí konané ve dnech 5.–8. listopadu 1984 v Sobotíně, okr. Šumperk. Část I. Praha 1985, s. 6–16.

věnované adaptaci specifického etnika – Romů na Kladensku³⁵ a kdy začal výzkum tzv. nově vznikajících etnických skupin (Vietnamci, Kubánci). Romové, v tehdejší terminologii Cikáni, měli být asimilováni do kulturně homogenní české socialistické společnosti.³⁶ Proces jejich adaptace a integrace ovšem selhal, a proto se jejich životní styl, respektive problematika jeho odlišnosti,³⁷ začala zkoumat v rámci státního plánu vědeckého výzkumu. Výzkum měl být založen jako komparativní; podle marxistického etnografa Antonína Robka, vůdčí autority oboru v tomto období, cikánská adaptace vykazovala obdobné vývojové tendence jako adaptace černochů a indiánů v USA.³⁸ Právě v této době se sovětská věda znovu vyslovila ke vztahu mezi antropologií, etnologií a etnografií. V první polovině 80. let Ju. V. Bromlej, sovětský akademik, charakterizoval etnografii jako analogii kulturně-sociální antropologie v anglicky mluvících zemích, jako synonymum etnologie.³⁹

Městská a etnická studia po roce 1989

Tradice prolínání městských a etnických studií pokračovala i po tzv. sametové revoluci v roce 1989, v prvotním ovzduší naivní víry v naprosté odideologizování oboru.⁴⁰ V této době se také se zpožděním deseti až dvaceti let oproti Francii a anglo-americkému světu⁴¹ etablovala česká urbánní antropologie jako specifická subdisciplína⁴², která, ať jíž to přiznávala nebo nikoliv, čerpala v první fázi především z výzkumů tzv. etnografie dělnictva a z výzkumu malých měst v 80. letech 20. století⁴³.

35 SOUKUPOVÁ, B.: *Anthropology of the City: A Social Viewpoint, Main Tendencies, Perspectives and National Traditions of Research. An Example of Czech Urban Anthropology*, c. d., s. 260–261.

36 ROBEK, A.: *K praktickým důsledkům etnografického studia Cikánů – Romů*. In: Cikáni v průmyslovém městě (problematika adaptace a asimilace). Materiály k problematice etnických skupin na území ČSR, sv. 10, část 1. Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku č. 11. Praha 1988, s. 4.

37 ROBEK, A.: *K praktickým důsledkům etnografického studia Cikánů – Romů*, c. d., s. 2.

38 Tamtéž, s. 5.

39 BROMLEJ, JU. V.: *Sovremennyye problemy etnografiji*. Moskva 1984, s. 4.

40 V této době došlo k posílení autonomního postavení folkloristiky. Současně se folkloristé zavázali k systematickým sběrům folkloru v městském prostředí.

41 DE LA PRADELLE, M.: *Několik poznámek k urbánní antropologii*. Český lid 83, 1996, č. 3, s. 189.

42 K problému srov. heslo *Urban Anthropology* (LEVINSON, D. – EMBER, M.: *Encyclopedia of Cultural Anthropology. Volume 4*. New York 1996, s. 1339–1340, dostupné z http://faculty.smu.edu/rkemper/publications/Kemper-Rollwagen_Urban); stať *Urban Anthropology – An Overview* od Layly Al-Zubaidi, <http://www.indiana.edu/~wanthro/URBAN.htm>.; studie slovenské antropoložky Alexandry Bituškové (BITUŠÍKOVÁ, A.: *Urbánna antropológia. Východiská a perspektivy*. Banská Bystrica 2003; BITUŠÍKOVÁ, A.: *Čo je mesto? Mesto v predstavách jeho obyvateľov*. Český lid 90, 2003, č. 3, s. 217–224), sociálního antropologa a etnologa Zdeňka Uherka (UHEREK, Z.: *L'ethnologie urbaine en pays tchéques*. Geneses: Sciences sociales et histoire. Septembre 1997, s. 111–127) a historičky Ludí Klusákové (KLUSÁKOVÁ, L.: *Urban History in the Context of Czech Historiography and Social Sciences*. Citta & Storia V, 2010, č. 1, s. 55–70).

43 JANČÁŘ, J. – SOUČEK, J.: *Národopisný výzkum města*. Národopisné aktuality 19, 1982, s. 1–8;

Výzkum mezietnických vztahů ve městě na počátku 90. let 20. století

Své počátky česká urbánní antropologie spojila s výzkumem mezietnických vztahů. Svě místo si v rámci nově nazvaného oboru budovala totiž v době, kdy intelektuálové veřejně prosazovali konstruovaný projekt střední Evropy, jejímž údajným hlavním znakem měla být etnická a kulturní promísenost, a zároveň v čase, kdy se ozývalo v české společnosti heslo „návratu“ českých zemí do Evropy, respektive na evropský Západ. Důležité bylo i to, že v nových společensko-politických podmínkách začal být znovu uznáván fenomén jedinečnosti, osobitosti, individuality. V nových kontextech došlo, jak jsme na to již narazili, i k převzetí (alespoň v některých institucích) – často velmi mechanickému – širokého anglo-amerického pojetí antropologie.⁴⁴ Toto přijetí provázely diskuse o (ne)existenci hierarchie mezi pojmy etnografie, etnologie a antropologie, ztotožňování etnografie v duchu britské tradice s popisem, diskuse o užitečnosti⁴⁵ nebo neužitečnosti etnologie. Většinou diskutujících přitom zůstala historická dimenze jejich pří skryta. Připomeňme si, že rovnítko mezi etnografií a popis kladl již Jiří Horák ve druhé polovině 30. let minulého století. Karel Chotek pak ztotožňoval etnologii s cizokrajným národopisem.⁴⁶

Konstruování nové identity oboru

Tzv. sociální a kulturní antropologie ovšem hledala svou identitu i ve vymezení se vůči sociologii a vůči dalším společenskovědním oborům. Sociolog Zdeněk R. Nešpor a antropolog a romista Marek Jakoubek, představitelé nastupující badatelské generace, oba z nově etablovaných antropologických pracovišť (Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a Západočeské univerzity v Plzni) se v roce 2004 na stránkách Českého lidu pokusili o vyvolání diskuse o identitě oboru.⁴⁷ Za atributy kulturní/sociální antropologie přitom označili stacionární terénní výzkum, holistický přístup, interdisciplinaritu a rozlišování emického a etického přístupu.⁴⁸

FROLEC, V. (ed.): *Město: prostor, lidé, slavnosti*. Uherské Hradiště 1990.

44 K převzetí tohoto pojmu došlo i v někdejší českém a slovenském vzorovém vědeckém prostředí – v Rusku. Současná ruská učebnice vychází při definování pojmu antropologie z tradice britské antropologie. Přijímá definici antropologie jako studia dějin lidstva a lidských kultur v čase a v prostoru. Nejblíže k antropologii stojí údajně etnografie a sociologie (DOBREŇKOV, V. I. – KRAVČENKO, A. I.: *Social'naja antropologija. Učebnik*. Moskva 2010, s. 11).

45 VAŘEKA, J.: *Národopis/etnografie/etnologie a antropologie*. Český lid 92, 2005, č. 2, s. 181–189.

46 Tamtéž, s. 182.

47 Nešpor a Jakoubek se hlásili k provokativní úvaze o podstatě oboru z roku 1964 (HOLÝ, L. – STUCHLÍK, M.: *Co je a co není etnografie*. Český lid 51, 1964, s. 93–99). Při dalším pokusu o hodnocení stavu současné antropologie bude třeba prokázat orientaci v dějinách české etnografie a její terminologie, v dějinách evropské etnologie a v českých výzkumech doby „normalizace“.

48 NEŠPOR, Z. R. – JAKOUBEK, M.: *Co je a co není kulturní/sociální antropologie?* Český lid 91, 2004, č. 1, s. 66–79.

Konstruování identity české antropologie se však odehrávalo i v ovzduší kritiky české etnografie pro její údajnou národní sebestřednou orientaci,⁴⁹ v případech poválečné etnografie pak pro její domněle bezvýhradnou podporu ideologii Komunistické strany Československa.⁵⁰ Tím ovšem zpochybňování až vůbec odmítání významu dosavadní české etnografie ze strany etablojící se české antropologie neskončilo. Zejména v řadách mladé generace byl razantně vyslovován názor, že časem antropologie je současnost, a její doménou terénní výzkum. Minulost měli z dat v archivech rekonstruovat historici.⁵¹

Své první velké téma – mezietské soužití ve městě s jeho dvěma hlavními póly, a to spoluprací a konfliktem – analyzovali ovšem v rámci nově konstituovaných pracovišť⁵² čeští urbánní antropologové jak z dat získaných v terénu, tak z dat sebraných v archivech. Orientovali se přitom především na velká města,⁵³ v nichž se pozitiva i negativa soužití projevovala s nejdůležitějšími společensko-politickými důsledky. Aktuálnost těchto výzkumů byla bezesporná. Česko-německé vztahy byly zkoumány na pozadí dobových diskusí kolem příprav německo-českých smluv a deklarací (1992, dále pak 1997, 2001), později i diskusí kolem příprav Centra proti vyhánění v Berlíně. Ve společnosti se aktivizoval, zejména u nejstarší generace, faktor hluboké nedůvěry vůči Němcům.

49 KANDERT, J.: *Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ a „etnologie“*. In: Holubová, M. – Petráňová, L. – Woitsch, J. (eds.): *Česká etnologie 2000*. Praha 2002, s. 157–173.

50 HUBINGER, V.: *Antropologie a modernost*. Český lid 85, 1998, č. 2, s. 105; WOLF, J.: *Česká cesta od národopisu k etnologii*. Národopisný věstník XIII (55), 1996, s. 5–6.

51 ŠIMŮNKOVÁ, A.: *Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum*. Český lid 82, 1995, č. 2, s. 99.

52 Problém *Etnická a kulturní identita českého města. Tradice, soužití, intolerance* (Mirjam Moravcová, Oldřich Sirovátka) byl řešen v Etnologickém ústavu AV ČR (TYLLNER, L.: *Výzkumný záměr – osa výzkumné činnosti Etnologického ústavu AV ČR*. Český lid 88, 2001, č. 1, s. 5). Část pražských pracovníků (M. Moravcová, B. Soukupová, M. Turková) přešla od roku 1993 na Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy v Praze.

53 Srov. např. sborníky *Ethnokulturelle Prozesse in Groß-Städten Mitteleuropas* (1992), ALTMAN, K. – POSPÍŠILOVÁ, J.: *Leute in der Großstadt. Referate aus der Konferenz „Die Großstadt als multietnischer und -kultureller Raum“*, 12.–13. Mai 1992 in Brno. Brno 1992; případně studii brněnského folkloristy Oldřicha Sirovátky o typech tzv. interetnických situací ve městě (SIROVÁTKA, O.: *Antagonismy a soudržnost ve městě*. Slovenský národopis 40, 1992, č. 1, s. 27–32; SIROVÁTKA, O.: *Interetnické bádání ve městě (na příkladu Brna)*. Český lid 80, 1993, č. 2, s. 89–93), studie Zdeňka Uherka (UHEREK, Z.: *Urban Anthropology and the Supranational and Regional Networks of the Town*. Prague Occasional Papers in Ethnology, 1993, č. 2). Brněnští pracovníci věnovali pozornost i české menšině ve Vídni (BROUČEK, S.: *Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky (Základní otázky transformace pražského a brněnského pracoviště v letech 1990–1995)*. Český lid 83, 1996, č. 3, s. 179, 181); obdobný výzkum realizovala i vídeňská badatelka českého původu Vera Mayer (VALÁŠKOVÁ, N.: *Symposium „Etnická a urbánní studia 1996“*. Český lid 85, 1998, č. 2, s. 172). Od roku 1992 pak začal v Praze vycházet sborník (později časopis) *Lidé města*. Interetnicitě bylo zčásti věnováno číslo 1 (*Pražané jiní – druzí – cizí*, 1992), dále číslo 5 (*Společnost – postoj – konflikt*, 1994), číslo 6 (*Město a jeho kultura*, 1994).

Současně však zareagovala antropologie na žhavou přítomnost: na migrace do českých zemí z Rumunska (čeští krajané),⁵⁴ z bývalé Jugoslávie, z bývalého Sovětského svazu, z Asie, Severní a Jižní Ameriky i z někdejší západní Evropy. Studován byl etnický rozchod, kulturní oddělení se a vymezení vůči druhému, etnická tolerance a intolerance, spolupráce a konflikt, etnické (auto)obrazy, (auto)stereotypy a (auto)předsudky. Zvláštní pozornost byla věnována adaptaci Čechů z černobylské oblasti, potomkům migrantů z 60. let 19. století, přesídleným do staré vlasti v letech 1991 až 1993 v rámci humanitární akce, a adaptaci Čechů z Běloruska.⁵⁵ Posledně zmíněný problém byl zkoumán na indikátoru motivace, jazyka, profesní úspěšnosti, vztahů ke starousedlíkům,⁵⁶ tedy v souladu s uznávanými migračními teoriemi. Pokračovaly i výzkumy romské menšiny a studium česko-jihoslovanských vzájemných vztahů, které aktualizoval rozpad Jugoslávie. V případě Romů se bádání soustředilo především na příčiny a kvalitu zájmu o tzv. cikánské obyvatelstvo ze strany státních orgánů před rokem 1989⁵⁷ a dále na zvláštnosti romské rodiny a jejího ekonomického systému na území Prahy^{58,59} Pokračovaly i výzkumy věnované tzv. novoosídlencům v pohraničí po roce 1945, proměnám jimi udržovaných zvyků a tradic.⁶⁰ Velkou kapitolou české etnologie zůstaly i výzkumy zaměřené na Čechy v zahraničí. V prosinci 1989 se pokusil dosavadní stav výzkumu a jeho perspektivy zpamovat Stanislav Brouček.⁶¹

- 54 K tomu jako jedna z prvních SECKÁ, M.: *Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu*. Český lid 80, 1993, č. 3, s. 177–184.
- 55 UHEREK, Z. – VALÁŠKOVÁ, N. – BROUČEK, S.: *Češi z Běloruska*. Český lid 84, 1997, č. 3, s. 177–190.
- 56 BROUČEK, S. – UHEREK, Z. – VALÁŠKOVÁ, N.: *Adaptace přesídlenců v české společnosti*. Český lid 82, 1995, č. 1, s. 1–18.
- 57 LINDNEROVÁ, V.: *Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959–1989*. Český lid 80, 1993, č. 3, s. 195–205; ŠÍPEK, Z.: *Cikánská otázka v prvním desetiletí ČSR*. Český lid 77, 1990, č. 3, s. 139–144; ŠÍPEK, Z.: *Usazování Cikánů na začátku protektorátu*. Český lid 78, 1991, č. 2, s. 85–89; ŠÍPEK, Z.: *Tzv. cikánská otázka od Mnichova do konce roku 1939*. Český lid 79, 1992, č. 2, s. 161–169.
- 58 Z personálních důvodů byly nakonec analyzovány pouze obživné aktivity Romů (např. WEINEROVÁ, R.: *Etnosociální a etnokulturní aspekty vývoje romského obyvatelstva (adaptace a asimilace etnické skupiny v průmyslovém prostředí)*. Český lid 81, 1994, č. 4, s. 310).
- 59 Přehled grantů orientovaných na problém etnicity řešených v Etnologickém ústavu AV ČR srov. TYLLNER, L.: *Výzkumný záměr – osa výzkumné činnosti Etnologického ústavu AV ČR*, c. d., s. 5–8.
- 60 NOSKOVÁ, H.: *Čeští a slovenští novoosídlenci na Sokolovsku a místní německé obyvatelstvo po roce 1945*. Český lid 78, 1991, č. 2, s. 106–116; NAVRÁTILOVÁ, A.: *Etnokulturní tradice slovenských reemigrantů z Bulharska*. Český lid 77, 1990, č. 2, s. 88–94.
- 61 BROUČEK, S.: *Nad výzkumem českého etnika v zahraničí*. Český lid 77, 1990, č. 3, s. 129–138. V roce 1992 proběhl v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV seminář *Vliv subjektivních a objektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí a po reemigraci*. LINDNEROVÁ, V.: *Konference o proměnách etnicity*. Národopisná revue 2, 1992, č. 3, s. 107–109. V roce 1994 získalo brněnské pracoviště ÚEF AV ČR grant *Národopisný výzkum české menšiny ve Vídni*. Pražské pracoviště ÚEF AV ČR řešilo grant *Češi ve Francii 1862–1938* a od roku 1996 i *Češi v Bosně*. BROUČEK,

Snahy o integraci Československa (České republiky) do evropských struktur, ale i dramatické proměny sociální a kulturní skladby Evropy v důsledku migrací však vytvořily také prostor pro výzkum národní a národnostní (menšinové) identity.⁶² V roce 1994 mohla být vydána významná encyklopedická příručka Leoše Šatavy,⁶³ který označil etnickou renesanci za jev pozorovatelný ve světě již od 60. let 20. století⁶⁴. V Československu se ovšem znovu aktualizovala otázka, čím jsme a s čím přicházíme, po roce 1989. A je logické, že odpověď na ni byla hledána především v meziválečném období a v časech Rakouska-Uherska. Ohlédnu-li se zpět, zdá se mi, že jsme se až příliš soustředili na výzkum výhod a projevů multietnického a multikulturního soužití a na údajnou schopnost velkoměst smířovat etnické protivity. Domnívám se ovšem, že to byla přirozená reakce badatelů ze společnosti, která se stala po II. světové válce takřka etnicky homogenní, přitom v ní však přežívala paměť na dobu, kdy byla jiná. Návrat k fenoménu jinakosti, programové zbavování se proslulé socialistické šedi, byl však vyjádřen i výzkumem marginalizovaných skupin ve městě: děti a studentů⁶⁵, nonkonformní mládeže, žen⁶⁶. Zmíněné výzkumy byly realizovány především v Praze a v Brně. Jinakost Brna nalezla svůj otisk ve výrazném soustředění tamějších badatelů na význam jazyka, folkloru⁶⁷ a obecně lidové kultury v životě velkoměsta⁶⁸. Když v roce 2005 charakterizovali folklorista Lubomír Tyllner a Zdeněk Uherek brněnské pracoviště, konstatovali převažující orientaci na studium tradičních a moderních projevů moravského venkova. Dále připomněli brněnskou etnologii města (včetně studia subkultur), výzkum krajského hnutí, studium stereotypů a paměti.⁶⁹ Ke komparativnímu záběru však výzkum nedospěl.

S.: *Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky*. Český lid 83, 1996, č. 3, s. 179, 181.

62 Koncepce zásad vědecké práce Ústavu pro etnografii a folkloristiku z roku 1990 počítala s úkolem *Etnická a kulturní identita českého města jako součásti středoevropského prostoru* (BROUČEK, S.: *Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky*, c. d., s. 178).

63 ŠATAVA, L.: *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha 1994.

64 Tamtéž, s. 7–8.

65 Např. číslo 3 sborníku *Lidé města (Děti, studenti, pedagogové)*, 1993), projekt brněnské badatelky Jany Pospíšilové *Kultura dnešních dětí a mládeže se zvláštním zřetelem k folklorním projevům* (od 1996), případně 13. strážnické sympozium *Společensví dětí a kultura* v roce 1997, kde zazněl např. referát o trampingu nebo o daru v dětském prostředí (SKALNÍKOVÁ, O.: *13. Strážnické sympozium „Společensví dětí a kultura“*. Český lid 85, 1998, č. 3, s. 264–265).

66 Srov. např. číslo 4 sborníku *Lidé města Žena ve městě* (1994).

67 Pro české prostředí srov. např. číslo 8 sborníku *Lidé města Město a jeho folklór* (1996).

68 Srov. zejména sborník *Národopisné studie o Brně* (1990) a monografii SÍROVÁTKA, O. a kol.: *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*. Brno 1993. Zmíněná specifika se projevila také na semináři *Velkoměsto jako multietnický a multikulturní prostor* v květnu 1992 v Brně. SOUKUPOVÁ, B. – TURKOVÁ, M.: *Seminář Velkoměsto jako multietnický a multikulturní prostor*. Český lid 80, 1993, č. 2, s. 156–157.

69 TYLLNER, L. – UHEREK, Z.: *I. Kultura – společnost – tradice. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha 2005, s. 8–9.

Mnozí si toho byli vědomi; v roce 2000 na antropologickém symposiu v Nečtinách kritizoval Zdeněk Uherek izolovaný pohled na jednotlivé etnické a sociální skupiny.⁷⁰

Urbánní studia od poloviny devadesátých let: výzkum etnicity, mezilidských kontaktů, představ o městě

Od poloviny 90. let se v rámci české urbánní antropologie, i po rozpadu státu napojené na slovenský výzkum, uplatnila tři základní témata: již etablovaný problém etnicity ve městě,⁷¹ problém mezilidských kontaktů v městském anonymizovaném prostředí a dále problém města v hlavách lidí⁷². Druhé téma bylo bezesporu reakcí na vytrácení se vazeb ve společnosti, která opustila ideál kolektivu a dala se cestou individualizace, typické pro každou postmoderní společnost.⁷³ V rámci druhého tématu se však začala rozpracovávat zásluhou francouzského antropologa Laurenta Bazac-Billauda i problematika sídlištních prostor, které byly naopak synonymem pro socialistickou uniformitu.⁷⁴ Pozitivním počinem byly překlady inspirativních francouzských textů do češtiny.⁷⁵

V případě etnických studií se pozornost zaměřila na historii přisídlení i identitu národnostních menšin, se zaměřením na přítomnost,⁷⁶ a to i české minority na území

70 VALÁŠKOVÁ, N. – WEINEROVÁ, R.: *Antropologické symposium v Nečtinách*. Český lid 88, 2001, č. 1, s. 79.

71 Srov. např. UHEREK, Z. (ed.): *Ethnic Studies and the Urbanized Space in Social Anthropological Reflections*. Prague Occasional Papers in Ethnology 1998, 5; číslo 9 sborníku *Lidé města Mezietský dialog* (1996), číslo 10 *Česko – jihoslovanský dialog* (1996), číslo 11 *Česká společnost a etnické skupiny* (1996), číslo 12 *Stereotypy a symboly* (1998), případně slovensko-český sborník SALNER, P. – LUTHER, D. (eds.): *Etnicita a mesto*. Bratislava 2001 a česko-polský sborník SOUKUPOVÁ, B. – STAWARZ, A. – JURKOVÁ, J. – NOVOTNÁ, H. (eds.): *The Central European City as a Space for dialogue? (Examples: Prague and Warsaw)*. Bratislava 2006. Menšinové identity obecně srov. třetí číslo časopisu *Lidé města* (2000), vzniklé z konference *Menšiny ve městě*. V roce 2001 vydala Marta Toncrová a Lucie Uhlíková sborník *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno 2001. Badatelé z různých vědních oborů sledovali vznik a vývoj stereotypů ve folkloru, tisku, z dat získaných dotazníkovým šetřením v populaci, ve víře i ve výchově, poukázali na vztah mezi auto- a heteroobrazem.

72 K tomu srov. BITUŠÍKOVÁ, A.: *Čo je mesto? Mesto v predstavách jeho obyvateľov*, c. d.

73 Jakýmsi přechodem k této nové orientaci se stala kniha Karla Altmana *Krčmé Brno. O hostincích, kavárnách a hotelech, ale také o hospodách, výčepech a putykách v moravské metropoli* (Brno 1993), v němž autor představil pohostinství v Brně i na jeho předměstích od poloviny 19. do poloviny 20. století. Také tato monografie ovšem zhodnotila vztahy mezi německým a českým Brnem.

74 Např. na podzim 1994 proběhl ve Francouzském středisku pro výzkum ve společenských vědách se sídlem v Praze kulatý stůl na téma *Praha a její nové čtvrtě* (UHEREK, Z.: *Kulatý stůl Problematika města: Praha a její nové čtvrtě*. Český lid 81, 1994, č. 2, s. 245). Dále srov. VALÁŠKOVÁ, N.: *Symposium „Etnická a urbánní studia 1996“*, c. d., s. 172.

75 *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Cahiers du CEFRES 10, 1996, březen.

76 K historii přisídlení Řeků srov. OTČENÁŠEK, J.: *Řecká národnostní menšina v České republice dnes*. Český lid 85, 1998, č. 2, s. 147–159; k historii a přisídlení kazašských Čechů VALÁŠKOVÁ, N.: *Česká minorita v Kazachstánu a její přisídlování do České republiky*. Český lid 85, 1998, č. 2.

jiných států (v USA, v Sarajevu, Kazachstánu, v Rumunsku, na jižní Ukrajině),⁷⁷ na nejrůznější indikátory kvality spolužití (a to i směrem do minulosti),⁷⁸ včetně obrazů a stereotypů těch druhých (Němců, Jihoslovanů).⁷⁹

Výzkum města na prahu 21. století: symbolika, paměť, sacrum et profanum, kontaktní místa, totalita

Za jistý zlom v urbání antropologii lze pokládat vstup do projektu UNESCO – MOST *Slova města* na počátku nového století, projektu pracujícího s výsledky lingvistiky, a vytvoření polsko-slovensko-českého pracovního týmu výzkumu středoevropského města. Konečným výsledkem prvního projektu měla být komparace jazykových rejstříků (česko-slovenský interdisciplinární tým analyzoval slovo město a korzo) v různých částech světa.⁸⁰ Výzkumy města však již pokročily na prahu 21. století tak daleko, že mohly být v rámci mezinárodního badatelského týmu zkoumány vysoce abstraktní městské fenomény typu symboliky, strukturované paměti obyvatel města,⁸¹ sacrum et profanum,⁸² mýty⁸³. Prohlubující se individualizace však přinesla novou konjunkturu výzkumu kontaktních míst ve městě,⁸⁴ včetně problému

77 K prvním pracím náležel pátý svazek Čechů v cizině *České vesnice v rumunském Banátě* od Jaromíra Jecha, Mileny Secké, Vladimíra Scheufflera a Olgy Skalníkové (Praha 1992). Dále srov. i další svazky této edice.

78 Za takový indikátor je pokládána i sňatečnost. V tomto případě ovšem nejlepší práce vyšly již na počátku 90. let. Srov. SRB, V.: *Národnostně smíšené sňatky v České socialistické republice 1985–1987 a národnostní asimilace 1980–1988*. Český lid 78, 1991, č. 1, s. 50–51; SRB, V.: *Česko-slovenské sňatky a reprodukce česko-slovenských manželství 1980–1989*. Český lid 78, 1991, č. 2, s. 89–92.

79 V roce 1996 vyšel ve Vídni, v Brně a v Strážnici sborník *Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin*. Jeho společným jmenovatelem se stalo zamyšlení nad přínosem etnických minorit a malých skupin do středoevropské kultury.

80 UHEREK, Z. – BAZAC-BILLAUD, L. (eds.): *Slova města*. Cahiers du CEFRES 18, 2000; UHEREK, Z.: *Slova města: město, korzo*. Český lid 90, 2003, č. 3, s. 209–210.

81 Srov. první a druhé číslo časopisu Urban people *The City – Identity – Memory* (2007) a *The City. Identity – Memory – Minorities* (2008), monografii SOUKUPOVÁ, B. – NOVOTNÁ, H. – JURKOVÁ, J. – STAWARZ, A. (eds.): *Město – identita – paměť*. Praha 2007, monografii SOUKUPOVÁ, B.: *Neklidná krajina vzpomínání*. Praha 2010, česko-slovenskou monografii o paměti města FERENCOVÁ, M. – NOSKOVÁ, J. (eds.): *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století*. Brno 2009.

82 SOUKUPOVÁ, B.: *Czech national Identity and Prague. Sacral and Profane Places in the Metropolis*. Journal of Urban Ethnology 7, 2005, s. 25–43.

83 Srov. druhé číslo časopisu Urban people *Myths and „reality“ of Central-European Cities* (2009), monografii SOUKUPOVÁ, B. – NOVOTNÁ, H. – JURKOVÁ, Z. – STAWARZ, A. (eds.): *Evropské město. Identita, symbol, mýtus*. Praha 2010, dále SOUKUPOVÁ, B.: *Praha – český obraz (autostereotyp) a mýtus evropské metropole. K podobě a funkci mentálních obrazů*. In: Godula-Węclawowicz, R. (ed.): *Miasto w obrazie, legendzie, opowieści...* Wrocław-Kraków 2008, s. 29–40.

84 Srov. výzkumy promenády (SOUKUPOVÁ, B.: *Václavské náměstí – proměny pražského korza v moderní době*. In: Vacková, B. – Ferenčuhová, S. – Galčanová, L. (eds.): *Československé město včera a dnes: Každodennost, reprezentace, výzkum*. Červený Kostelec – Brno 2010, s. 11–47), kavárnu (SOUKUPOVÁ, B. – NOVOTNÁ, H.: *Kavárna, kavárnici a kavárenští hosté. Několik poznámek*

revitalizace „tradičních slavností“,⁸⁵ hudby na ulici měst, jejího významu a osobností hudebníků⁸⁶. S jistým zpožděním oproti slovenské antropologii (*Premeny Bratislavy 1939–1993* od Petera Salnera z roku 1998) začal výzkum města v období tzv. totality, respektive výzkum kontinuit a diskontinuit ve městě. Badatelé museli přitom konstatovat „obdivuhodnou“ schopnost lidí měst přizpůsobovat se vládnoucímu režimu. Váhavě se rozbíhal i výzkum změn ve městě po roce 1989 (demografické poměry, etnická skladba, ale i vlastnictví bytů).⁸⁷ S postupující individualizací společnosti trvá i zájem badatelů o nejrůznější subkultury (např. o brněnský štatl v 60. až 80. letech 20. století)⁸⁸. Své tradiční místo si podržela i kultura dětí a mládeže,⁸⁹ s několika stranami o trampské subkultuře (Karel Altman).⁹⁰ Zcela nově se prosazuje (zejména ve výzkumech městské krajiny) i postmoderní pojetí antropologie, kdy badatel procházející městem popisuje své subjektivní dojmy ze zažívání městského prostoru. Z uvedeného je tedy zřejmé, že antropologie ve městě nebo antropologie sociálně-integračních faktorů ve městě se postupně přetransformovala v antropologii města. Ne dostatečně ovšem byla dosud zkoumána rizika městského světa, jak je nastínil francouzský antropolog Marc Augé.⁹¹

Etnická studia na počátku 21. století – výzkum národních a etnických identit

Jistou modernizací ovšem prošla i etnická studia, která se začala soustřeďovat i na otázku kořenů, základních stavebních kamenů a aktuálního stavu národní

k fenoménu pražských kaváren. Journal of Urban Ethnology 8, 2006, s. 73–90), plováren a parků (SOUKUPOVÁ, B.: *Praga i pražanie latem u progú nowoczesności (od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku do połowy XX wieku)*. *Przyczynek do antropologii miasta*. In: Godula-Węclawowicz, R. (ed.): *Lato w mieście. Różne oblicza kultury*. Warszawa-Kraków 2010, s. 29–49), případně funkci řek ve městech (SOUKUPOVÁ, B.: *Vltava a Praha: partnerství a rivalita. Vltava jako symbol češství a českoslovenství*. In: Stawarz, A. (ed.): *Miasto po obu brzegach rzeki – różne oblicza kultury*. Warszawa 2007, s. 25–46).

85 NAVRÁTILOVÁ, A.: *Nad revitalizací tradičních slavností v Brně*. Lidé města 2001, č. 6, s. 64–72.

86 TYLLNER, L.: *Hudba na ulici města*. Lidé města 2001, č. 6, s. 40–55.

87 V roce 2007 nastolila toto téma na příkladu Brna Jana Pospíšilová a lipská badatelka A. Steinführerová na konferenci *Město: (ne)proměnlivá samozřejmost*. Neméně zajímavé je i téma revitalizace města, které představila na příkladu Milovic, bývalého vojenského prostoru, Lenka Šolcová. Publikace vydaná z konference navázala na publikaci *Město* (Sociální studia, 2006, 2).

88 NOSKOVÁ, J.: *Brněnský štatl. Mezi mýtem, subkulturou, zdrojem identity a „obchodní značkou“*. Český lid 96, 2009, č. 4, s. 359–377 a d.

89 POSPÍŠILOVÁ, J. (ed.): *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno 2003.

90 I v tomto případě ovšem brněnští badatelé zkoumali především folklor a obřadnost, tedy tradiční národopisné jevy. – Současným dětským hrám se pak systematicky věnuje Dana Bittnerová z *Pražské skupiny školní etnografie*.

91 AUGÉ, M.: *Antropologie současných světů*. Brno 1999.

a národnostní identity,⁹² etnické sebereflexe,⁹³ paměti menšin,⁹⁴ jejich mentality,⁹⁵ historiografie menšin,⁹⁶ problémy vztahu jazyka a etnické identity (Leoš Šatava), otázky etnické identity v naprosto jiné situaci mezietnického kontaktu v České republice^{97, 98} kdy dochází k vytváření multietnických měst a obcí, poměru kultury a prostoru, v němž ovšem vedou vyjednávání nositelé různých etnicit a kultur,⁹⁹ významu menšinových elit a institucí v procesu udržování, vzniku, revitalizace a transformace komunit,¹⁰⁰ na transformaci menšin,¹⁰¹ funkci romské rodiny v migračních procesech,¹⁰² tedy rovněž na celostní problémy. Pokračovaly výzkumy dějin menšin a vztahu státu a společnosti k nim jako východisek pro současnost,¹⁰³ integrace

- 92 SOUKUPOVÁ, B.: *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*. Praha 2000; SOUKUPOVÁ, B. – SALNER, P. (eds.): *Modernizace, identita, stereotyp, konflikt. Společnost po hilsneriádě*. Bratislava 2004; SOUKUPOVÁ, B.: *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava 2005; SOUKUPOVÁ, B.: *Identita židovské minority po tzv. Sametové revoluci (1989–1992). Na základě veřejných menšinových projevů*. In: ŠrajeroVá, O.: *Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí*. Opava 2002; SOUKUPOVÁ, B.: *Židovská menšina v České republice po rozpadu Československa – život s židovstvím, češtvím a českoslovenstvím*. In: ŠrajeroVá, O.: *Migrace tolerance integrace II*. Opava 2005.
- 93 MORAVCOVÁ, M.: *Proměňující se volba – Rom, Čech či obojí? Etnická sebereflexe romských dětí*. Český lid 88, 2001, č. 1, s. 43–61.
- 94 GRYGAR, J.: *Strážci paměti. Autobiografické vyprávění a normativní aspekty kultury ve Stonavě a na Těšínku*. Český lid 90, 2003, č. 2, s. 135–151 a d.
- 95 K tomu viz např. OTČENÁŠEK, J.: *Čeští Němci po roce 1945: proměny žitého prostoru a princip etnické rezignace*. Český lid 92, 2005, č. 4.
- 96 Např. SOUKUPOVÁ, B.: *Českožidovská a národněžidovská (sionistická) interpretace dějin. Příspěvek k tzv. vzorům myšlení a citění národnostní menšiny*. Slezský sborník 100, 2002, č. 4; SOUKUPOVÁ, B.: *Pohledy židovské veřejnosti v českých zemích na minulost po šoa*. Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava 2006.
- 97 Na tuto problematiku byla orientována i činnost Centra výzkumu vývoje osobnosti a etnicity při FHS, založeného v roce 2001. Badatelé od počátku správně rozlišovali identitu (ve významu sebezařazení, sebeukotvení) deklarovanou a žitou (BITTNEROVÁ, D.: *Výzkum identity národnostních a etnických skupin žijících na území České republiky*. Lidé města 2003, č. 9, s. 126–133). Dále viz BITTNEROVÁ, D. – MORAVCOVÁ, M. (eds.): *Kdo jsem a kam patřím? Identita národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky*. Praha 2005.
- 98 Ke konstruování identity etnické menšiny z trochu neběžného úhlu pohledu srov. i např. NEŠPOR, Z. R. – HORNOFOVÁ, M. – JAKOUBEK, M.: *Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a Bulharsku III*. Lidé města 2001, č. 5, s. 62–86; zde je identita sledována jako recepce náboženského vyznání.
- 99 BITTNEROVÁ, D. – HEŘMANŠKÝ, M. (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*. Praha 2008.
- 100 MORAVCOVÁ, M. – BITTNEROVÁ, D.: *Role elit v konstruování autonomní kultury národnostních menšin a cizineckých komunit*. In: Machačová, J. – ŠrajeroVá, O. (eds.): *Interakce národnostních kultur. Teoretické a metodologické přístupy*. Opava 2008; BITTNEROVÁ, D. – MORAVCOVÁ, M. (eds.): *Etnické komunity [Elity. Instituce. Stát.]*. Praha 2009.
- 101 Srov. např. BOČKOVÁ, H. – POSPIŠILOVÁ, J.: *Bulhaři v Brně. Proměny profesní a etnické minority*. Český lid 93, 2006, č. 2.
- 102 UHEREK, Z. – WEINEROVÁ, R.: *Analýza romské migrace ze Slovenska na území České republiky. Výsledky terénního šetření z roku 2003*. Český lid 92, 2005, č. 1.
- 103 NOSKOVÁ, H.: *O původu Slováků v Čechách*. Praha 2001; NOSKOVÁ, H. (ed.): *Sborník studií*

etnických menšin do české společnosti¹⁰⁴ i českého pohledu na druhé¹⁰⁵, právě tak jako výzkumy českého vystěhovalectví. Objevil se však i pokus o komparaci jednotlivých migračních vln.¹⁰⁶ Někteří romisté realizovali své projekty na Slovensku v tamějších osadách.¹⁰⁷ Postupně se však, jak konstatoval Zdeněk Uherek, studium rozšířilo i na české země a začaly se objevovat i snahy o syntézy.¹⁰⁸ Vlastní migrace začala být zkoumána jako součást globalizačních tendencí. Je ovšem zřejmé, že český prostor zažívá jak nové emancipační vlny „tradičních“ národnostních menšin a etnik, tak migrační vlny nových etnických menšin, které mají být integrovány do české společnosti. Je studováno soužití menšin s většinou, podnikatelské a rezidenční minoritní strategie.¹⁰⁹

Závěrem

Tato stručná bilance výsledků dvou subdisciplín současné antropologie v českých zemích chtěla upozornit na stávající skutečnosti:

1. různorodost názorů na obsah a funkci antropologie, etnologie a etnografie tu existovala od počátků tzv. národopisu. Osobně chápu pojmy etnografie, etnologie a antropologie jako synonyma;

2. antropologie byla vždy společensky angažovaným oborem, a to i v dobách, kdy neexistovala jediná prosazovaná ideologie (marxismus-leninismus), tzn. v čase „*bez ideologie*“;¹¹⁰

3. osou současného oboru jsou urbánní a etnická studia;

4. současná antropologie zhodnocuje dřívější výzkumy; kontinuita vývojové linie oboru je bezesporná;

5. v názorově pluralitní společnosti nebude nikdy existovat jediná představa o oboru;

k národnostní politice Československa. Praha 2001.

104 BROUČEK, S.: *Integrační tendence vietnamského etnika v českém lokálním prostředí*. Český lid 92, 2005, č. 2, s. 129–154. K významným publikacím patřila práce o dějinách české menšiny v Kazachstánu, jejímu přesídlení a institucionálně zajišťovaným podmínkám jejich integrace (UHEREK, Z. – VALÁŠKOVÁ, N. – KUŽEL, S. – DYMEŠ, P. (eds.): *Češi v Kazachstánu a její přesídlení do České republiky*. Praha 2003). K adaptaci volyňských Čechů srov. ŠOLCOVÁ, L.: *Adaptace přesídlenců z Malinovky a Malé Zubovštiny v Milovicích*. Český lid 97, 2010, č. 3.

105 BROUČEK, S.: *Český pohled na Vietnamce*. In: *Imigrace, adaptace, majorita*. Praha 2003.

106 VALÁŠKOVÁ, N. – POJAROVÁ, T.: *Přesídlování Čechů, Slováků, Poláků a Němců z bývalého Sovětského svazu do vlasti jejich předků*. Český lid 96, 2009, č. 3.

107 JAKOUBEK, M.: *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha 2004; JAKOUBEK, M. (ed.): *Cikáni a etnicita*. Praha 2008.

108 UHEREK, Z.: *Úvod*. In: Uherek, Z. (ed.): *Kultura – společnost – tradice II*. Praha 2006, s. 10.

109 Tamtéž, s. 10.

110 JEŘÁBEK, R. – KANDERT, J. – MORAVCOVÁ, M. – HOLÝ, L.: *Etnografie bez ideologie /... a co dál?/*. Umění a řemesla 1991, č. 1–2, s. 1–7.

6. vznik nových oborových pracovišť po roce 1989 se ukázal zpětně – z hlediska pluralit přístupů – jako užitečný;

7. v antropologii se začal prosazovat holistický přístup, bohužel však stále nejsme schopni dosahovat komparace zkoumaných společností (alespoň) v evropském rámci.

Za motto svého příspěvku jsem si záměrně zvolila sebekritiku Chrise Hanna, jednoho ze zakládajících ředitelů Institutu Maxe Plancka pro sociální antropologii v Halle nad Sálou. A také můj závěr bude patřit jeho klíčové radě: Hann, který se snažil vymezit vzájemný poměr mezi „národopisem“ (zaměřením na výzkum vlastního národa) a sociální antropologií, nepokládal za smysluplné vytvořit samostatný obor sociální antropologie. Jeho ideálem bylo naopak jednotné a tolerantní pracoviště, jež by poskytlo platformu pro dialog mezi etnologií a sociální antropologií. Dokáže však česká věda Hannoveru ideu antropologie jako zralé syntézy Volkskunde a Völkerkunde přijmout?

Summary

Czech anthropology – successor follower of the Czech ethnography and ethnology – after the Velvet Revolution (1989): Urban and ethnic studies as the axis of the field

The first part of the text addresses the development of ethnography, ethnology and anthropology, respectively, as fields of study, based on the change of the research paradigm. The second part is focused on two most progressive sub-fields of the contemporary anthropology: urban and ethnic anthropology, respectively. It analyses the development of these two fields after 1989, as well as the key areas of research, especially with regard to the change of the political and social system and climate. The aim of the study is to accentuate the confusion with regard to the use of the terms ethnography, ethnology and anthropology and the development continuity of the field. In addition, it aims to underline the social bias of this field of study, even after 1989. Present-day anthropology applies the holistic approach and has remained, to a great extent, part of history. However, it would seem that its comparative scope is its weakness.

Keywords:

Anthropology – Ethnography – Ethnology – Urban and Ethnic Studies

Přínos Selského archivu pro národopis Moravy a Slezska¹

Mgr. Roman Malach

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, A. Nováka 1,
602 00 BRNO
malachroman@gmail.com

Úvod

V roce 2012 uplynulo 110 let od vzniku jednoho z nejdůležitějších periodik minulého století zaměřeného na život venkovského lidu. Čtvrtletník nesl příznačné jméno Selský archiv (SA), nabízel svým čtenářům články historického charakteru a zpřístupňoval materiál archivní povahy. Společným pojítkem všech příspěvků bylo jejich zaměření na „prostý lid“, jehož historii bylo do té doby věnováno v odborné literatuře v porovnání s dějinami privilegovaných vrstev poměrně málo prostoru. Selský archiv bývá často spojován se jménem jediného muže – Vincence Praska, který redigoval 31 čísel časopisu z let 1902–1909. Samotný archiv vycházel ale až do roku 1923. Obsah všech ročníků nabízí několik set článků, jejichž přínos pro moravský a slezský národopis nebyl dosud náležitě zhodnocen.

Historický vývoj periodika

Historii Selského archivu můžeme rozdělit do dvou etap ohraničených letopočty 1902–1909 a 1913–1923. První období je spjato s osobností Vincence Praska.² Autor stál u vzniku Selského archivu, sám zajišťoval redakci časopisu, pořádal a komentoval jednotlivé články a staral se o chod celého podniku. Periodikum vydávala Selská jednota v Olomouci až do roku 1906, kdy se vydavatelské úlohy ujalo Sdružení českých zemědělců pro Markrabství moravské a Vévodství slezské v Olomouci. V této době můžeme oprávněně hovořit o „Praskově Selském archivu“. Obsahový záměr periodika stanovil redaktor v úvodním článku prvního ročníku.³ Celá koncepce se

-
- 1 Příspěvek vznikl v rámci řešení programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI), projekt DF12P01OVV015 – Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900), řešený Masarykovou univerzitou v Brně.
 - 2 Vincenc Prasek se narodil 9. 4. 1843 v Milostovicích u Opavy a zemřel 31. 12. 1912 v Napajedlech. Pedagog, historik, vlastivědný pracovník, novinář a významný národní buditel. Odkaz této významné osobnosti zhodnotil Jiří Šíl, který zpracoval i Praskovu bibliografii čítající na tři tisíce záznamů. Viz: ŠÍL, J.: *Vincenc Prasek (1843–1912): Má vůle je mým osudem*. Opava 2010; *Bibliografie prací Vincence Praska pro léta 1861–1912*. Dostupné z: <http://uhm.fpf.slu.cz/prasek/index.php>
 - 3 [PRASEK, V.]: *Nač jest „Selský archiv“?* Selský archiv (SA) 1, 1902, č. 1, s. 1–3.

nesla ve vlasteneckém a buditeckém duchu. Selský archiv měl především otiskovat staré listiny, registra dědinná, gruntovní a sirotčí i další písemnosti, které byly dříve ukládány do obecních truhlic a kterým hrozil v brzké době zánik. Kromě toho se Vincenc Prasek rozhodl otiskovat všechny články související s obecnými a kulturními dějinami *selského stavu* na Moravě a ve Slezsku. Sám si byl dobře vědom bezbřehé pestrosti tematiky selského života, tudíž se ani nesnažil témata striktně korigovat a členit. Jednotlivé rubriky měly pouze orientační funkci, jednalo se spíše o pomocné kategorie, které vždy nevystihovaly svůj obsah, řada článků totiž pro svou bohatost stála na pomezí hned několika klíčových témat.

Velice důležité bylo, jak se v pozdějších letech ukázalo, Praskovo vlastenecké spíše popularizační pojetí čtvrtletníku. Odborné vlastivědné články nebyly určeny pouze tehdejší inteligenci, díky čtivé popularizační formě neztratily na odbornosti a navíc byly přístupné všem čtenářům bez rozdílu vzdělání.⁴ K vydávání tiskoviny přistoupil redaktor s následující myšlenkou: „*Nebude naším úkolem, laskavé čtenáře živiti jen suchoparem dějinným; nikoli, chceme rozněcovati lásku k tomu pozemku, na kterém, milý čtenáři, jsi pánem neobmezeným; pěstovati chceme nadšení, rolného stavu ku vlastní skybě, neboť nejideálnější, vlastenectví jest to, které narodilo se na ‚vlasti‘, t. j. na majetku rodinném, dědičném, byť jen maličkém.*“⁵

Přestože do časopisu přispívaly téměř dvě stovky autorů, byl to právě zmíněný redaktor, který vtiskl periodiku nezaměnitelnou podobu. Velmi důležitý je fakt, že Vincenc Prasek kromě toho, že jednotlivé příspěvky uspořádával, vkládal k nim i svůj osobní komentář a upozorňoval na články, které s danou problematikou souvisely a které vyšly v předchozích ročnících Selského archivu, v Časopise Matice moravské nebo v jiných domácích i zahraničních periodikách a publikacích. Téměř pod každým článkem tak můžeme najít jeho doslov k tématu, výklad některých sporných informací, odkazy na další literaturu nebo poznámku upozorňující na analogie k tématu z jiného prostředí či oblasti. Po sedmi ročnících se mohl redaktor ohlédnout zpět a s hrdostí zhodnotit dosavadní dílo: „... *mnohem potěšitelnější a zejména pro náš selský stav moravský čestnější věci jest, že zájem pro náš časopis se šíří i do končin nejdlejších a že zásoba příspěvků pro náš časopis vzrůstá neobyčejně. Již z této příčiny bylo by potřebno, abychom náš časopis mohli rozšířiti aspoň o jeden arch...*“⁶ V podobném oslavném duchu otiskly v květnu roku 1910 Národní listy stať Šimona Kolaříka, který ocenil dosavadní existenci Selského archivu a posteskl si nad situací v Čechách, kde podobné kvalitní tiskoviny nebylo.⁷ Od počátku

4 Autor slíbil hned v úvodním článku periodika, že „časopis bude psán řečí srozumitelnou, prostonárodně“. [PRASEK, V.]: *Nač jest „Selský archiv“?* c. d., s. 3.

5 Tamtéž.

6 [PRASEK, V.]: *Doslov k 7. ročníku*. SA 7, 1908, č. 4, s. 185–186.

7 „... *platicích odběratelů má časopis asi 800, list takového významu snad bohudík ani v českém národě nezanikne! Píši, abych časopisu tomu zjednal čtenářů a přátel i v království Českém. Před dvěma roky na tomto místě toužil jsem po soustavné práci za dějinami selského stavu v Čechách; kdybychom měli*

Selského archivu vytvořil Prasek rozsáhlou dopisovatelskou sítí, řada autorů zůstala periodiku věrná i po redaktorově smrti v roce 1912.

Druhé desetiletí existence periodika bylo méně úspěšné, v letech 1910–1912 čtvrtletník nevycházel. Před zánikem zachránil periodikum Augustin Kratochvíl,⁸ který vydal dodatečně poslední čtvrté číslo osmého ročníku až v roce 1913 a první číslo devátého ročníku v roce 1914.⁹ Další vydávání periodika se přesunulo do Velkého Meziříčí, kde tuto činnost zajišťoval Kroužek přátel vlastivědy moravské. Redakci časopisu tvořili až do jeho zániku v roce 1923 František Trnka a Josef František Svoboda.¹⁰ V osmi ročnících z let 1902–1909 vyšlo přes sedm set etnograficky zaměřených studií, prepisů archivních materiálů a drobných článků. V dalších letech 1913–1923 to bylo přibližně jen sto. V podobném duchu se nesla i velikost jednotlivých čtvrtletních sešitků, zatímco první ročníky zaujímaly rozsah asi dvě stě padesát stran a padesát stran příloh, po Praskově smrti byla čísla pro nedostatek materiálu a přemíru finančních nákladů spojována ve dvojčíslí a celé ročníky bez příloh čítaly sedmdesát až sto stran. O finančních těžkostech, které obnovu časopisu provázely, a o upadajícím zájmu o tuto tiskovinu svědčí např. informace redaktorů z roku 1914, kdy po vydání čtyř čísel ročníku bilancují nad finanční ztrátou v řádu několika set korun.¹¹ Finanční těžkosti se prohlubovaly i v dalších letech, nepomohla ani úprava koncepce časopisu, která se projevila i ve změně názvu. Původní podtitul oslovující pouze moravské a slezské čtenářstvo *Časopis pro obecné i kulturní dějiny selského stavu hlavně moravského i slezského* vystřídal v roce 1917 geograficky širěji koncipovaný *Časopis pro sbírání látky vlastivědné a drobnou práci archivní v zemích českých* a o dva roky později *Časopis pro sbírání látky vlastivědné a drobnou práci archivní v Československé republice*. Na počátku 20. let se finanční problémy staly neřešitelnými, proto se redaktoři pokusili alespoň dokončit a samostatně vydat rozpracované přílohy časopisu.¹² Koncem roku 1923 ukončila redakce Selského

podobný list pro království České, jako má Morava v Selském archivu, znamenalo by to v selském dějepise českém značný krok vpřed!“ Viz KOLAŘÍK, Š.: „Selský archiv“. Národní listy 50, 1910, č. 133 z 15. 5., s. 21.

- 8 Augustin Kratochvíl (1865–1946) působil jako katolický kněz na mnoha místech západní Moravy. Proslul jako spoluredaktor *Vlastivědy moravské*, v rámci níž zpracoval Ivančický okres.
- 9 Nepravidelná periodicitu pokračovala i v dalších letech. V roce 1915 Selský archiv nevyšel vůbec, v roce 1916 vyšla dvě dvojčísla desátého ročníku. První dvojčíslo jedenáctého ročníku vyšlo v roce 1917, druhé dvojčíslo až v roce 1918. Od roku 1919 vycházely ročníky Selského archivu již pravidelně každý rok, ale nestálo ve vydávání čísel a dvojčísel přetrvala.
- 10 Josef František Svoboda (1874–1946) byl všestranný vlastivědný pracovník, muzeolog, historik a archivář. Publikoval velké množství národopisných článků a několik monografií z moravského Horácka. František Trnka (1882–1944) pocházel z Nové Vsi u Nového Města na Moravě a působil jako středoškolský profesor, historik a překladatel.
- 11 Vydavatelé kritizovali nezájem moravské inteligence, uváděli např., že v celém Brně má časopis pouhé čtyři předplatitele. Viz SA 9, 1914, č. 36, vnitřní strana obálky.
- 12 Redakce Selského archivu vydala několik knih příloh: *Lidové hnutí náboženské na Moravě v 18. a 19. století*. Velké Meziříčí 1922; *Moravské archivy soukromé*. Velké Meziříčí 1922; *Moravské urbáře*.

archivu definitivně svoji činnost, časopis nezanikl zcela, byl pouze v zúžené podobě včleněn do *Časopisu pro dějiny venkova*, který vydával v Praze Josef Kazimour. Se zánikem samostatného periodika se snesla vlna kritiky i na jeho redaktory, jak je patrné z ohlasů v Lidových novinách: „Značnou část viny má ovšem také redakce, která – chtějí zvýšit vědeckou úroveň časopisu – omezovala se poslední dobou na pouhé vydávání pramenů a omezovala se i místně na Novoměstsko a Velkomeziříčsko. Tu ani nízké předplatné (15 Kč) ani těžké finanční oběti redakce nemohly nic napravit.“¹³ Ačkoliv se v době zániku ozývaly ještě hlasy po obnově této cenné tiskoviny v původní Praskově koncepci, ke vzkříšení již nedošlo.¹⁴

Geografické vymezení

Selský archiv byl, jak již samotný název napovídá, zaměřen na obecné i kulturní dějiny *selského stavu* hlavně moravského a slezského. Přestože od roku 1917 redaktori pozměnili koncepci a rozšířili zájmovou oblast i o Čechy, drtivá většina článků osvětlovala život moravského venkova. Podíváme-li se podrobněji na jednotlivé články, zjistíme, že snad s výjimkou Vincence Praska se většina autorů ve svých studiích zaměřila na úzce vymezenou oblast, zpravidla jediného panství nebo několik vesnic. Z etnografických regionů byla zcela jednoznačně nejvíce postížena Haná, odkud pravidelně přispívala do Selského archivu hned celá řada vlastivědných nadšenců. Na prvním místě nutno zmínit nejpilnějšího dopisovatele Melichara Chytila, který zde publikoval přes šedesát článků z Hané, převážně z obce Náklo, kde působil jako starosta.¹⁵ Oblast Litovelska dokumentují články vilímovského učitele Emanuela Zezuly, Františka Hrubého¹⁶ a dalších regionálních badatelů: Emila Tuče, Jana a Pavla Pavelkových. Severní výběžek Hané v prostoru Moravičan byla doménou místního rodáka Vlastimila Ambrože, který v pozdějších letech působil jako pedagog v Uherském Hradišti. Prostějovsko popsaly články Františka Heidenreicha¹⁷

Velké Meziříčí 1923; *Odhadní kvaterny moravských zemských desk*. Velké Meziříčí 1920; *Paměti starých písmáků moravských*. Velké Meziříčí 1924; *Z cechovních truhlic moravských*. Velké Meziříčí 1920.

13 –LH.: *Selský archiv zanikl*. Lidové noviny 31, 1923, č. 341 z 11. 7., s. 7.

14 Zmíněný autor článku v Lidových novinách správně odhadl, že Selský archiv pod Časopisem pro dějiny venkova nebude mít šťastnou budoucnost a navrhl: „Nejlépe by bylo, kdyby naši sedláci a jich korporace zabránili zániku časopisu, a redakci bych radil, aby vrátila se zpět k programu Praskovu: otiskovala jen články popularisující a omezila počet příloh.“ Viz –LH.: *Selský archiv zanikl*. Lidové noviny 31, 1923, č. 341 z 11. 7., s. 7.

15 Životopisný nástin této všestranné osobnosti včetně portrétu vyšel rovněž na stránkách Selského archivu. Viz [PRASEK, V.]: *Melichar Chytil z Nákla*. SA 5, 1906, č. 18, s. 116.

16 Historik a archivář František Hrubý (1887–1943), rodák ze Strukova, pozdější ředitel Moravského zemského archivu a profesor Masarykovy univerzity v Brně, publikoval své prvotiny v Selském archivu ještě v době studia na gymnáziu v Olomouci.

17 Vlastivědný pracovník a publicista, rodák z Loštic působil jako účetní v Určicích.

a Jana Zbořila¹⁸, východně položené Přerovsko pak studie oseckého faráře Jana Baďury, Antonína Březiny, Karla Kostky a dalších. Oblast Kroměřížska věrně zachytil Josef Lochman a František Václav Peřinka¹⁹.

Druhou nejfrekventovanější oblastí zastoupenou na stránkách Selského archivu bylo Moravské Horácko. Sem spadaly příspěvky obou posledních redaktorů Josefa Františka Svobody a Františka Trnky. K poznání Novoměstska přispíval i Josef Brož, o Telečsku psal Jan Tiray.²⁰ Z dalších regionů počtem příspěvků již žádný výrazněji nepřevyšuje ostatní. Významnou osobností Selského archivu byl rolník František Nosek, který zde publikoval přes padesát článků z prostoru jižně od Brna, hlavně ze Šakvic, Hrušovan a z rodných Pohořelic.²¹ Ze samotného Brněnska otiskl několik článků Augustin Kratochvíl a ze severněji položené Malé Hané přispěl několika studii boskovický lékárník a muzejník František Lipka. Luhačovické Zálesí bylo doménou bojkovického faráře Jana Jelínka Nepomuka, který spolu s Františkem Václavem Peřinkem napomohl i k poznání jižního Valašska. Laško popsal v několika studiích Antonín Klvaňa²², články z Kravařska otiskoval v prvních letech Antonín Ugwitz, učitel z Žiliny u Nového Jičína. Severní Morava a Slezsko byly doménou Vincence Praska. Poněkud překvapivá je absence většího množství článků, které by zachycovaly život na Slovácku.

Obsahový rozbor periodika

Největší prostor v Selském archivu byl věnován látce pramenného charakteru. Od prvního čísla vycházela pravidelná příloha *Listinář*, ve kterém byly uveřejněny různé písemnosti dokumentující nejstarší zmínky o právech a povinnostech, výpisy z gruntovních, sirotčích register, obecních počtů a dalších archiválií. Během prvních sedmi ročníků vyšlo přes půl tisíce listin pro asi osm set moravských a slezských osad. Publikovaných listin bylo v konečném součtu mnohem víc, kromě listináře vycházela podobná látka i v rámci rubrik *Selské písemnosti*, *Selské paměti* a *Selský úřední sloh*. Výpisy z gruntovních a sirotčích register zahrnují např. Těšínsko, Velkomeziříčsko, obce rudoleckého panství, Hustopečsko a Hrušovansko.²³ Ukázky

18 Rodák z Lešan na Prostějovsku, učitel, sběratel krojových součástek a organizátor folkloristických aktivit.

19 Významný archivář a historik proslul zejména svými osmi monografiemi jednotlivých okresů, které publikoval v rámci topografické řady *Vlastivědy moravské*.

20 Jan Tiray (1858–1925) pocházel z Velké Bíteše, vyučoval na dívčí měšťanské škole v Telči, působil jako kustod tamějšího městského muzea a publikoval několik svazků topografií v rámci *Vlastivědy moravské*.

21 Životopis Františka Noska včetně jeho portrétu vyšel na stránkách Selského archivu. Viz NOSEK, F. – [PRASEK, V.]: *Frant. Nosek z Pohořelic*. Selský archiv 5, 1906, č. 19, s. 177–178.

22 Antonín Klvaňa (1867–1928), učitel a zakladatel muzea v Orlové původem z Horních Nětčic, byl předsedou Slezské muzejní společnosti.

23 RED. [PRASEK, V.]: *Gruntovní a sirotčí registra na Těšínsku*. SA 6, 1907, č. 22, s. 93–106; KRČMÁŘ, V.: *O cenách dobytka, obilí a hosp. prací v 2. pol. XVI. stol. na Velkomeziříčsku*. SA 11, 1917,

z horenských register a řádů publikoval v několika příspěvcích František Nosek.²⁴ Velkého prostoru se dostalo cechovním, městským, obecním a vrchnostenským řádům, v šestnácti ročnících byly ukázky asi ze čtyř desítek těchto instrukcí a nařízení. Redakce otiskovala i značné množství pamětí, publikovány byly např. vzpomínky France Sovky z Radvanic, Jiříka Vrbasa z Písečného u Bystřice pod Pernštejnem, paměti neznámého písmáka z Lipníka, paměti rodiny Bíňů z Praskoles u Telče, zápisy řezníka z Veselí nad Moravou, paměti Filipa Mazala z Dubu, vzpomínky sedláka Jury Marholta z Napajedel a další.²⁵ Místo se našlo i pro obecní paměti ze Sobůlek u Kyjova, z Herálce, z Jimramova, ze Šakvic, z Rozařína, ze Slavičina nebo ze Želechovic.²⁶ Specifickou skupinu pramenů představují staré rukopisy a tisky, které vycházely v samostatné rubrice *Zábavné čtení našich předků*, celkem byly publikovány přes tři desítky ukázek z lidové četby. Mezi nimi nalezneme několik oblíbených nebeských listů, domovní požehnaní, ochranný list s křížem sv. Benedikta, výpisky z herbářů, ukázky z Vavákových pamětí, kramářské písničky, svatební říkadla, několik pranostik či ukázky z děl Josefa Vratislava Monse, Valentina Bernarda Jestřabského a hospodářské instrukce z 16. století od Šimona Lomnického z Budče. Zábavná čtení byla publikována pouze v prvních sedmi ročnících a určitě jim lze přičítat pozitivní vliv na popularizaci celého periodika v očích veřejnosti.

Lidový dům a bydlení nebyl příliš populárním námětem, o to častější byly příspěvky věnované drobným vesnickým stavbám, které byly zpravidla doplněny fotografiemi a kresbami. V Selském archivu bylo publikováno celkem přes sto padesát doprovodných kreseb a fotografií, přibližně dvě třetiny byly věnovány právě lidovému stavitelství, nejvíce zvoničkám. Dominantní skupinu představovaly texty popisující zvonice, kaple, boží muka a kříže. Článků s touto tematikou otiskl Selský archiv přibližně dvacet. Jelikož jednotliví autoři doplňovali texty zpravidla vyobrazeními, jedná se na svou dobu o velmi cenný materiál.²⁷ Velkou pozornost věnovali

č. 41–42, s. 31–32; *Selský úřední sloh. Několik pozůstalostních soupisů z 2. pol. XVI. stol.* SA 11, 1917, č. 41–42, s. 27–30; NOSEK, F. – RED.: *Předkové naši, jak pečovali o sirotky.* SA 5, 1906, č. 19, s. 165–177; NOSEK, F.: *Po válce třicetileté.* SA 4, 1905, č. 15, s. 163–166.

24 NOSEK, F. – RED.: *Práva (vino)horenská.* SA 4, 1905, č. 14, s. 65–78; NOSEK, F.: *Proměny na právě horenském.* SA 8, 1909 (a 1913), č. 29, s. 27–31; Nosek, F.: *Na horenském právě Nosislavském.* SA 6, 1907, č. 23, s. 183–185

25 BAĐURA, J. – RED.: „*Pamětihodné příhody*“. SA 5, 1906, č. 18, s. 100–106; BLAŽEK, J. – KOSTKA, K.: *Paměti staré.* SA 5, 1906, č. 17, s. 29–31; BÁTĚK, J. – KOŽUŠNÍČEK, V. – TIRAY, J.: *Paměti z Praskoles u Telče, z Veselí a z Dubu.* SA 6, 1907, č. 23, s. 138–150; SLAVÍK, K.: *Paměti selské. Ze Sptynova u Napajedel.* SA 2, 1903, č. 8, s. 193–205.

26 FINTAJSL, F.: *Pamětní kniha obce Sobůlek.* SA 7, 1908, č. 25, s. 22–29; SVOBODA, J. F.: *Selské paměti.* SA 9, 1914, č. 34, s. 70–80; SVOBODA, J. F.: *Selské paměti. Z pamětí měst. Jimramova.* SA 11, 1918, č. 43–44, s. 48–54, SA 12, 1919, č. 47, s. 63–68, č. 48, s. 110–113, SA 13, 1920, č. 51–52, s. 72–80; NOSEK, F.: *Paměti selské. Ze Šakvic. Paměti z Rozařína u Moutnic.* SA 5, 1906, č. 18, s. 98–100; HRUBÝ, F. – PERINKA, F. V.: *Paměti z věžových bání.* SA 7, 1908, č. 27, s. 96–100; HRUBÝ, F.: *Z věžové bání Želechovské.* SA 7, 1908, č. 26, s. 44–55.

27 ZBOŘIL, J.: *Boží muka u Střizlic.* SA 7, 1908, č. 25, s. 17; PRAVDA, A. – ŠPAČEK, F. – ZBOŘIL,

badatelé sýpkám, srubům a žudrům.²⁸ Několik článků se zabývá ochranou stavení i celých vesnic v neklidných dobách. Nacházíme zde články popisující lochy s rozboru jejich možného využití v minulosti.²⁹ Řada badatelů se zamýšlela též nad možnou hospodářsko-obrannou funkcí srubů, účelovým obehnaním vesnic zdmi a jejich uzavíráním branami.³⁰ S lidovým stavitelstvím souvisí též články věnující se ochraňování stavení před ohněm³¹ a opisy několika nápisů ze štítů domů.³²

Práci na venkově můžeme rozdělit na obdělávání polností a luk, chov dobytka a práci v hospodářství, která představovala rozličné činnosti spojené s chodem domácnosti. Hodnotný je článek Melichara Chytila, který popsal způsob pěstování lnu a konopí, výrobu oleje, žetí srpy, nastínil postup mletí ve mlýně, mlácení cepy a ruční osev pole. Josef Lochman uveřejnil několik pořekadel při kosení luk z Kroměřížska. Mimo články věnující se zpracování tradičních plodin bylo popsáno i setí a sběr šafránu na Moravě a zmínka o pěstování tabáku na hukvaldském panství.³³

- J.: *Boží muky*. SA 6, 1907, č. 21, s. 16–18, č. 23, s. 177–179; BROŽ, J.: *Zvonice na Horácku*. SA 11, 1918, č. 43–44, s. 33–40; *Lidové památníky na našem venkově*. SA 10, 1916, č. 39–40, s. 45–46; BROŽ, J. – RED.: *Dvě zvoničky z Telecka*. SA 7, 1908, č. 27, s. 120–121; SOCHOR, S.: *Naše venkovské památky výtvarně*. SA 9, 1914, č. 33, s. 12–15; KALLÁB, K.: *Vesnické stavby. Zvonička v Křídlech*. SA 15, 1922, č. 57–58, s. 40; BŘEZINA, A. – CIGÁNEK, K. – HÝŽA, B. – KLVAŇA, A. – KORHOŇ, M. – LANGER, S.: *Zvonice a kaple*. SA 2, 1903, č. 5, s. 33–35, č. 6, s. 114–115, č. 7, s. 164–167, č. 8, s. 219–220; RED. – TVARŮŽEK, J.: *Zvonice jihomoravské*. SA 4, 1905, č. 13, s. 14–18, č. 14, s. 87–90, 96–97, č. 16, s. 240–243; *Zvonice v Cichově a Příkazích*. SA 6, 1907, č. 23, s. 185–186; ZBOŘIL, J.: *Zvonice v Lešanech*. SA 6, 1907, č. 22, s. 125; *Zvonice v Novosadech u Dolan*. SA 6, 1907, č. 21, s. 33; RED.: *Zvonice z Klobecka Valaského*. SA 6, 1907, č. 23, s. 165–166; CIGÁNEK, A. – RED.: *Zvonice, kaple, kříže*. SA 1, 1902, č. 4, s. 225–228; BROKL, O. – POKORNÝ, J. – ŠTOURAČ, F.: *Zvonička v Sázavě u Žďáru*. SA 9, 1914, č. 35, s. 88–90; *Zvonička ve Sřelně*. SA 5, 1906, č. 17, s. 25–26.
- 28 HAJDA, I. – HAUER, V.: „*Srubby*“ – „*sýpky*“. SA 3, 1904, č. 11, s. 159–162; CHYTI, M. – RED.: „*Srubby*“ – „*žudry*“. SA 3, 1904, č. 9, s. 22–27; ČERNOCH, V. – HAJDA, J. – KOŘÍNEK, F. – LIPKA, F.: „*Žudry*“, „*srubby*“, „*sýpky*“. SA 3, 1904, č. 12, s. 209–212; HEIDENREICH, F. – LIPKA, F.: *Žoldr=žondr=žundr=žudr=žolěr*. SA 3, 1904, č. 10, s. 116–120; SOUČEK, J.: *Žudr v Kralicích*. SA 3, 1904, č. 11, s. 192; LIPKA, F.: *Žudry v Dolním Smržově u Letovic*. SA 5, 1906, č. 20, s. 251.
- 29 HRUBÝ, F.: *Skrýše za útrap válečných*. SA 7, 1908, č. 25, s. 31–32; PRASEK, V.: *Umělé „doupence“ čili jeskyně podzemní v Mohelně*. SA 8, 1909 (a 1913), č. 29, s. 31–34; TENORA, J.: „*Loch*“ *obydlím*. SA 8, 1909 (a 1913), č. 30, s. 99.
- 30 BAĎURA, J.: *V Oseku*. SA 5, 1906, č. 17, s. 60; HEIDENREICH, F. – JAŠA, A. – ŠEVČÍK, J. – ŽIŽKA, J.: *Brány našich dědin*. SA 3, 1904, č. 9, s. 18–22; RED.: *Brány našich dědin na Holešovsku*. SA 5, 1906, č. 19, s. 194; SOUČEK, J.: *Brány v Kralicích u Prostějova*. SA 3, 1904, č. 11, s. 192.
- 31 BRACHTL, J. – CHLUMECKÝ, P. – KLVAŇA, A. – RED. – ZEŽULA, E.: *Řády požárové*. SA 4, 1905, č. 15, s. 129–141; BURIÁNEK, B. – DOSTÁL, F. – CHYTI, M.: *Svatý Florián, patron od ohně*. SA 4, 1905, č. 15, s. 174–178; TESAŘ TLUMAČOVSKÝ, P.: *Řád požárový pro Napajedla r. 1774*. SA 8, 1909 (a 1913), č. 29, s. 42–43.
- 32 HRUBÝ, F.: *Nápisy na příbytcích rychtářů*. SA 6, 1907, č. 21, s. 64; LANDSFELD, A. – RED.: *Pamětné nápisy selské*. SA 3, 1904, č. 9, s. 40–42; NOSEK, F.: *Pamětné nápisy na Hustopečsku*. SA 5, 1906, č. 18, s. 94–95.
- 33 CHYTI, M.: *Zapadlé práce selské*. SA 7, 1908, č. 25, s. 12–13; LOCHMAN, J.: *Pořekadla z poddanských dob*. SA 5, 1906, č. 19, s. 195; SLAVÍK, F. A.: *Šafránice na Moravě*. SA 1, 1902, č. 3,

Chovu dobytka se věnovaly asi dvě desítky článků, nejvíce prostoru dostal tradiční chov ovcí, několik textů popisuje obyčejně spojené s ustájováním dobytka, z Valašska pochází zpráva o zápřahu skotu v jařma. Hlídaní koní při pastvě je věnován jediný článek z pera Františka Noska.³⁴

Kromě tradičního rolnictví byla na venkově zastoupena další zaměstnání a řemesla, která přispívala k celkovému rozvoji vesnice. Domáckou výrobu houžví, košů, metel a rohoží na Prostějovsku popsal František Heidenreich, několik badatelů se věnovalo výrobě a distribuci kolomazi.³⁵ Nemnoho článků popisuje další činnosti na vsi, kovářství, olejnictví, babskou službu apod. Mezi obvyklé způsoby přivýdělnku patřilo také povoznictví, že to nebyla služba snadná, dokládá ukázka z článku Josefa Studnáře: „*Jednou jel stréc Matys do města. Měl již hodně sedranou fenu. Soused Floryš ho upozorňoval na případné neštěstí. Stréc Matys se šelmovsky usmívaje pravil: „Dež pokne fena, vhodim pod kolo šandára, dež přende‘. Jel, ale když na Babách zavřel na ‚fenu‘, praskla ona skutečně a stréc Matys vida, že by mohl ‚valacha‘ lehkou pozbyt, chmátl do náruči kolo, zadržoval vůz tak dlouho, až šťastně sjel dolů. Dole náhodou stál četník. Vida Matysa si tak statečně počínat, pochválil ho sice, ale ‚jednoška‘ přeci padla ‚do chodé kase‘.*“³⁶ Z velkého množství řemesel byla značná pozornost věnována mlynářství. Na obyčej předávání sekery mezi mlynáři, coby symbolu povinnosti práce při říčním stavu na Hané, poukázal Melichar Chytil. Několik mlynářských předpisů bylo publikováno z Litovelska, Olomoucka a Příborska, popsáno bylo též mlynářství na Kroměřížsku a Kravařsku.³⁷

Články věnující se lidové stravě a návykům při stolování byly v Selském archivu zmiňovány jen zřídka, většinou nacházíme tyto texty v rubrice *Všehochuť* nebo jako součásti rozsáhlejších pramenných textů primárně se věnujících jiným tématům. Zmínky o šestinedělních hodech na Přerovsku uvádí Antonín Březina, postnímu pečivu na Uherskohradištsku se věnoval Jan Krejčířík, recept na tradiční vánoční pochutinu z Napajedlska publikoval J. Nikl.³⁸ Podobu hanáckého jídelníčku přiblížil

s. 154–155; RED.: *Tabák na panství Hukvaldském*. SA 6, 1907, č. 24, s. 263.

34 *Pastušky čili pastýrné proč za dědinou*. SA 3, 1904, č. 10, s. 126; *V jařma zapřáhají krávy*. SA 4, 1905, č. 16, s. 256; BŘEZINA, A.: *Zvyky z Prus u Přerova*. SA 6, 1907, č. 21, s. 31–32; NOSEK, F.: *Koplaři = koňští hotaři v Šakvicích*. SA 4, 1905, č. 15, s. 154–156.

35 HEIDENREICH, F.: „*Krotina“ čili houžev*. SA 4, 1905, č. 16, s. 253; HEIDENREICH, F.: *Lidový průmysl na Prostějovsku*. SA 5, 1906, č. 20, s. 231–238; DOBŽALÍK, J. – FAIGAR, A. – JELÍNEK BOJKOVSKÝ, J. N. – KONCER, F. – RED.: *Kolomazná pec*. SA 5, 1906, č. 19, s. 153–158, č. 20, s. 232–233.

36 STUDNÁŘ, J.: *Fena (sviňka, žabka) a kocór*. SA 6, 1907, č. 22, s. 109–110.

37 CHYTEL, M.: „*Sekyrka vandrem*“. SA 2, 1903, č. 6, s. 70–71; PINKAVA, V. – RED.: *Mlynáři – hejtmáni na Litovelsku*. SA 2, 1903, č. 6, s. 65–70; KLVAŇA, A. – RED.: *Mlynářský cech pro Příborsko*. SA 5, 1906, č. 18, s. 83–90; *Větrný mlýny v Břesku u Konice*. SA 3, 1904, č. 10, s. 128; LOCHMAN, J.: *Vodní mlýny v Břestě*. SA 4, 1905, č. 13, s. 63–64; KLVAŇA, A.: *O mlýnech*. SA 2, 1903, č. 5, s. 64.

38 BŘEZINA, A.: *Hody šestinedělní*. SA 3, 1904, č. 11, s. 171–172; KREJČÍŘÍK, J.: *Pálené knihy, pečenné patenty*. SA 1, 1902, č. 4, s. 254–255; NIKL, J.: „*Špikanec*.“ SA 7, 1908, č. 27, s. 135.

Melichar Chytil, který uvedl i postup výroby tvarůžků a zvyky spojené s přípravou a konzumací chleba.³⁹ Několik zmínek v Selském archivu bylo věnováno i pohostinství. František Nosek popsal inventář obecní hospody v Šakvicích a rozebral účty vinného šenku v Hrušovanech z 18. století.⁴⁰ Melichar Chytil se zabýval rozšířením hostinských názvů Kocanda a Vincenc Prasek se věnoval krčmennému právu na Opavsku.⁴¹

Lidový oděv představoval v Selském archivu okrajové téma. Kroji na Hané se věnoval krátký příspěvek Antonína Březiny. Několik článků nás informuje o ceně oděvních součástí na základě výpisů z pamětních knih a soupisů pozůstalostí.⁴² Z popisu Emila Tuče si můžeme udělat představu o oblečení několika zločinců z Kunštátska na konci 18. století. Cenný materiál představuje popis a vyobrazení portáše od Jelínka Bojkovského, který v článku čerpal z anglické zprávy datované k roku 1743.⁴³ Lidový oděv zachycují také různé mravoučné texty, např. krátká zmínka o obyčejí nošení klobouku při obecních hromadách či polská bajka vysvětlující zvyk ovíjet nohy onucemi.⁴⁴

Sociální kultura nebyla pochopitelně v Selském archivu opomenuta, nejvíce byly zastoupeny rozličné zvyky. Obyčeje můžeme rozdělit na rodinné a výroční, specifickou skupinu pak tvoří články, které se věnují zvykovému právu a korigují společensko-majetkové poměry a život na venkově. Do poslední kategorie můžeme zařadit obvyklé rituály spojené s přijímáním nového sedláka za souseda a zprávy o specifických trestech pro různé provinilce. Přibližně dvacet článků rozebírá zvyky spojené s obnovou hranic pozemků i celých katastrů. Uváděny jsou četné spory o hranice, tresty za pokácení hraničních stromů či posunutí hraničních kamenů, setkáváme se i s obyčejem pohřbívání sebevrahů na pomezí dvou katastrů.⁴⁵

39 CHYTIL, M.: *Hanácký jídelní list*. SA 2, 1903, č. 8, s. 256; CHYTIL, M.: *Ještě o výrobě domácích tvarůžků*. SA 8, 1909 (a 1913), č. 31, s. 117–118; CHYTIL, M.: *Jak sobě naši předkové vážili chleba*. SA 4, 1905, č. 16, s. 255.

40 NOSEK, F.: *Obecní hospoda v Šakvicích*. SA 3, 1904, č. 10, s. 95–100; NOSEK, F.: *Obecní šenk vinný v Hrušovanech*. SA 5, 1906, č. 17, s. 52–56.

41 CHYTIL, M. – RED.: *Kocandy*. SA 4, 1905, č. 13, s. 62–63; RED.: *Krčmy. Příspěvek k dějinám selským*. SA 3, 1904, č. 10, s. 91–95; publikované bylo i krčmenné právo z Hané, viz: *Oplocany u Tovačova I. 1511*. SA 1, 1902, č. 4, s. 255.

42 BŘEZINA, A.: *Mušský hanácký kroj v Prusích u Přerova*. SA 6, 1907, č. 21, s. 62; KRČMÁŘ, V.: *O kroji, látkách, špercích a cenách jich*. SA 11, 1918, č. 43–44, s. 62–67; NOSEK, F.: *Mzda čeládce na Židlochovsku*. SA 4, 1905, č. 15, s. 190; NOSEK, F.: *Před válkou třicetiletou*. SA 4, 1905, č. 15, s. 160–162; PEŘINKA, F. V.: *Ze života lidu slezského 1792–1802*. SA 6, 1907, č. 21, s. 13–16; ZBOŘIL, J.: *Platy čeledi před sto roky*. SA 12, 1919, č. 48, s. 102–103, SA 13, 1920, č. 49–50, s. 23–32.

43 TUČ, E.: *Zatýkače*. SA 2, 1903, č. 7, s. 192; JELÍNEK BOJKOVSKÝ, J. N. – RED.: „*Hanáč*“ – *portáš*. SA 5, 1906, č. 17, s. 32–34.

44 ČTVRTLÍK, F. – HRUBÝ, F.: *O jedné vdově a jejích dvou dcerách. Instrukce mladému hospodáři*. SA 3, 1904, č. 9, s. 56–59; *Že klobouky na hlavách nechávají sedláci*. SA 1, 1902, č. 2, s. 127; RED.: *Punčochy, onuce, sláma*. SA 4, 1905, č. 16, s. 256.

45 CHYTIL, M. – RED.: *Jak provinilce na vesnicích po r. 1785 trestali*. SA 7, 1908, č. 27, s. 128–136;

Z tradičních výročních obyčejů byly prezentovány např. vynášení smrti na Přerovsku, několik velikonočních zvyků, rozdávání sladké kaše pro chudé na Zelený čtvrtek, stavění máje na Kroměřížsku a Napajedlsku včetně patentu z roku 1748, který podobnou zábavu mládeže zakazoval. Zvyk honění králů v Brodsku u Přerova publikoval Antonín Březina, analogickou zmínku o honění markraběte na Bojkovicu představil Vladimír Bureš. Další badatelé se věnovali např. dožínkovým slavnostem na Kroměřížsku nebo svatomartinským a mikulášským zvykům.⁴⁶ Rodinné obyčeje byly v periodiku reflektovány jen v malé míře. Zajímavou ukázkou z rodinného života představuje zápis o rozvodu manželství z konce 16. století, který publikoval Josef František Svoboda. Mezi cenné příspěvky lze zařadit článek Františka Trnky, který představil podobu horácké svatby podle rukopisných záznamů Josefa Žáka z roku 1842. Bujarý průběh šestinedělních hodů v Brodsku u Přerova vylíčil Antonín Březina.⁴⁷

V souvislosti s obyčejí nesmíme zapomenout na specifický projev lidové religiozity obecně označovaný jako pověra. Množství uveřejněných textů mělo ochranný, léčebný či prosperitní charakter. Často se jednalo o pouhé stručné rady pro hospodáře popisující léčení lidí a dobytka, způsob, jak vyzrát na zloděje nebo jak přispět k zajištění dobré úrody. Publikovány byly drobné zmínky o pověře, přesné opisy zaříkání a čarovných postupů nebo rozsáhlé rozbory čarodějnických procesů, které byly zapsány porůznu v městských knihách. František Valouch z Litomyšle uveřejnil *Délku Krista Pána* a obdobný magický svitek *Délka Panny Marie*, která měla modlíci chránit „od ďábla, ohně, vody, bídy, hříchu a hanby“.⁴⁸ Ochranný kříž svatého Zachariáše představil Vincenc Prasek a Jelínek Bojkovský nastínil použití kříže svatého Benedikta proti čarám. Informace o průběhu několika čarodějnických procesů uveřejnili především poslední dva redaktori – Josef František Svoboda a František Trnka.⁴⁹

BROŽ, J.: *Spory mezní a držeblní*. SA 12, 1919, č. 45–46, s. 24–29, č. 47, s. 74–75; *Pohřební bouře před 100 léty*. SA 1, 1902, č. 3, s. 171–172; HRUBÝ, F. – RED.: *Samovrahy pochovávali na hranicích*. SA 6, 1907, č. 24, s. 263.

46 POSPÍŠILOVÁ, L.: „Morena“ v *Majetně u Přerova*. SA 3, 1904, č. 11, s. 178–179; TIRAY, J.: *Sladká kaše a fundace na zámku Telči*. SA 10, 1916, č. 37–38, s. 26–28; PEŘINKA, F. V.: *Máje stavěly se u nás v dobách již dávných*. SA 10, 1916, č. 39–40, s. 83; *Nejvyšší máje na Moravě*. SA 6, 1907, č. 22, s. 131; *Stavění máje*. SA 1, 1902, č. 1, s. 63; BŘEZINA, A.: *Honění krále*. SA 1, 1902, č. 2, s. 78–79; BOJEK [BUREŠ, V.]: *Honění markraběte a jízda králů na Slovácku*. SA 9, 1914, č. 33, s. 48; CHYTL, M.: *Sv. Martinská husa k hodům klusá*. SA 3, 1904, č. 10, s. 120–121; LAKOMÝ, S. – VALOUCH, J. – RED.: *Svatý Mikuláš*. SA 4, 1905, č. 13, s. 49–52.

47 SVOBODA, J. F.: *Duchovní práva 16. stol. o manželství*. SA 15, 1922, č. 57–58, s. 39; TRNKA, F.: *Horácká svatba*. SA 11, 1917, č. 41–42, s. 9–15; BŘEZINA, A.: *Hody šestinedělní*. SA 3, 1904, č. 11, s. 171–172.

48 VALOUCH, F.: *Délka Panny Marie*. SA 2, 1903, č. 8, s. 255.

49 NOSEK, F.: *Čarodějníci a čarodějnice před městským právem meziříčským v XVI. a XVII. stol.* SA 15, 1922, č. 57–58, s. 26–31 45–48; NOSEK, F.: *O čarodějnicích a čarodějnicích*. SA 10, 1916, č. 37–38, s. 15–21, č. 39–40, s. 46–50, SA 11, 1917, č. 41–42, s. 5–9, 1918, č. 43–44, s. 40–43; TRNKA, F.: *O čarodějnicích a čarodějnicích. Poslední chlupaté vši. Proti zlému a nevěrnému manželu. Čáry Regíny Peřinky z Kaňku*. SA 12, 1919, č. 45–46, s. 11–14, č. 47, s. 51–54, SA 13, 1920, č. 49–50, s. 22–28,

Lidovému názvosloví a slovesnosti se věnovalo přes šedesát drobných textů. Řadu článků osvětlujících původ místních názvů, osobních jmen a lidového názvosloví publikoval Vincenc Prasek v rubrice *Všehochuť* nebo *Odpovědi k potazům*.⁵⁰ Nepočetnou, ale velmi zajímavou skupinu představují články psané v dialektu. Nářečí z Hané prezentoval Melichar Chytil v článku *Jak zahnale Švédů horkó kašó*, z Prostějovska nalezneme v periodiku vzpomínky na čeledínskou službu a na drahotu v Lešanech roku 1848 od Jana Zbořila. Z Uherskohradištska publikoval Ignác Sauer jadrný popis bitky a vzpomínky na chov dobytka.⁵¹ V prvních pěti ročnících se můžeme setkat s množstvím pranostik, jednotlivé příspěvky pochází z Frýdecka, Jimramovska, Litovelska, Vsetínska a Moravskotřebovska.

Písňe byly na stránkách Selského archivu prezentovány bez notových záznamů. Většinou byly součástí článků, které se primárně věnovaly rodinným a výročním obyčejům nebo historickým a společenským událostem. Uvedeno bylo několik písni reagujících na pruské války, písňe o robotě z roku 1848, kratochvilná písňe o hádce piksle s fajfkou, písňe o bramborařství a několik autorských písni Františka Vaváka. Z hodnotnějších příspěvků lze uvést *Selské zpěvy* sebrané Františkem Trnkou v Podolí na Novoměstsku publikované v devátém a desátém ročníku.

Zhodnocení přínosu Selského archivu a jeho zpřístupnění

Selský archiv nabízí bohatý zdroj poznání pro studium života prostého lidu. První pomůcka pro čtenáře vznikla již na sklonku existence periodika, kdy v posledním ročníku vyšel soupis publikovaných článků rozdělený tematicky podle obsahu patrně z pera redaktorů Josefa Františka Svobody a Františka Trnky. Jedná se bezesporu o dobrou pomůcku, která však nemůže nahradit klasickou bibliografii. Nevýhodou seznamu byla především absence autorských jmen a jakékoliv anotace či klíčových slov. Historii a obsah Selského archivu částečně zhodnotila v 80. letech ve své diplomové práci Kateřina Malaniková.⁵² Diplomantka dobře postihla vývoj periodika, práci však

SA 14, 1921, č. 55–56, s. 64–67, SA 15, 1922, č. 57–58, s. 23–26.

- 50 Proměny osobních i místních jmen na Uherskohradištsku (viz *Jalubí u Velehradu*. SA 5, 1906, č. 17, s. 59), severomoravská pojmenování (viz *Názvy některých tratí, co znamenají*. SA 6, 1907, č. 21, s. 24–27); několik poznámek k toponymům Týnec, Slatiny, Zlatník viz: *Pan František Soukal, učitel ze „Slatinek“ píše nám toto*. SA 5, 1906, č. 18, s. 121–122; *Rodinná jména: Horný, Horník, Fojtík, Vincur: Kvěr cedule*. SA 6, 1907, č. 22, s. 131; *Volavý Újezd*. SA 6, 1907, č. 23, s. 196; *Souhrady*, „příčiny“ a „chotar“. SA 7, 1908, č. 28, s. 186–187; *Jména osad moravských podivná anebo nepěkná*. SA 4, 1905, č. 14, s. 128; „*Posvátno*“. SA 8, 1909 (a 1913), č. 29, s. 48; „*Táhni sírky*“. SA 7, 1908, č. 28, s. 187; „*Vjo!*“ SA 8, 1909 (a 1913), č. 31, s. 151; „*Na cahelu*“ býti. SA 5, 1906, č. 19, s. 196.
- 51 CHYTIL, M.: *Jak zahnale Švédů horkó kašó*. SA 6, 1907, č. 22, s. 130; ZBOŘIL, J.: *Bida a drahoty v Lešanech 1848*. SA 6, 1907, č. 22, s. 132; *O dřívější čeládce*. SA 14, 1921, č. 53–54, s. 40; SAUER, I.: *Jadrný popis bitky z Hradištska*. SA 6, 1907, č. 23, s. 197; *Radostná událost ve chlévě*. SA 6, 1907, č. 23, s. 197.
- 52 MALANÍKOVÁ, K.: „*Selský archiv*“ a jeho přínos k zpřístupňování pramenného materiálu moravských archivů. Rukopis. Diplomová práce FF UJEP. Brno 1984.

pojala pouze z hlediska archivnictví a při rozboru jednotlivých ročníků se omezila jen na soupis jednotlivých publikovaných pramenů archivní povahy. Samotné články a jejich obsah zůstal prakticky bez povšimnutí. V 90. letech věnovali periodiku krátkou pozornost z hlediska archivnictví Ivan Štarha⁵³ a v souvislosti s rozvojem agrární historiografie Jiří Šouša.⁵⁴ Autor krátce zhodnotil vývoj periodika hlavně po stránce organizační a historické, hlubší nastínění obsahu časopisu zde bohužel nenajdeme. Šouša zcela oprávněně přičítá Selskému archivu průkopnickou roli ve studiu agrární historie.

V roce 2011 byla zpracována pro Českou národopisnou společnost výběrová bibliografie, přičemž bylo zaznamenáno v šestnácti ročnících na osm set etnograficky hodnotných textů.⁵⁵ Rozsáhlejší příspěvky byly řazeny do samostatných rubrik, celkem zde bylo otištěno na pět set studií a tři sta drobných článků. Poměrně komplikované je sledovat autorství a lokalizaci jednotlivých textů. Původní editor Selského archivu – Vincenc Prasek otiskoval jen některé články samostatně, často seskupil několik tematicky blízkých příspěvků k sobě, doplnil je svým komentářem a pod společným názvem zařadil do periodika. Nezřídka se tak setkáváme s případy, kdy jeden článek má hned několik autorů a popisuje podrobně realie na poměrně vzdálených místech. Tímto způsobem docílil Prasek zajímavé popularizační formy, kdy mohl čtenář snadno srovnávat jevy blízké i vzdálené, navíc text neztratil na odbornosti, jelikož informace z každé lokality psal vždy odborník znalý regionálních poměrů. Články v Selském archivu se věnovaly prakticky všem stránkám života moravského a slezského venkova. S odstupem času můžeme toto periodikum bez nadsázky označit vedle Českého lidu, Národopisného věstníku a Časopisu vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci za jeden z nejvýznamnějších národopisných časopisů počátku 20. století.

53 Ivan Štarha zaměřil svou pozornost podobně jako Kateřina Malaniková pouze na publikovaný archivní materiál. Viz ŠTARHA, I.: *Časopis Selský archiv a počátky místních archivů na Moravě*. In: Kordiovský, E. – Kubiček, J. (eds.): *Kulturní periodika na Moravě*. XXIV. Mikulovské sympozium 17.–18. října 1996. Brno–Mikulov 1997, s. 141–147.

54 ŠOUŠA, J.: *Selský archiv a Časopis pro dějiny venkova – publikační orgány českého agrárního dějepisectví*. In: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti. Semily 1998, s. 77–94.

55 Bibliografické záznamy včetně anotací a klíčových slov jsou přístupné na internetových stránkách České národopisné společnosti prostřednictvím Bibliografické databáze – ON-LINE katalogu Clavius, který umožňuje snadné hledání a orientaci v obsahu periodika pomocí kombinovaného dotazování. Viz: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/dbiblio.php>

Použité prameny a literatura:

- LH.: *Selský archiv zanikl*. Lidové noviny 31, 1923, č. 341 z 11. 7., s. 7.
- KOLAŘÍK, Š.: „*Selský archiv*“. Národní listy 50, 1910, č. 133 z 15. 5., s. 21.
- MALANÍKOVÁ, K.: „*Selský archiv*“ a jeho přínos k zpřístupňování pramenného materiálu moravských archivů. Rukopis. Diplomová práce FF UJEP. Brno 1984.
- NOSEK, F. – [PRASEK, V.]: *Frant. Nosek z Pohořelic*. Selský archiv 5, 1906, č. 19, s. 177–178.
- [PRASEK, V.]: *Doslov k 7. ročníku*. Selský archiv 7, 1908, č. 4, s. 185–186.
- [PRASEK, V.]: *Melichar Chytil z Nákla*. Selský Archiv 5, 1906, č. 18, s. 116.
- [PRASEK, V.]: *Nač jest „Selský archiv“?* Selský archiv 1, 1902, č. 1, s. 1–3. *Selský archiv*. 1–16, 1902–1923.
- Selský archiv. Časopis pro obecné i kulturní dějiny selského stavu hlavně moravského i slezského*. 1–10, 1902–1916.
- Selský archiv. Časopis pro sbírání látky vlastivědné a drobnou práci archivní v Československé republice*. 12–16, 1919–1923.
- Selský archiv. Časopis pro sbírání látky vlastivědné a drobnou práci archivní v zemích českých*. 11, 1917–1918.
- [SVOBODA, J. F. – TRNKA, F.]: *Ukazatel obsahu všech šestnácti ročníků Selského archivu*.
- ŠÍL, J.: *Vincenc Prasek (1843–1912): Má vůle je mým osudem*. Opava: Slezská univerzita, 2010.
- ŠOUŠA, J.: *Selský archiv a Časopis pro dějiny venkova – publikační orgány českého agrárního dějepisectví*. In: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti. Semily, 1998, s. 77–94.
- ŠOUSA, J.: *Selský archiv a Časopis pro dějiny venkova – publikační orgány českého agrárního dějepisectví*. In: Kahuda, J. – Šousa, J. [et al.]: *Mezi brázdou a bankovním úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století*. Praha – Pelhřimov 2012, s. 283–297.
- ŠTARHA, I.: *Časopis Selský archiv a počátky místních archivů na Moravě*. In: Kordiovský, E. – Kubíček, J. (eds.): *Kulturní periodika na Moravě. XXIV. Mikulovské sympozium 17.–18. října 1996*. Brno–Mikulov 1997, s. 141–147.

Elektronické zdroje:

- Bibliografie prací Vincence Praska pro léta 1861–1912*. Dostupné z: <http://uhm.fpf.slu.cz/prasek/index.php>, cit. 9. 11. 2013.
- ON-LINE katalog Clavius – Česká národopisná společnost Praha*. Dostupné z: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/dbiblio.php>, cit. 12. 11. 2013

Summary

Contribution of Selský archiv to the ethnography of Moravia and Silesia

Selský archiv is one of the most important journals focused on the ethnography of Moravia and Silesia. Sixteen volumes were published between the years 1902–1923. During that time, approximately two hundred regional authors published approximately eight hundred texts of varied ethnographical value. The magazine was most famous when Vincenc Prasek was editor-in-chief of the first eight volumes. Prasek's commentaries strongly influenced the general content of the texts published between 1902 and 1909. The region most commonly covered by the authors was Haná, due to the fact that most regular contributors hailed from this region. Between 1909 and 1923 the content is dominated by articles from the Horácko region written by Josef František Svoboda and František Trnka. These two authors wanted to turn this magazine focused on popular science and history into a professional journal addressing the key issues in ethnography and archival science. The biggest attention was paid to real-life sources, as one can see in articles about minor countryside buildings supported by approximately one hundred drawings and/or photos. When put together, these texts basically cover all aspects of life in the Moravian and Silesian countryside. In addition, popular topics included folk literature, crafts, jobs and folk nomenclature. Selected bibliography, including abstracts and key words, is available at the website of the Czech Ethnographical Society.

Keywords:

Selský archiv journal – Bibliography – Periodical – Vincenc Prasek – Ethnography of Moravia and Silesia

Česká etnomuzikologie na začátku 21. století (poznámky k vývoji oboru)

PhDr. Marta Toncrová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno, Veveří 97, 602 00 BRNO
marta.toncrova@iach.cz

Příspěvky o směřování etnomuzikologického bádání v českých zemích, zvláště o předmětu studia, dokumentaci, teoretických otázkách a o ediční praxi byly v minulosti na programu řady akcí, zejména etnomuzikologických seminářů, které se konaly pravidelně v letech 1970 až 2005. Vzhledem k tomu, že se na zasedání České národopisné společnosti v roce 2011 a na konferenci, která následovala, sešli vedle etnomuzikologů etnologové různého zaměření, dovoluji si zde uvést několik poznámek k tomu, jakým směrem se dnes ubírá česká etnomuzikologie.

V mnohém navazuje na vývoj oboru na konci 20. století. Nové jsou však možnosti obsahové a technické, tedy volba témat a použitých metod, hloubka pohledu i šíře komparatistiky. Rozrůstá se rovněž spolupráce s jinými obory, proměnami prochází časové vymezení. Na konci 20. století se např. jako současnost¹ označovalo období po II. světové válce, v prvních desetiletích 21. století tak obvykle nazýváme dobu po roce 1989. Při zkoumání současných jevů a procesů v lidové, přesněji v tzv. nonartificiální hudbě však bádání vždy přihlíží k výsledkům předchozího studia. Historické zlomy zpravidla přinášely nové jevy i nové postoje a hodnocení. Např. ukončení I. světové války a s tím spojené změny v životě obyvatel českých zemí způsobily útlum zpěvu a růst pasivního vnímání hudby. Bylo to ovlivněno mimo jiné nově nastupujícím rozhlasovým vysíláním, které širokým vrstvám populace nebývalé rozšířilo hudební obzor. V meziválečném období se výrazně snížila sběratelská aktivita, etnomuzikologické bádání se však naproti tomu rozvíjelo pozitivně díky tomu, že vznikly instituce, které byly zaměřeny přímo na tato studia – od roku 1919 ve Státním ústavu pro lidovou píseň a po II. světové válce v samostatném vědeckém ústavu v rámci Československé akademie věd.² Dalším významným mezníkem, který poznamenal jak samotnou hudební kulturu, tak bádání o ní, byl rok 1989.

1 PRANDA, A.: *Niektoré otázky studia ľudovej kultúry v súčasnosti*. Slovenský národopis 18, 1970, č. 1, s. 39–60. Týž: *K problematike chápania a zamerania národopisného výskumu v súčasnosti*. Slovenský národopis 23, 1975, č. 4, s. 581–601. SKALNÍKOVÁ, O. – FOJTÍK, K.: *K teorii etnografiiie současnosti*. Praha 1971.

2 UHLÍKOVÁ, L. (ed.): *Od Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k ústavu pro etnografii a folkloristiku, 1905–2005*. Brno 1995.

1. Během dnes už více než stoletého trvání etnomuzikologie se proměňoval samotný výzkum zpěvu. I nadále pokračuje tradiční záznam písní a hudby dnes výhradně pomocí zvukové, popřípadě audiovizuální dokumentace, a následného transkribování více či méně objektivního. Skladba i rozsah zaznamenaného zpěvu však doznaly změn: zaznamenává se vše, co zpěvák zná, tedy jeho aktivní i pasivní repertoár, a to bez ohledu na provenienci skladeb. Je ovšem nutno konstatovat, že se tento přístup prosazoval jen zvolna. Třebaže už na konci 20. let 20. století v české odborné literatuře Bedřich Václavek upozornil na nutnost dokumentovat kompletní repertoár, tj. i původem nelidové skladby,³ sběratelská praxe poměrně dlouho na tyto podněty nereagovala a zaměřovala se především na tzv. pravé lidové, tradiční nebo folklorní písně.⁴ Přitom tyto pravé lidové písně vždy tvořily jen určitou část toho, co zpívaly široké vrstvy venkovského a městského obyvatelstva. Dokladem je naše nejstarší tzv. guberniální sběratelská akce z roku 1819.⁵ Podle německého badatele Himricha Siutse pravá nebo tradiční lidová píseň tvořila a dodnes tvoří pouze pětinu aktivního repertoáru části populace, označované dříve jako lidové vrstvy, tj. venkovské obyvatelstvo, v současné době zahrnující i obyvatele měst.⁶

2. Uplatnění ekologické metody vedlo k rozšíření výzkumu, a to od samotné písně k zaměření na jednotlivé nositele. Vznikaly sbírky mapující nejdříve repertoár vypravěčů, pak zpěváků, na Slovensku také první tištěné písněvé edice jednotlivých nositelů.⁷ České bádání se tomuto tématu začalo soustavněji věnovat až ve druhé polovině 20. století. První rozsáhlý individuální repertoár zaznamenala Františka Kyselková ve 20. letech 20. století u zpěváka Jana Turečka v Tvrđonicích na jižní Moravě,⁸ monografické studium zpěváků a hudebníků se systematicky rozvinulo až o několik desetiletí později a pokračuje i v dnešní době.⁹ Ostatně film Jiřiny Kosíko-

3 VÁCLAVEK B.: *Písemnictví a lidová tadice. Obraz jejich vztahů v české písni lidové a zlidovělé*. Praha 1947 (2. vydání).

4 Podobné výběry se vydávají také v dnešní době. K několika málo výjimkám patří sbírka českých písní z Volyně (POSPÍŠIL, J. – LOHVINOVA, V.: *České písně z ukrajinské Volyně*. Praha 1997), sbírka Metoděje Bakaly *Valašské písně* ve zpracování L. Uhlíkové, A. Bařinky a E. Kočičkové (Zlín–Brno 2005) nebo písně z Rusavy připravené k vydání V. Bělíkovou (*Písně z Rusavy. Sbírka valašských písní zapsaných Františkem Táborským a Alfonsem Waisarem v letech 1926–1928*. Kroměříž–Zlín 2006).

5 Srov. VETTERL, K. (ed.): *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819*. K tisku připravila Olga Hrabalová. Strážnice 1994.

6 SIUTS, H.: *Repertoires im Volksgesang des 20. Jahrhunderts*. In: Cateeuw P. – Jacobs, M. – Rieuwerts, S. – Tielemans, E. – Van Effeltherre, K. (eds.): *Topore: Stories and Songs*. Trier 2006, s. 175–185.

7 PLICKA, K.: *Eva Studeničová spieva*. Turčianský Sv. Martin 1928. KRESÁNEK, J.: *Zuzka Selecká spieva. Piesne z Dobrej Nivy*. Martin 1943.

8 VETTERL, K. – SIROVÁTKA, O. (eds.): *Lidové písně z Podluží. Písně Jana Turečka z Tvrđonic v zápisech Františky Kyselkové*. Břeclav [1975.]

9 PAJER, J.: *Marie Procházková /1886–1986/. Zpěvačka ze Strážnice*. Praha 1986. GELNAR, J. – SIROVÁTKA, O.: *Faktory variačního procesu*. Národopisný věstník československý 2 (35), 1967, s. 183–198. TONCROVÁ, M.: *Zpěvačka Františka Petřů a její repertoár*. Národopisné aktuality 18, 1981, s. 207–214. PAJER, J.: *Záleský zpěvník. Z repertoáru Aloise Kubička z Kelník*. Březůvky 1990.

249) I Ze Žákovice (Pasková) 57

Živějším pohybem

1. Zelený se, travičko zele ná, rozlíný se, voděmko studená;
rozli - vej se na dvě strany, jak je těžká o mlou rozlucení

2. Loučeničko, což je to těžká věc! ještě těžší, nežli jaká bolest;
[od loučení je listěček] od bolesti nem' jak syneček. A99

[3. Který ptačička na dvouch vrškoch sedá, ten se žádný pochvíř nechová;
[tak jako ten mládeněček,] Který zedá vedle dvouch děveček.]

4. Přijde k jedné, slavičko promluvi; přijde k druhé, zase jí to poví:
[To a to mi povídala], jen žě by mě sama rada měla.

[5. Kdybych mohla pro svou milou matku, dala bych ti uvořvanou šátku.
[A já taky pro tatěčka] vyvedl bych z mašťale koněčka]

6. Kdybychomohla, pro tu svoji milo, dal bych řezat své srdcečko
[a to pilo' perníkovó], co by neškodila radci mnoho.
pilo,

Jb. Fr. Hlobil mil. XX 4+3+3 4+3+3
4+4 = 4+2+4 626/10

Záznam lidové písně z obce Žákovice pořízený na počátku 20. století Felixem Hlobilem. Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha, pracoviště Brno. Dokumentační sbírky a fondy.

vé *My wars* (Mé války) z produkce Etnologického ústavu AV ČR, pracoviště Brno je toho důkazem. To je jeden ze znaků novějšího bádání, které přestalo chápat písně jako anonymní výtvořky bez přihlídnutí k interpretům, kteří zajišťují jejich aktivní existenci.

3. Terénní výzkum v etnomuzikologii, v současnosti označovaný také jako empirický,¹⁰ podle pojetí slovenského etnomuzikologa Oskára Elscheka, prošel etapou, kdy se o jeho potřebě pochybovalo. Na konci 70. let 20. století se mezi badateli ozývaly hlasy, že už v terénu není co zaznamenávat, že výzkumy už není nutno realizovat. Poslední desetiletí naopak ukazují, že lidová píseň proti všem pesimistickým prognózám prožívá jistou renesanci. Je třeba vydávat se znovu do terénu a dokumentovat jevy, které přetrvávají bez přerušení, obnovují se a znovu ožívají, stejně jako ty, které vznikají nově. To se ve velmi výrazné míře týká i zpívání, znalosti písní, jejich přebírání z živé tradice, z různých archivních fondů či ze sféry folklorního hnutí. Vyvstává také nutnost sledovat dnešní funkce písní, jejich proměny, frekvenci jejich využívání, migrace i nové a netradiční formy prezentace.¹¹ Lidové písně jsou i v současné době u jisté části populace oblíbeným a vítaným jevem v každodenním životě i při slavnostních a výjimečných okamžicích. Můžeme tak soudit podle stoupajícího zájmu členů o písně u souborů a jiných institucí, kteří se obracejí na Etnologický ústav Akademie věd České republiky, kde jsou soustředěny největší sbírky lidových písní z českých zemí, s žádostí o poskytnutí písňového materiálu pro různé účely. Písně jsou využívány k reprezentaci, k výchovným účelům, jako náplň volného času a k relaxaci. Proto se právě v těchto letech ukazuje jako nejvyšší důležité zaznamenávat dnešní stav zpěvnosti, skladbu a zdroje repertoáru i oceňování lidových písní samotnými interprety. Grantový projekt nazvaný *Etnokulturní tradice v současné společnosti* (proběhl v letech 2004–2007 s podtitulem *Sondy do problematiky využívání funkcí hudebního folkloru*) prokázal životnost lidové písně v určité formě a v určitém rozsahu stejně jako její nezastupitelnost v životě současné populace.

4. Ve kterých věkových nebo sociálních skupinách je třeba zpěvnost zkoumat? Sběratelská praxe 19. století a první poloviny 20. století se zaměřovala především na dospělě interprety. Sběratelé někdy rovněž záměrně vyhledávali starší zpěváky a pamětníky, takové, u nichž bylo možno předpokládat, že znají písně starobylé, třeba už zaniklé.¹² V současné době se věnuje pozornost také zpěvnosti a hudebnosti dětí školního věku. Tyto výzkumy, které probíhají také v jiných evropských zemích,¹³

TONCROVÁ, M.: *Život s písní. K nedožitým 90. narozeninám zpěváka Jožky Severina*. Slovácko XLVIII, 2006, s. 103–108.

10 ELSCHKE, O. (ed.): *Empirický výzkum v etnomuzikologii, etnologii a folkloristice*. Bratislava 2005.

11 TONCROVÁ, M. (ed.): *Vývojové proměny etnokulturní tradice*. Brno 2008.

12 Srov. např. HOLAS, Č.: *České lidové písně a tance. I*. Praha 1908, předmluva, s. IV.

13 Viz např. KÜNTZEL, G.: *Die alten Lieder und die junge Studentengeneration*. Jahrbuch für Volksliedforschung 39, 1994, s. 96–109. SIMONIDES, D.: *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków*. Wrocław 1976.

se v českém prostředí začaly intenzivněji provádět na konci 70. let 20. století. Probíhají formou dotazníkové ankety nebo rozhovoru s nahráváním zpěvu a opakují se s určitým časovým odstupem. Zaměřují se i na jiné projevy v této věkové skupině, např. na vyprávění, oděv, zvykoslovné jevy a oslavy a celkově na náplň volného času a způsob života nejmladší generace.¹⁴

5. Zpěv se zkoumá jednak přímo technikami obvyklými v etnografii či etnologii, ale využívá se i metod sociologie, zejména dotazníkové ankety. Tento druh výzkumu má už mnohaletou tradici na akademických pracovištích i v dalších zejména vzdělávacích institucích – na základních školách i na univerzitách. Např. na sklonku 40. let 20. století prováděl široce zaměřený sociologický výzkum na brněnských obecných a měšťanských školách sociolog Arnošt Inocenc Bláha.¹⁵ Týkal se mnoha jevů života brněnských dětí i dospělých, mezi jiným také zpěvu, znalosti lidových i jiných písní, a to právě pomocí dotazníků. Ve druhé polovině 20. století se prováděl průzkum hudebnosti a zpěvnosti v celé republice, a to z iniciativy Československého rozhlasu. Pozdější výzkumy proběhly na moravském venkově, např. na jižní Moravě. Při tomto výzkumu se používal zvukový dotazník, tzn. poměrně nový způsob náročného dotazníkového šetření.¹⁶

6. Přibližně v posledních dvou desetiletích věnuje etnomuzikologie pozornost písním s náboženskou tematikou. Prohloubilo se studium i popularizace písní spojených s církevními oslavami, s Velikonocemi, svatodušními svátky a zejména s Vánocemi.¹⁷ Zkoumají se poutní písně a další duchovní skladby,¹⁸ jejichž studium bylo po roce 1945 v muzikologii utlumeno a v etnomuzikologii je teprve na začátku. Etnomuzikologické bádání se na tomto procesu podílí hlavně tištěnými edicemi a zvukovými antologiemi. V teoretické rovině stojí v popředí otázka propojení duchovních písní s kramářskými, historický vývoj jednotlivých písněvých typů či vztah k lidové písni světské. Spolupráce bohemistiky, hudební historie a etnomuzikologie

14 POSPÍŠILOVÁ, J. (ed.): *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno 2003.

15 TONCROVÁ, M.: *Ke skladbě zpěvního repertoáru v městě Brně*. In: Holý, D. – Sulitka, A. (ed.): *Lidová píseň, hudba a tanec. Místo, funkce, proměny*. Brno 1980, s. 45–52.

16 KARBUSICKÝ, V. – KASAN, J.: *Výzkum současné hudebnosti, hudebního vkusu a zájmů v roce 1963 a jeho výsledky*. Praha 1964. HOLÝ, D. – ŠTĚDRŇ, M. – TESAŘ, S.: *K výzkumu písňového repertoáru a hudebního vkusu sociologickými a etnomuzikologickými metodami*. In: Frolec, V. (ed.): *Současná vesnice. Lidová kultura a současnost*. Sv. 4. Brno, s. 134–138. ŠEPLÁKOVÁ, V.: *Hudební kultura a vkus na současné podlužácké vesnici*. In: Holý, D. – Sulitka, A. (eds.): *Lidový tanec, píseň a hudba v tradici a v současné praxi*. Brno 1983, s. 67–78.

17 Kromě uvádění vánočních písní různými způsoby – na veřejných vystoupeních, při živých betlémech, v médiích až po zvukovou kulisu v supermarketech – to jsou také zvukové a tištěné edice, které se v nebyvalé míře objevily po roce 1989 (např. edice PAJER, J. – SULITKA, A. – TYLLNER, L.: *Kolody z Brněnska – nejen vánoční*. Brno 2000 a další).

18 Srov. FROLCOVÁ, V.: *Proč, Maria, tak vzdycháte. O životě jedné vánoční legendy v 21. století*. Český lid 94, 2007, s. 349–361. Táž: *Zpěv a slovo posvátné – ke studiu obřadní komunikace na počátku 21. století*. Slovenský národopis 57, 2009, č. 2, s. 195–206.

se realizuje při řešení současného projektu nesoucího název *Česká duchovní píseň doby baroka, její média a recepc.*

7. Nelze opomenout také skutečnost, že se etnomuzikologie určitým způsobem otevřela i navenek. Její pozornost zaujímají nejen samotné písně, ale i jejich postavení ve způsobu života, v začlenění do všedních i svátečních chvil. Prosazováním etnografického přístupu došlo k určitému vzdálení etnomuzikologie od výlučně hudebního oboru jako je muzikologie, kam původně jako jedna ze specializací (jako srovnávací hudební věda) patřila. Další rozvoj oboru, který věnuje pozornost lidovému nebo spontánnímu zpěvu, vyústil v prolínání s jinými obory, jako je pedagogika a psychologie,¹⁹ např. při studiu hudebních aktivit dětí. Při bádání o etnických stereotypch se uplatňují poznatky psychologie a historie.²⁰ O napojení na sociologii zejména při využívání jejích metod už byla zmínka. V neposlední řadě jde také znovu o navázání spolupráce s muzikologií především v hymnologickém bádání.

8. I když následující problém nespadá do problematiky zde zmiňovaných úkolů a projektů, je třeba jej na tomto místě připomenout – jde o nebyvalý růst ediční aktivity v etnomuzikologii. Po řadu let se ozývaly kritické hlasy ke skutečnosti, že poslední písňovou edicí byl druhý svazek sbírky Lidových písní a tanců z Valašskokloboucka připravený Karlem Vetterlem a Zdenkou Jelínkovou,²¹ po němž následovala dlouhá odmlka ovlivněná především postojem nakladatelství k tomuto typu tisků. Ani taková akce s mezinárodní účastí, jakou byl etnomuzikologický seminář v roce 1977 ve Smolenicích, kam byli pozváni také zástupci různých vydavatelských podniků (ti ovšem ponechali pozvání bez odezvy a samozřejmě i bez účasti), na této skutečnosti nic nezměnily. Teprve rok 1989 znamenal prolomení dlouholeté bariéry – uvolnění tisku bez povolení a cenzury, po němž se znovu začaly objevovat nejrůznější písňové edice. Tato bezesporu pozitivní skutečnost, podpořená rozvojem techniky umožňujícím tisk not bez tradiční notosazby, však vedla i k tomu, že se edice zpracovávají různými způsoby a na různé úrovni. Publikace nesplňují vždy požadavky nezbytné pro písňové edice. I když se ustálila jistá pravidla pro ediční aktivitu v etnomuzikologii,²² stále je nutno řešit otázku, jak adekvátně a odborně zpřístupňovat zápisy různého data, odlišné úrovně a s rozmanitými cíli. Jsou to problémy záznamu textu ve vztahu k dialektu, otázka přesnosti hudebního přepisu

19 Srov. sborník *Lidová píseň a hudební výchova*. Olomouc 1997. Viz též sborník *Mentální reprezentace domova jako výraz kulturního vědomí dětí z folklorních souborů*, který je výstupem stejnojmenného projektu zpracovaného z hlediska psychologie, pedagogiky a etnografie v letech 1995–1997 (Strážnice 1997).

20 TONCROVÁ, M. – UHLÍKOVÁ, L. (eds.): *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno 2001.

21 VETTERL, K. : *Lidové písně a tance z Valašskokloboucka 1*. Praha 1955. VETTERL, K. – JELÍNKOVÁ, Z.: *Lidové písně a tance z Valašskokloboucka 2*. Praha 1960.

22 Srov. UHLÍKOVÁ, L. – TONCROVÁ, M. (eds.): *Hudební a taneční folklor v ediční praxi*. Praha 2011.

notací obvyklou v artificiální hudbě, ale i samotný výběr písní. Zdálo by se, že současné technické možnosti usnadní vydávání písňového materiálu, faktem však zůstává, že s každou edicí se mohou vynořit problémy dosud neřešené a nevyřešené. Souvisí to kromě jiného s úrovní a způsobem sběratelské práce, s metodou zapisovatelské techniky, v neposlední řadě také se vzděláním, hudební průpravou a zkušeností editorů. To vše se odráží v kvalitě vydávaných publikací. Monografie sledující problémy spojené s ediční činností v etnomuzikologii zpracovaná na půdě Etnologického ústavu Akademie věd České republiky naznačuje, že tyto otázky stěží vyřeší definitivně jedna, byť vzorová edice, neboť každý materiál má svá specifika, k nimž je nutno při vydávání přihlížet.

Uvedené změny a procesy lze pokládat nepochybně za pozitivní kromě jiného také proto, že se tím česká etnomuzikologie přibližuje bádání v jiných zemích. Objem témat, která jsou v současnosti v etnomuzikologii aktuální, je hodně široký. Rozsah otázek, které se současná etnomuzikologie v západní Evropě i v zámoří rozhodla řešit, napovídá projekt nazvaný *Song 2000*, plánovaný v německy mluvících zemích a v USA. Byl do něho zahrnut výzkum zpěvu v hudebních a pěveckých spolecích, rockové a diskové koncerty, evangelická a katolická kostelní píseň, lidová a etnická hudba prodávaná jako zboží na stáncích, prezentování zlidovělých písní prostřednictvím médií, zpěv na fotbalových stadionech atd.²³ Současná zpěvnost tak skýtá badatelům v českých zemích i v zahraničí nepochybně slibné a prakticky neomezené možnosti, navíc podtržené ještě nedávno zcela netušenými technickými vymoženostmi zejména v ediční praxi. Co je však méně potěšující a neslibuje příliš mnoho optimismu ani do budoucnosti, je personální báze. I to je charakteristický znak české etnomuzikologie na počátku 21. století.

Summary

Czech ethnomusicology at the beginning of the 21st century (Remarks on the development of the field)

The contribution includes several remarks on the subject matter of the study of the contemporary Czech ethnomusicology. Some topics and methods are based on the research conducted in the second half of the 20th century: monographical study of singers and musicians, singing skills of the youngest generation, singing in the city with the use of sociological methods. Other methods developed after 1989, e.g. the study of religious songs and their relation to secular songs. The area which has seen remarkable development during the last twenty years is publishing, especially the publication of song editions in printed and audio forms. Interdisciplinary

23 HOLZAPFEL, O.: *Song 2000*. Jahrbuch für Volksliedforschung 40, 1995, s. 137–138. Týž: *Lexikon der folkloristischen Begriffe und Theorien (Volksliedforschung)*. Bern 1996.

cooperation is also developing, namely cooperation with music studies, history, psychology, literary science or linguistics, especially with regard to the study of ethnic stereotypes, contemporary ethnocultural tradition, liturgical songs or fair traditions. The contemporary research in the field of ethnomusicology goes beyond the area of the so-called “genuine folk songs” and includes various genres belonging to the area of non-artificial music.

Keywords:

Ethnomusicology – Czech Lands – 21st Century – *Subject Matter of the Study?* – Methods

Žito a MacGill aneb staroskotský *tagheirm* v moravské pověsti

Mgr. Daniel Dědovský

Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Celetná 20,
110 00 PRAHA
daniel.dedovsky@seznam.cz

*„It is, because last evening-tide
Brian an augury hath tried,
Of that dread kind which must not be
Unless in dread extremity,
The Taghairm call'd; by which afar
Our seers foresaw the events of war.“*

Sir Walter Scott

O původu literární pověsti

V obsáhlém díle *Pověsti hradů moravských a slezských* z pera občasného příspěvatele Zíbrtova Českého lidu, učitele a muzejního pracovníka v Novém Městě na Moravě Karla Kallába (1884–1963), mne již v dětském věku zaujala (či spíše děsila) pochmurná pověst Skotský rytíř¹, jejíž dramatický syžet se očividně vymyká strukturou děje, ale i samotným námětem z rámce ostatních příběhů.

Na první pohled zde došlo k umělému propojení několika samostatných a poměrně rozdílných útvarů do jednoho dějového celku, ve kterém se tak kloubí české a moravské folklorní látky s tematikou spirituálního světa, ale i historických narativů skotských Gaelů. Zpracování jednotlivých pověstí v *Pověstech hradů moravských a slezských* nelze chápat jako počin odborný, většina textů představuje pouhé shrnutí obsáhlejší látky převzaté ze starší pramenné základny. Tu pak autor literárně upravoval a z kapacitních důvodů také výrazně krátil. Karel Kalláb se tak svým dílem řadí mezi četné vlastivědně zaměřené učitele první poloviny 20. století, kteří se stali amatérskými sběrateli folkloru svého kraje a tento sebraný materiál ve vlastním mnohdy edukativně pojatém zpracování interpretovali mládeži (výrazným Kallábovým současníkem je v tomto směru např. náchodský učitel Jan Karel Hraše, který rovněž okrajově publikoval v Českém lidu² a jehož práci průběžně reflektoval Čeněk Zíbrt).³

1 KALLÁB, K.: *Pověsti hradů moravských a slezských. Díl I.* Praha 1937, s. 270–275.

2 Například HRAŠE, J. K.: *Stará píseň o zjevení sv. Václava a vojska z Blaníku na Václavském náměstí v Praze. Z archivu města Náchoda.* Český lid XVIII, 1909, s. 57–58.

3 ZÍBRT, Č.: *J. K. Hraše, sběratel lidového podání českého.* Český lid XXVIII, 1923, s. 257.

V první třetině 19. století eskaluje na poli evropské literatury období vlastenecky zabarveného romantismu historickým románem, ve kterém vynikají britští autoři; vzrůstá rovněž zájem o vybrané folklorní útvary, které by dokazovaly duševní vyspělost národa; především se jedná o hrdinské eposy, epickou písňovou tvorbu a historickou pověst. Do mezinárodního povědomí proniklo zejména dílo Allana Cunninghama a Waltera Scotta, v jejichž tvorbě opět po několika desetiletích (od vydání Macphersonova *Ossiana*) oživalo téma gealské kultury. V českém prostředí byly dostupné především německojazyčné překlady a recenze uveřejňované v dobových literárních novinách; výjimku tvoří Scottova báseň *The Lady of the Lake*, do češtiny přebásněná autorovým ctitelem Františkem Ladislavem Čelakovským již roku 1828.

Pramen ke Kallábovu zpracování Skotského rytíře jsem tak logicky našel v literární produkci 20. let 19. století, kdy vrcholí folkloristická činnost barona Aloise Mednyanského (1784–1844). Tento slovenský vlastivědný badatel vydával od roku 1820 se svým přítelem, rakouským historikem a spisovatelem Josephem von Hormayrem (1782–1848), sborník *Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte*. Ačkoliv se Mednyanský zaměřoval na slovenskou (uherskou) tematiku, zpracoval i několik pověstí z Moravy a Čech, mezi nimiž v roce 1827 publikoval příběh vážící se k moravským Jevišovicím nazvaný *Zito und Macgill*⁴, o sto let později převyprávěný pro české čtenáře Karlem Kallábem.

V červenci téhož roku vyšla recenze sborníku v Neffově *Literatur-Blatt* všímající si i jmenovaného příběhu, jemuž vyčítá přílišnou moderní úpravu a poukazuje na zjevnou inspiraci dílem Waltera Scotta, přestože folklorní základy jsou nejspíše autentické.⁵ Rozborů z per folkloristů se pověsti doposud nedostalo nejspíše kvůli zřejmému kompilačnímu charakteru příběhu, který museli nutně považovat za umělý literární konstrukt; její existence ovšem neušla pečlivému Zíbrtovi, jenž látku začlenil do své *Bibliografie české historie s poznámkou „Žito und Macquill“ (Sezima z Jevišovic, 1429)*⁶ a doplnil citací Hormayrova sborníku. Upozorňuje však pouze na vztah příběhu k husitské periodě českých dějin. Zíbrt se pověsti, líčící mimo jiné i Žitův nešťastný skon, nedotkl ani ve své komparaci postavy českého kouzelníka s doktorem Faustem, kde přitom srovnává i okolnosti smrti obou folklorních hrdinů.⁷

4 *Zito und Macgill*. *Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte*, herausgegeben durch die Freyherrn von Hormayr und von Mednyansky. Achter Jahrgang. Wien 1827, s. 275–291. Český překlad celého příběhu viz příloha této studie.

5 NEFF, P. (red.): *Geschichte*. *Literatur-Blatt* Nr. 49, Dienstag, den 19. Juni 1827, Stuttgart/Tübingen, s. 195.

6 ZÍBRT, Č.: *Bibliografie české historie. Díl třetí*. Praha 1906, s. 98.

7 ZÍBRT, Č.: *Zkazky o staročeském čaroději Žitovi (Žitovi) a první vydání české knihy o Faustovi r. 1611*. Květy XV., 1893, kniha XXXI., druhé pololetí, s. 344.

Historické pozadí příběhu

Syžet pověsti, zasazený zčásti do kulis husitských Čech, pracuje se mnoha folklorními, ale i historicky doloženými osobnostmi a událostmi; postava kouzelníka Žita přitom tvoří spolu se Sezimou pojící prvek české a skotské dějové linie. Žitův příběh navazuje a těží z obecně známých kejkliřových dobrodružství na dvoře krále Václava IV., která stručně rekapituluje dialog se Sezimou; samotné téma působení vysloužilého mága na Moravě snad vychází z místní folklorní tradice podpořené knížkami lidového čtení, nereflektuje jej však žádný dřívější záznam ani pozdější německá a česká literatura zabývající se Žitem a nejspíše se tedy jedná o literární konstrukt volně čerpající z folklorního a literárního prostředí. Praktiky s kouzelným zrcadlem podobného rázu zpracoval Jiří Polívka ve svém pojednání o znameních života a předzvěstech smrti⁸, pověst z Hormayrova sborníku však přímo nezmiňuje.

Úvodní čistě literární pasáž příběhu jako i pojetí hrdiny (Sezimy Suchého z Jevišovic) coby bojovníka proti husitům prozrazuje příslušnost autorů textu ke katolické konfesi. Historická osobnost, moravský pán Sezima III. Zajímač z Kunštátu a z Jevišovic, syn Jindřicha z Kunštátu, přitom náležel k husitské šlechtě⁹; jeho postoje spojené s loupežnými výpravami na nepřátelské území vedly roku 1421 k dobytí a poboření jevišovického hradu Albrechtem Rakouským a dvouletému uvěznění Sezimy i s rodinou ve Vídni. V Kallábově zjednodušené verzi je příběh nábožensky neutralizován vypuštěním husitské složky a přejmenováním Sezimy na Záviše z Kunštátu.

Přízvisko *Suchý čert* přitom užívala do roku 1480 jiná větev rodu původně rovněž spojená s jevišovickým panstvím a skutečně spřízněná s Pernštejn¹⁰ a její zakladatel, loupeživý pán Hynek Suchý čert z Kunštátu a Jevišovic, se stal dodnes oblíbenou postavou moravské literatury i folkloru. Odměnou za působení v husitských polních vojscích (po propuštění z vídeňského zajetí) získal Sezima společně s příbuzným Bočkem III. z Kunštátu zástavním právem velkou část kláštera v Sázavě, po kterém se psal „*sezením u sv. Prokopa*“¹¹. Právě tato skutečnost vedla nejspíše k pozdějším k domněnkám a vzniku místní tradice o existenci kláštera sv. Prokopa při zaniklém kostele sv. Mikuláše, kde dle mravoučné pointy příběhu našel místo posledního odpočinku bídný Monyfeith prodávající katarzi. Lokalita dodnes nese pomístní název Na klášteře (dříve louka proti hřbitovu¹², nyní součást městského hřbitova).

8 POLÍVKA, J.: *Znamení života, předzvěsti smrti v lidových podáních, obyčejích a pověrách*. Národopisný věstník československý XII., 1917, s. 26–52, 209–230, 337–368.

9 PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*. Praha 1940, s. 717.

10 PAVELKOVÁ, J.: *Pečeti pánů z Kunštátu (exkurz do sfragistické problematiky významného moravského rodu)*. Rukopis. Rigorózní práce. Ústav pomocných věd historických FF MU. Brno 2008, s. 14.

11 PEŘINKA, V. F.: *Klášter sv. Prokopa v Jevišovicích? Kritické poznámky*. Hlídky XVIII., 1901, č. 18, s. 236.

12 Tamtéž.

Město Monyfeith na Mollově mapě Angusu z roku 1745.

Již v roce 1901 existenci jevišovického kláštera rázně popřel moravský poloamatérský etnolog a historik, jehož dílo nese stopy Zibrtova vlivu, Václav František Peřinka (1878–1949); jako hlavní důvod uvádí absenci věrohodných písemných pramenů. Zpochybňuje přitom i výpovědi údajných očitých svědků, dle kterých došlo při rušení kostela

sv. Mikuláše roku 1833 k odkrytí hrobů mnichů v hábitech¹³ (Peřinka soudil, že se oděv z 15. století nemohl v hrobech dochovat). Současní historikové existenci kláštera přímo nevyvracejí: dle sdělení Dušana Foltýna nelze zcela vyloučit přechodný pobyt mnichů v Jevišovicích poté, co opustili klášter v Sázavě; k potvrzení či vyvrácení hypotézy by však byl nutný přinejmenším archeologický průzkum.

Rovněž skotské reálie uváděné v pověsti vycházejí z autentických historických událostí či orální tradice Skotské Vysočiny. Hrad Dalrenne (Kallábem pozměněný na Dabrene) nalezneme na mapách Angusu ještě v roce 1745¹⁴; pevnost Balbegnot (dnešní Balbegno) doposud stojí v kraji Kincardine a v současnosti slouží jako hotel¹⁵. Monyfeith (v dnešní transkripci Monifeith) se přitom nazývá město na pobřeží jižního Angusu, v době vydání Hormayrova sborníku ovšem teprve započínalo svou proměnu z pouhé nevýznamné zemědělské vesničky bez přístaviště a průmyslu¹⁶.

Příjmení MacGill se ve Skotsku (v různých transkripci) hojně vyskytuje a historicky odpovídá výrazu *syn služebníka*; v dnešní gaelštině se slovo *gille* používá ve významu *chlapec*. Mezi současnými i historickými příjmeními nalezneme například MacGille-dhònaich – služebník církve, MacGille-onfhaidh – služebník bouře nebo klan Mac Gillivray (Mac Gille bhreith) – synové služebníka spravedlnosti. Jméno Gille se objevuje také u prapředka MacLeanů, hebridského klanu ovládajícího i ostrov Mull, který proslul svou dovedností se zbraní a vysloužil si jméno Gillean na Tuaighe (služebník bojové sekery)¹⁷. Další z předků klanu MacLean nosil přízvisko Lachlan MacGille Eoin, což znamená *služebník sv. Jana* a část klanu MacLean dodnes užívá příjmení MacGillean¹⁸.

13 Tamtéž, s. 235.

14 MOLL, H.: *The Shire of Angus of Forfar*. London 1745.

15 <http://balbegnocastle.co.uk/>

16 WARDEN, A. J.: *Angus or Forfarshire, the Land and People, descriptive and historical*. Vol. VI. Dundee 1884, s. 382–385.

17 MACLEAN, J. P.: *A History of the Clan MacLean from its first Settlement at Duard Castle, in the Isle of Mull, to the present Period including a Genealogical Account of Some of the Principal Families together with their Heraldry, Legends, Superstitions, etc.* Cincinnati 1889, s. 33.

18 Tamtéž, s. 32.

Jakýsi muž s příjmením MacGill dle tradice získal pozemky přímo na Mullu za zásluhy při šarvátce na ostrově Coll¹⁹. Harfenika MacGilla ovšem kočičí démon nazval synem Congalla, což nepřímo poukazuje na rod MacGillecongall (*syn služebníka sv. Congalla*)²⁰ původem z Dumfriesshire, později rozšířen i na ostrov Islay a poloostrov Kintyre; spadají pod jižní větev klanu Donald, největšího klanu v oblasti Skotské Vysočiny.

V kronice *Scotichronicon* započaté Johnem z Fordunu a pokračované Walterem Bowerem v době krále Jakuba I. pak nalezneme nejstarší zápis historiky s podkovami: Zloděj ukradl chudě ženě dvě krásy. Cestou z místa činu však potkal okradenou, která jej nahlas obvinila a přísahala, že nebuje žádné boty, dokud se jí nedostane osobní audience u krále. Lupič v reakci na její přísahu prohlásil: „*Mýlíš se! Sám tě obuju předtím, než dorazíš ke dvoru!*“ a přitloukl ženě k chodidlům dvě železné podkovy, načež zraněnou a krvácející zanechal ležet u silnice, kde ji našli a ošetřili dobří lidé. Poté, co se rány na nohou zhojily, vymohla si okradená skutečně audienci u Jakuba I., kterému vypověděla, jaké příkoří utrpěla a na důkaz ukázala zjizvená chodidla. Panovník okamžitě vydal rozkaz k zadržení zloděje, jehož záhy dopravili do Perthu, kde tehdy sídlil královský dvůr. Zde jej oblékli do lněné košile, na které byl jeho zločin názorně vymalován. V tomto oděvu pak hříšníka vodili po dva dny ulicemi města a poté přivázaného k ocasu koně odtáhli k šibenici a pověsili²¹.

19 „*V dávných dobách se jistý Macneil z Barry oženil s vdovou Macleanovou, která držela ostrov Coll dle práva „jointure” (právo ženy na doživotního užívání majetku po jejím zemřelém manželovi). Není známo, zda Macneil neoprávněně pokračoval v užívání ostrova i po smrti své ženy, nebo zda lady Macleanová žila tak dlouho, až právoplatní dědicové ztratili trpělivost; jisté je, že její mladší syn John Gerves Maclean neboli John Obr, muž velké fyzické síly, který se delší dobu zdržoval v Irsku buď kvůli vzdělání nebo z důvodu bezpečnosti, začal usilovat o své dědictví. Spojil se tedy s několika dobrodruhy, což v oněch bouřlivých časech nebylo nijak složité, a podnikl invazi na Coll. Ačkoliv byl odražen, neztratil odvalu a sebral nové následovníky a za tři roky se vrátil na ostrov s padesáti muži. Cestou hrdinským způsobem osvobodil v Ardtornishi svého strýce ze zajetí jistého Macleoda. Po vylovení na Collu byl však spatřen pobřežní stráží, spěchající do Crossapolu oznámit invazi Macneilovi, který se zde zdržoval s posádkou 120 mužů. John Gerves řekl jednomu ze svých společníků, Macgillovi, že když chytí posla a zamezí tak průniku nebezpečné zprávy k nepříteli, obdrží darem určité pozemky na ostrově Mull. Macgill tedy pronásledoval posla a skutečně jej zastavil či zabil, za což po dlouhá léta držel slíbená území na Mullu. V nastalé bitvě padl Macneil i s mnohými z jeho klanu, Maclean obsadil ostrov, který se sice Macneilové pokusili dobýt zpět, ovšem bez úspěchu, Maclean na oplátku pronikl na území Macneilů, obsadil jejich hrad Brecacig, který následně držel po sedm let, než jej navrátil zpět jeho pánům.*” JOHNSON, S.: *A Journey to the Western Islands of Scotland*. In: Murphy, A. (ed.): *The Works of Samuel Johnson*. London 1801, s. 362–363.

20 BLACK, G. F.: *The surnames of Scotland: their origin, meaning and history*. New York 1962, s. 499.

21 de FORDUN, J.: *Scotichronicon, cum Supplementis ac Continuatione Walteri Boweri, Insulae Sancti Columbae Abbatiss*. Edinburgh 1759, s. 510.

3. Rituál *taigheirm*, jeho varianty a místo ve skotské kultuře

Jedním z nejpůsobivějších momentů celého příběhu je bezpochyby smrt nebohého Žita při obřadu označovaném v Hormayrově sborníku jako *taigheirm*; tento rituál, obsahující v některých svých variantách prvky šamanismu, se přitom na Skotské Vysočině a západních ostrovech skutečně odehrával. Gaelský termín *taghairm* nebo též *taigheirm* (dle skupiny dialektu) významově odpovídá výrazu *svolávání duší* (*ta* – duše, *ghairm* – volání či vyvolávání)²². V běžném životě byl užíván například jako označení pro svolávání skotského klanu do boje; při magických praktikách nalézáme jeho užívání v souvislosti s rituály svolávání přírodních duchů či duší zemřelých, kteří pak poskytli vyvolávači požadovanou informaci ohledně budoucnosti (výsledek bitvy, osud rodu) nebo i radu či návod k řešení konkrétního problému. Vykonavatel *taghairmu* automaticky získával dar druhého zraku zvaného *taibhsearachd*²³ (anglicky *second sight*). Na konkrétních případech popisuje skotský spisovatel Martin Martin (†1719), který se podílel na mapování Hebridských ostrovů, umění skotských vizionářů (Seers) obou pohlaví obdařených druhým zrakem. Tito lidé na základě svých vizí dokázali spolehlivě předpovědět blížký příchod, onemocnění či úmrtí té které osoby, ale i hrozící nebezpečí. Na základě svých vidění rovněž určovali nejlepší místa pro stavbu domů či výsadbou nových sadů²⁴.

V rámci magických praktik rozeznáváme několik typů *taghairmu*, všechny však vedly k navození pozměněného stavu vědomí, ve kterém mohl člověk komunikovat s transcendentními silami a získat od nich informace nezjistitelné jinou cestou. Nejjednodušší formu předpovědi představovala výprava k velkému černému kameni na mořském pobřeží kdesi v oblasti Vnitřních Hebrid, jemuž lidé přisuzovali magické schopnosti. První myšlenka o budoucnosti, která lidem po návštěvě kamene přišla na mysl, byla považována za reálnou vizi vnuknutou člověku transcendentními silami²⁵. Při strukturovanějších formách věštby docházelo často k převlečení člověka za nadpřirozenou bytost, která byla následně předepsaným způsobem týrána či zraňována tak, aby její druhově, oklamání maskou a příslušným slovním doprovodem rituálu, přišli vykoupit přítele z utrpení zodpovězením požadované otázky. Jeden z takových způsobů předpovídání budoucnosti, zaniklý snad již během 17. století, uvádí Martin: věstec, obvykle vybraný losem ze skupiny místních mužů, se v noci odebral v doprovodu svých druhů k říčce, vymezející hranici mezi dvěma obcemi. Čtyři

22 WILKES, J.: *Encyclopaedia Londinensis or universal Dictionary of Arts, Sciences and Literature. Volume XVI.* London 1819, s. 668.

23 LOGAN, J.: *The Scottish Gael or, Celtic Manners as Preserved Among the Highlanders: Being an Historical and Descriptive Account of the Inhabitants, Antiquities, and National Peculiarities of Scotland; more Particularly of the Northern, or Gælic Parts of the Country, where the Singular Habits of the Aboriginal Celts are Most Tenaciously Retained. Volume II.* London 1831, s. 338–339.

24 MARTIN, M.: *Description of the Western Isles of Scotland.* London 1703, s. 304.

25 SCOTT, W.: *The poetical Works of Sir Walter Scott. Bart. in Twelve Volumes with all His Introductions and Notes, various Readings, and the Editors Notes. Volume VIII.* Edinburgh MDCCCLVII, s. 325.

společníci jej pak chytily za končetiny a poté, co zavřel oči, rozhoupali jeho tělo tak, že při každém zhoupnutí naráželo boky do břehu říčky. Jeden z účastníků přitom křičel: „*Co to tu máš?*“ a druhý odpovídal: „*Březové poleno!*“ První na to zvolal: „*At' se jeho neviditelní přátelé zjeví ze všech stran a osvobodí jej zodpovězením otázky!*“ Po několika minutách prý přišlo od moře množství malých stvoření, která zodpověděla otázku a poté náhle zmizela. Houpaný muž byl nato propuštěn na svobodu a všichni se odebrali domů, aby učinili opatření podle informací, které se při rituálu dozvěděli. Martin vyslechl, že se tato věštba naposledy praktikovala 62 let před jeho návštěvou oblasti ve východní části farnosti Kilmartin v západním Skotsku, tedy okolo roku 1640.²⁶

Nejčastější a tedy i nejznámější praktikou předvídaní budoucnosti se stalo zahalení či zašití věštce do kůže stažen z čerstvě zabitého²⁷ vola či krávy; věštba tedy rovněž probíhala na principu převleku za nadpřirozenou bytost: skupina mužů se odebrala na odlehlé, opuštěné a strach nahánějící místo (například do hluboké jeskyně či na vysokou skálu) obývané dle jejich přesvědčení duchy země. Zde ze svého středu vybrali jednoho druhu, kterého celého s výjimkou hlavy zahalili do ještě teplé volské kůže. Tak jej nechali celou noc, dokud se nedostavili věštcevi „neviditelní přátelé“ a nezodpověděli předložené otázky. Za rozbřesku se vrátili zbylí druhové a on jim tlumočil mnohdy osudové zprávy, které se během svého pobytu v kůži dozvěděl.²⁸ Jindy věštce následoval pouze jeden společník – člověk, který od duchů požadoval informace. U vchodu do jeskyně (či pod skalou) pak formuloval otázky, na které věštce zašitý v kůži odpovídal z nitra jeskyně (případně z vrcholku skály) tónem hlasu, který byl podobný hlasu tazatele; případně muž v kůži nahlas žádal staré podzemní duchy o odpovědi na kladené dotazy. Tento typ taghairmu (zmiňovaný poprvé v Martinově práci z roku 1703) literárně zpracoval Sir Walter Scott ve čtvrtém zpěvu básně *The Lady of the Lake*.²⁹

Využití stavu změněného vědomí pro komunikaci s přírodními duchy se odehrávalo při takzvaném *taghairm an uisge* – volání na duchy vody, naposledy praktikovaném v 18. století na ostrově Skye jistým M' Cuidheanem³⁰, v jehož rodě si toto umění předávali po generace. M' Cuidhean žil u vodopádu malé říčky, a kdykoliv potřeboval prokonzultovat cokoli důležitého, zakryl celé své tělo kravskou kůží a usadil se mezi proud nízkého vodopádu na kámen, přes který voda stékala. Jeho pomocník pak těžkou tyčí opakovaně bušil do vody, přičemž muž v kůži vykřikoval: „*Je ta hůl olšová?*“ Celá operace pokračovala, dokud M' Cuidhean nezačal v transu zuřit či šilet – tehdy byl pokládán za ideálně upraveného pro komunikaci

26 MARTIN, M.: *Description of the Western Isles of Scotland*, c. d., s. 110–111.

27 SPENCE, L.: *The Magic Arts in Celtic Britain*. Mineola 1999, s. 96.

28 MARTIN, M.: *Description of the Western Isles of Scotland*, c. d., s. 110–111.

29 SCOTT, W.: *The poetical Works of Sir Walter Scott. Bart. in Twelve Volumes with all His Introductions and Notes, various Readings, and the Editors Notes. Volume VIII.*, c. d., s. 161–203.

30 WILKES, J.: *Encyclopaedia Londinensis or universal Dictionary of Arts, Sciences and Literature. Volume XVI.*, c. d., s. 668.

s transcendentnem a připraveného ke zodpovídání těch nejdůležitějších otázek, které se zpravidla opět týkaly výkladu budoucnosti.

V jiných případech se při potřebě vyřešení důležité otázky usadil muž zabalený do kůže pouze na několik hodin pod nízký vodopád a čekal zde na jakoukoliv inspiraci,³¹ která pak byla považována za věrohodný návod k dalšímu konání.³²

Věštbu lze ovšem uskutečnit i prostřednictvím komunikace s dušemi zemřelých lidí. S nekromancí již přímo souvisí tzv. *taghairm nan daoine* neboli *svolávání mužů*, o jehož praktikování se dochovaly zprávy z údolí Glenmoriston poblíž jezera Loch Ness. Rituál zde zřejmě naposledy prováděl na počátku 18. století Alasdair Mac Iain ‘Ic Iain v místě zvaném Ballintombuy. Při provádění obřadu se usadil v objemném kotli přímo před vchodem na starý hřbitov Clachan Mheircheird a odtud předvolával mrtvé, aby okolo něj chodili do té doby, než se zjevil ten, který byl schopný poskytnout požadovanou informaci. Dle místní tradice při posledním pokusu vyvolal přes 3000 mrtvých. Ti zaplnili okolní pole, ale stále ještě mu žádný neposkytl odpověď na kladené dotazy, které se opět týkaly tématu budoucnosti. Nakonec se dostavil duch věštcovy vlastní neteře a zjevil Alasdairovi, jaká zlá neštěstí jej v budoucnosti postihnou. Ačkoliv Alasdair již po této zkušenosti nikdy *taghairm* neprovozoval, předpověď neteře se vyplnila: Mac Iain ‘Ic Iaina zastřelili nechvalně proslulí bandité z oblasti Lochaber ve chvíli, když se pokoušel otočit zpět svůj vůz a prorazit obklíčením. Horalovo tělo se prý při pádu třikrát odrazilo od země a tato místa jsou podnes označena třemi kameny.³³

Varianta *taghairmu*, které se dotýká pověst o jevišovickém pánu, se v gaelštině nazývá *taghairm nan caht*, *svolávání koček*³⁴. Popis průběhu obřadu nalezneme opět již u Martina, jehož zápisy se týkají druhé poloviny 17. století: Skupina několika mužů zabalila jednoho ze svých druhů do kravské kůže, podobně jako při výše popsané věštbě v přírodě, poté chytla živou kočku a upevnila ji na rožň. Dalšího člověka pak pověřili otáčením rožně, přičemž jiný ze společníků se jej tázal: „*Co to děláš?*“ Odpověď zněla: „*Opékám kočku, dokud mi její přátelé neodpoví na otázku, kterou formuloval muž zahalený do kůže.*“ Poté k ohništi přišla nadprůměrně velká kočka doprovázená množstvím menších koček, domáhající se propuštění kočky z rožně a odpovídající na položenou otázku;³⁵ lidé však mohli od kočičích démonů

31 MACLEAN, L.: *History of the Celtic Language*, London: Smith, Elder and Co. Edinburgh–Glasgow MDCCCXL, s. 264.

32 MACLEAN, J. P.: *A History of the Clan MacLean from its first Settlement at Duard Castle, in the Isle of Mull, to the present Period including a Genealogical Account of Some of the Principal Families together with their Heraldry, Legends, Superstitions, etc.*, c. d., s. 333.

33 MACKAY, W.: *Urquhart and Glenmoriston. Olden Times in a Highland Parish*. The Northern Counties Newspaper and Printing and Publishing Company 1914, s. 432–433.

34 CAMPBELL, J. G.: *The Gaelic otherworld: John Gregorson Campbell's Superstitions of the Highlands & Islands of Scotland and Witchcraft & second sight in the Highlands & Islands*. Edinburgh 2008, s. 424.

35 MARTIN, M.: *Description of the Western Isles of Scotland*, c. d., s. 112.

ve výjimečných případech obdržet i materiální dary s magickými vlastnostmi, například bohatství, potomstvo, potraviny či oděvní součásti.

Obdobné praktiky nalezneme i v jiných koutech Evropy. Václav Krolmus uvádí příklad z Rusi,³⁶ kde mohl člověk vymoci na ďáblu dar, pokud „*kocoura celého černého, aby na sobě ani známka neymenšjho giné barwy neměl*” svázal a omotal mnoha provázky a odnesl na křižovatku cest či pěšin. Na takovém místě pak očekává příchodu „*zlého ducha, samého ďábla, samého čerta*”, který přijde kocoura vykoupit kouzelným penízem. Obdarovaný poté musel stihnout doběhnout domů dřívě, než ďábel kocoura rozváže, jinak by propadl peklu; v případě úspěchu peníz dobře uschoval, a pokud jej neztratil, plnila se všechna jeho přání a touhy. Motiv obětování živých zvířat ďáblu na křižovatce cest je doložen z celé Evropy.³⁷

Na Skotské Vysočině se podobně získané dary často dočkaly folklorního rozpracování v rámci rodových pověstí a byly využívány k rozličným magickým úkonům; například muž jménem Cameron z Locheilu prý při taghairmu obdržel malou stříbrnou botičku, která se pak v rodě dědila a nasazovala každému novorozenému synu ihned po křtu na levou nožku, aby na dítě přešla statečnost a odvaha. Tradovalo se, že John Cameron z Locheilu, který utekl před nepřítelem z bitvy u Sherffmuiru v roce 1715, zdědil při narození po matce příliš velkou nohu³⁸, na kterou botička nemohla být nasazena; v jeho žilách prý příliš silně kolovala krev matky, tudíž ani neoplýval fyzickými a charakterovými vlastnostmi klanu Cameron. Samotná stříbrná botička je v současnosti ztracena; snad vzala za své při vypálení rodového sídla Achnacarry vládními vojsky³⁹ v roce 1747.

Jak vidno z popsáných případů, instituce komunikátora s transcendentnem nebyla pevně stanovena a lišila se dle lokality, zvyku a způsobu taghairmu; výběr probíhal buď dohodou, losem (tedy zapojením mimovolního prvku náhody), schopnost se ale mohla i dědit v rámci rodu. Samotný *taghairm nan caht* podobně jako ostatní typy taghairmu přitom zjevně existoval v mnoha lokálních variantách a Martinův záznam zůstává jediným zdrojem hovořícím o užití zábalu z kravské kůže při jeho praktikování.

V privátním dopise ze 17. století vydaném v roce 1830 v Cornhillu coby soukromý tisk pod názvem *A Letter to Mrs. Campbell of Barbreck, containing an account of the Campbells of Barbreck, from their First Ancestor to the Present Time* nalezneme popis kočičího taghairmu konaného právě na ostrově Mull: živá kočka připevněná na rožni se otáčela nad ohněm a v potřebných intervalech byla nahrazována

36 SUMLORK, W. S.: *Staročeské powěsti, zpěwy, slawnosti, hry, obyčęge a nápęwy ohledem na bágeslowj Českoslowanské. Část II. Sešitek šestý*. Praha 1847, s. 43.

37 PUHVEL, M.: *The Crossroads in Folklore and Myth*. New York 1989, s. 21.

38 MACGREGOR, A. A.: *The Peat-Fire Flame: Folk Tales and Traditions of the Highlands and Islands*. Edinburgh–London 1937, s. 320.

39 CAMPBELL of ARDS, A.: *A History of Clan Campbell: From Flodden to the Restoration*. Edinburgh 2006, s. 108.

dalším zvířetem. Žalostné skřeky časem přivolaly veškeré kočky ze sousedství, mezi nimiž se objevovali i obrovští jedinci, ve skutečnosti emanace zlých sil. Vykonavatel rituálu pak směl požadovat poskytnutí dvou výsad.

Takový průběh měl i údajně poslední *taghairm nan caht*, který se odehrál na ostrově Mull na počátku⁴⁰ (podle jiných pramenů v polovině⁴¹) 17. století; pravděpodobně se jedná o identickou událost s obřadem nastíněným ve výše zmíněném dopise a při komparaci s textem Mednyanského pověsti je právě toto líčení pramenem pro popis smrti kouzelníka Žita.

Dle záznamu z roku 1829 doposud místní obyvatelé dobře vědí, kde se rituál odehrál. Jeho vykonavatelem se stal Allan MacLean neboli Allan MacEchan, tedy „*potomek Hectora*“ z Lochbuie. K němu se připojil správce hradu Duard, Lachlan MacLean, zvaný Lachlan Oer,⁴² syn Donalda syna Neilova, prvního z MacLeanů na Rossu, kteří vynikali svou statečností a honosili se přízviskem *Vládcí železného meče*⁴³. Oba přátelé bojovali bok po boku v několika lokálních bitvách (pomohli například svrhnout Murdocha ze Scallasdale v bitvě o Grulin a navrátit tak Lochbuie jeho právoplatnému majiteli) a v době vykonání taghairmu byli svobodnými muži silné tělesné stavby, uzavřené povahy a nepoddajného charakteru. Taghairm údajně začal o půlnoci z pátku na sobotu⁴⁴ a trval čtyři celé dny a noci, aniž by jeho účastníci jedli nebo si s sebou směli přinést jídlo. Poté, co si oba muži opatřili dostatečný počet černých koček, upevňoval Lachlain Oer jednu po druhé na rožeň a opékal je na pomalém ohni, přičemž mezi smrtí jednoho a narozením následujícího zvířete nesměla vzniknout časová prodleva. Chvilka klidu nesměla nastat po celou dobu rituálu, jinak by nebylo možno zkrotit pekelné síly; proto také vykonavatel rituálu

40 *Traditions of the Western Highlands. No. II. The Taigheirm*. The Literary Gazette, and Journal of Belles Letters, Arts, Sciences &c., No. 373, Saturday, March 13, 1824, s. 172.

41 HORST, G. K.: *Deuteroscopie oder merkwürdige psychische und physiologische Erscheinungen und Probleme aus dem Gebiete der Pneumatologie für Religionsphilosophen, Psychologen und denkende Aerzte*. Frankfurt am Main 1830, s. 189.

42 Dun Lachlain; přízvisko *Oer* se – ve více dialektových modifikacích – v gaelském prostředí vyskytuje u několika historických i folklorních postav. Nesprávný výklad Lachlainova přídomku jako *mučitel* (koček), se kterým se občas setkáme v novější literatuře, pramení z mylného výkladu anglického překladu gaelského výrazu *Oer* do mnohoznačného adjektiva *dun*. V souvislosti s výkladem tohoto přízviska u ostatních známých postav lze předpokládat vazbu označení buď k Lachlainově chladné, uzavřené a nepoddajné povaze, jakou měl např. i údajný vládce starého Rhegedu Cynfarch Oer, nebo ke snědší barvě pleti, kterou se vyznačoval např. devátý náčelník klanu Hector (Eachann) MacLean, zvaný *Odhar*. V této transkripci (*Lachlainn Odhar*) je vykonavatel taghairmu zapsán i v díle *History of the Clan MacLean* z pera Johna Pattersona MacLeana.

43 MACLEAN, J. P.: *A History of the Clan MacLean from its first Settlement at Duard Castle, in the Isle of Mull, to the present Period including a Genealogical Account of Some of the Principal Families together with their Heraldry, Legends, Superstitions, etc.*, c. d., s. 333–334.

44 HORST, G. K.: *Deuteroscopie oder merkwürdige psychische und physiologische Erscheinungen und Probleme aus dem Gebiete der Pneumatologie für Religionsphilosophen, Psychologen und denkende Aerzte*, c. d., s. 194.

po dobu obřadu – minimálně celé tři dny a noci – třásl či kýval tělem, aniž by přitom směl přijímat potravu. Celý akt končí až úplným fyzickým vyčerpáním, kdy se dostává vize pekelných duchů v kočičí podobě, kteří si stěžují na utrpení svých druhů, přičemž strašlivě vyjí a řádí. Magický obřad (Horst přímo hovoří o oběti d'ábla) proto býval někdy nazýván *krmení d'ábla*⁴⁵.

Taghairm ještě netrval dlouho a již se v okolí začali shromažďovat pekelní duchové v podobě černých koček. První zjevivší se kočka střelila rozhněvaným pohledem po Allanovi a pravila: „*Lachlaine Oere, synu Neilův, tomu se říká špatné zacházení s kočkou.*“⁴⁶ (v jiné verzi „*Dun Lachlane, synu Donalda syna Neilova, to je zlé trápení kočky.*“⁴⁷). Allan, který magický rituál vedl, varoval Lachlaina před tím, co může vidět a slyšet, ale za žádnou cenu přitom nesmí ustát v otáčení rožněm, podle čehož se také Lachlain zachoval. Mezitím přicházelo stále více černých koček a jejich vytí, spojené s řevem rožněné kočky a její družky připravené v blízkosti ohně k opékání, bylo strašlivé. Konečně se zjevila kočka nevídané velikosti a poté, co ze sebe vydala strašlivé vytí, řekla Lachlainu Oerovi: „*Jestli nepřestaneš dřívě, než sem dorazí můj velkouchý bratr, nikdy nepopatříš do tváře Boha.*“ Lachlain odpověděl, že nepřestane, dokud jeho práce nebude skončena, i kdyby se dostavili všichni d'áblové pekla.

Na konci čtvrtého dne seděla na každém zakončení trámu pod střechou stodoly jedna černá kočka s ohnivě planoucíma očima a bylo slyšet široko daleko strašlivé vytí, které se neslo z Mully až do Morvern. Konečně byl taigheirm u konce a jeho vykonavatelé žádali ihned na místě jeho konání zaslouženou odměnu od zlého nepřítel jako cenu za vykonanou kouzelnou oběť. Allan, hluboce vyčerpaný ze strašlivých pekelných zjevení, která měl během těch čtyř dní a nocí jako i z hladu a únavy, vyslovil ve stavu blízkém bezvědomí pouze dvě slova, která obě znamenala *blahobyť*. Lachlain, přestože mladší z obou druhů, oplýval větší duševní silou a přes strašlivé vidiny a námahu byl ještě plně při smyslech, požadoval potomstvo a bohatství. Každý z nich pak obdržel od d'ábla to, co si na něm vynutil. Když ležel Allan na smrtelné posteli, jeho zbožní přátelé na něj naléhali, aby se chránil před úklady Satana. Odpověděl jim s velkou statečností, že kdyby s Lachlainem Oerem (který již před časem zemřel) mohli použít svých zbraní, svrhli by Satana z trůnu a zabrali by si v jeho říši ta nejlepší území.⁴⁸

45 *Giving his Supper to the Devil*. CAMPBELL, J. G.: *Superstitions of the Highlands and Islands of Scotland collected entirely from Oral Sources*. Glasgow 1900, s. 304.

46 HORST, G. K.: *Deuteroscopie oder merkwürdige psychische und physiologische Erscheinungen und Probleme aus dem Gebiete der Pneumatologie für Religionsphilosophen, Psychologen und denkende Aerzte*, c. d., s. 194.

47 CAMPBELL, J. G.: *Superstitions of the Highlands and Islands of Scotland collected entirely from Oral Sources*, c. d., s. 306.

48 V originálu znějící výraz *births* je středoanglickou obdobou pojmu *berths*; Horst se nechal oklamat a překládá slovo jako Vögel (ptáci), díky čemuž věta v jeho podání postrádá smyslu.

Tartan klanu MacLean.⁵¹

ní se odehrál ve velké pennygownské stodole⁵² a vedl jej Lachlain, zatímco Allan měl provést jiný taighairm v místě zvaném od té doby Dail-na-chait (kočičí pole); popisy obou událostí se však do značné míry překrývají.

Britský folklorista John Gregorson Campbell (1836–1891) ještě stihl v terénu podchytit výpovědi očitých svědků taighairmu, z nichž někteří hovořili o dřívějším každoročním opakování rituálu. Z této skutečnosti někteří badatelé vyvozují, že taighairm mohl původně představovat součást jakéhosi výročního obyčeje, než jej církevní záповědi vytlačily z veřejného dění.

Ačkoliv poslední ověřené informace o konání kočičího taighairmu datují událost na počátek či nejdále do poloviny 18. století, povědomí o tradici se udrželo v regionu dodnes a ještě ve 20. letech 20. století neváhal náčelník klanu Fhearghuis ze Strachuru tvrdit americkému spisovateli Carlu Van Vechtenovi (1880–1964), že se takový taighairm na Skotské Vysočině dosud praktikuje.⁵³

Když pak Allanův pohřební průvod vstoupil na hřbitov, spatřili ti z účastníků pohřbu, kteří byli obdařeni druhým zrakem, opodál stojícího Lachlaina Oera v plné zbroji v čele černě oděného houfce. Všichni smuteční hosté přitom zaznamenali pach síry. Kámen, na kterém seděl Cluase More, nejzuřivější ze všech koček⁴⁹ (tedy kocour Velké Uši: *cluase* – uši, *more* – velké, v odborné literatuře se nejčastěji vyskytuje již anglický překlad *Big Ears*), na ostrově stále ukazují⁵⁰ včetně viditelných stop drápů na povrchu. Allanova postava je vytesána na kameni kryjícím MacLeanův hrob a pověst o taighairmu se zde dodnes pojí s jeho jménem.

Dle jiné verze se na Mullu jednalo o dva samostatné taighairmy – prv-

49 MACLEAN, L.: *The History of the Celtic Language*, c. d., s. 266

50 *Traditions of the Western Highlands No. II. The Taigheirm*, c. d., s. 172.

51 MACLEAN, J. P.: *A History of the Clan MacLean from its first Settlement at Duard Castle, in the Isle of Mull, to the present Period including a Genealogical Account of Some of the Principal Families together with their Heraldry, Legends, Superstitions, etc*, c. d., s. 347.

52 CAMPBELL, J. G.: *Superstitions of the Highlands and Islands of Scotland collected entirely from Oral Sources*, c. d., s. 305.

53 VAN VECHTEN, C.: *The Tiger in the House: A Cultural History of the Cat*. Whitefish 2004, s. 100.

4. Kočka v pověstech a magických praktikách, evropské kontexty

Rovněž zprávy o dalších skotských taghairmech hovoří o opékání živých koček nad žhavými uhlíky, dokud se nezjevila obří kočka někdy nazývaná Velké Uši. Samotní horalé hovořili o vyvolávání *černého kocouřího ducha*,⁵⁴ o kterém někteří badatelé tvrdí, že by se mohlo jednat o folklorního příbuzného dávného krále koček, známého v Irsku jako Irusan⁵⁵. Kočičího vůdce však nalezneme i ve středoevropském folklorním prostoru; například Václav Krolmus hovoří o kocouru Mackovi či Mrňaurovi hovořícím lidskou řečí a předsedajícím kočičímu sněmu, na který „*chodily do čar*“ kočky starší sedmi let (dle hornofalcké verze se devítiletá kočka přímo stává čarodějnici). Václav Krolmus dále uvádí příběh o kocouru Mňouru, který po pocestném vyřizuje kočce v sousední vesnici pozvání na pohřeb kocoura Váni. Jednalo se o velmi rozšířený typ (ATU 113A, Pan Is Dead) a Krolmus zaznamenal pověst dle vlastních slov v Čechách okolí Mělníka, Okoře, Tábora a Přelouče;⁵⁶ naprosto stejný příběh se ovšem vyprávěl v německém prostředí, dokonce včetně shodného jména zemřelého kocoura Váni (Wana), ve Skandinávii a značně populární byla na Britských ostrovech. Folkloristé jí na přelomu 19. a 20. století v několika variantách podchytili i v USA⁵⁷; v jedné z verzí zaznamenané v katalogu Texaské folklorní společnosti (domovské organizace Stitha Thompsona) muž sděluje ženě, že viděl devět koček pohřbívat další kočku. Jejich velká žlutá kočka přitom urychleně opouští dům se sdělením, že se musí účastnit pohřbu⁵⁸.

V mnoha variantách je uhynulý Váňa kočičím králem a kocour, jemuž pocestný vyřizuje zprávu o úmrtí, jej má ve vládnutí vystřídat. Oslovení Wana či Teufelswana přitom v některých německých regionech patřilo čarodějnicím a čarodějům, kteří se dokázali proměňovat v kočky⁵⁹; slovo snad odvozeno z německého výrazu *Wandler*, měnič podoby, spíše než z estonského označení *Vanapagan* pro postavu (často komicky hloupého) čerta, kde *vana* znamená *starý*.⁶⁰ Několik českých obdob podchytil Václav Tille ve svém Soupisu českých pohádek; zemřelým kocourem je Macour nebo opět Váňa, dle jedné verze v Koprníku nad mrtvým Váňou dokonce držely kočky sněm.⁶¹

54 HORST, G. K.: *Deuteroscopie oder merkwürdige psychische und physiologische Erscheinungen und Probleme aus dem Gebiete der Pneumatologie für Religionsphilosophen, Psychologen und denkende Aerzte*, c. d., s. 191.

55 MONAGHAN, P.: *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*. New York 2004, s. 436.

56 SUMLORK, W. S.: *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy, část II., sešitek šestý*, c. d., s. 42.

57 MCCARTHY, W. B. (ed.): *Cinderella in America: A Book of Folk and Fairy Tales*. Jackson 2007, s. 323.

58 BRATCHER, J. T.: *Analytical Index to Publications of the Texas Folklore Society. Vols. 1–36*. Denton 1973, s. 113.

59 VON SCHÖNWERT, F. X.: *Aus der Oberpfalz. Sitten und Sagen. Dritter Theil*. Augsburg 1859, s. 190.

60 VIRES, A.: *Old Estonian Folk Life*. Tallinn 2004, s. 231.

61 TILLE, V.: *Soupis českých pohádek. Díl II. Svazek II*. Praha 1937, s. 436.

Kočičí sněmy se konaly i ve Skotsku. V lokalitě Black Wood of Chesthill, hrabství Perth, leží pověstmi opředené údolí Glen Lyon, v němž stojí vysoký megalit zvaný *Clach Taghairm nan Caht*, tedy Kámen kočičího sněmu, nazývaný i Kámen ďábelské kočky, kde se prý kočky shromažďují v období Halloweenu.⁶² V Mednyanského pověsti oslovuje MacGill velkého kocoura Gibeat Fergus, přičemž autoři ponechali spojení v německém textu v originálním znění. Výraz *gibeat* či *gibcat* přitom představuje staroanglické označení dospělého kocoura, vyskytující se v tomto smyslu ještě v Shakespearových dramatech;⁶³ v současnosti se užívá ve zkrácené verzi při pojmenovávání domácích mazlíčků (Mr. Gibbs, v původním významu tedy *pan kocour*). Rovněž jménem Fergus se dodnes pyšní velký počet kocourů v anglofonním prostředí.

Praktikování kočičího taghairmu silně nedoporučovala církev, která prohlásila, že kdokoliv rituál vykoná, okamžitě propadá peklu.⁶⁴ Traduje se, že na ostrově Skye byl rituál v polovině 18. století zastaven samotným ministrem ostrova, reverendem Donaldem MacQueenem (1715–1785)⁶⁵, který neváhal ujít pěšky celou cestu ze svého sídla v Killmuiri až k Bearreraigskému vodopádu na Scoribresckém pobřeží (přes 20 mil), aby věštbu překazil a odsoudil její aktéry i s pomocníky. Představu kočky coby pekelného stvoření však církev paradoxně posilovala. Za bytosti spojené s peklem vyhlásil černé kočky papežským listem *Vox in Rama* již roku 1232 Řehoř IX. Tato představa se poté dočkala aktualizace a detailního rozpracování za vlády známého podporovatele čarodějnických procesů papeže Innocence VIII. v roce 1484, tedy pouhé dva roky před vydáním zásadního díla *Malleus maleficarum*. Zabíjení a mučení (křížování, upalování) koček se v následujících staletích stalo zcela běžnou praxí a dokonce i zábavou v mnoha evropských zemích; například ve středověké Paříži bývalo zvykem o svatojánské noci rituálně upálit tučet koček zašitých do pytle⁶⁶ a podobný zvyk se praktikoval i v jiných evropských městech. V katolických zemích učinil přítrž pronásledování koček papež Klement XI. (1700–1721), který zvíře oficiálně prohlásil za boží stvoření a začlenil jej tak zpět do křesťanského světa.

Představa kočky coby ďábelské bytosti přetrvávala i v protestantském prostředí, v němž dokonce prodělává obrat k propagandě proti katolické církvi. Anglická královna Alžběta I. tak začlenila upalování koček zaživa do svých korunovačních oslav v roce 1559: na oheň zde umístili figurínu papeže a dvou ďáblů,⁶⁷ šeptajících mu do uší. Břicho figuríny bylo vycpáno živými kočkami, jejichž řev symbolizoval

62 MONAGHAN, P.: *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*, c. d., s. 77.

63 DYCE, A.: *A Glossary to the Works of William Shakespeare*. London–New York 1902, s. 205.

64 MONAGHAN, P.: *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*, c. d., s. 436.

65 MCQUEEN QUATTLEBAUM, A.: *Clergymen and Chiefs. A Genealogy of the MacQueen and Macfarlane Families*. Charleston 1990, s. 30.

66 HOLT, R.: *Sport and the British: A Modern History. Oxford Studies in Social History*. Oxford 1992, s. 30.

67 SIMPSON, J. – ROUD, S.: *Oxford Dictionary of English Folklore*. Oxford 2000, s. 88–89.

dialog papeže s oběma pekelníky. Zvyk upalování papeže se rozšířil i do anglických kolonií; například v Bostonu se nazýval *Pope's Day*⁶⁸ a rovněž zde při něm docházelo k usmrcování koček – symbolů ďábla – jejichž nárek proměnil figurínu v ozvučenou loutku, která kvílela v agonii. Po upuštění od týrání koček vlivem osvícenské ideologie v průběhu 18. století přetrvalo v Anglii do dnešních dnů zapalování vater ve výroční den Alžbětiny korunovace (17. listopadu).

5. Sumarizace projekce folklorní a pověrečné látky do tvorby Hormayra a Mednyanského

Popis Allanova a Lachlainova taghairmu nezanechává pochyb, odkud čerpali inspiraci tvůrci pověsti o kouzelníku Žitovi. Shoduje se nejen lokalita obřadu (ostrov Mull, hrad Duard/Doward), jeho čtyřdenní průběh a postavy dvou přátel držících půst, převzaty jsou doslovně i detaily jako hrdinovo prohlášení, že nepřestane, kdyby přišli všichni ďáblové pekla či řev kočičích démonů nesoucí se přes mořský průliv až k Morvern.

Otázku po zdroji informací pomůže vyřešit nahlédnutí do londýnské *Literární Gazette*, kde od roku 1824 vycházel seriál o tradicích západní části Skotské Vysočiny. Hned jeho druhé pokračování podrobně líčí průběh taghairmu na Mullu;⁶⁹ s verzí otištěnou o tři roky později v Hormayrově sborníku se shoduje i přepis *Taigheim*.

Samotný příběh, jak jej uveřejnili Hormayr a Mednyanský, je psán formou typickou pro německé historické novely své doby s využitím tzv. *Mittelhochdeutsch*, upravené středověké formy německého jazyka užívané v 19. století v určitých oblastech literární tvorby za účelem navození historizujícího efektu. Výsledný syžet, vytvořený kompilací jako i adaptací folklorních, literárních a historických předloh, odpovídá dobovému romantickému duchu nesoucím prvky inspirace alžbětínským divadelním žánrem *revange tragedy*. Ačkoliv se tedy nejedná o autentickou pověst, ale romantickou novelu vycházející z folklorního prostředí, nelze příběhu upřít přínos spočívající v poměrně věrném zprostředkování gaelské duchovní kultury Skotské vysočiny středoevropskému kulturnímu prostoru.

Moravské prostředí je v díle do značné míry marginalizováno, slouží čtenáři především jako propojení hlavní části děje, soustředěného na „exotické“ skotské reálie, s domácí tematikou. Zajímavé je využití postavy kouzelníka Žita, která se v širší orální tradici až na sporadické výjimky nerozvinula, a mnohé kouzelníkovy kousky přisoudilo lidové podání doktoru Faustovi. Zachovalo se pouze několik ustálených příběhů o Žitovi tradovaných spíše literární cestou na základě známého popisu Jana Dubravia z roku 1522; cituje jej například historik František Pubička (1722–1807)

68 PURVIS, T. L.: *Colonial America to 1763*. New York 1999, s. 285–286.

69 *Traditions of the Western Highlands No. II. The Taigheim*, c. d., 1824, s. 172.

ve své zásadní práci *Chronologische Geschichte Böhmens*⁷⁰. Figura pozdně středověkého čaroděje pak posloužila jako vhodný tragický hrdina, typologicky zcela příznačný pro dobový literární žánr.

Příloha:

Považuji za nutné uvést zde původní Mednyanského text, který jsem z důvodu dosavadní absence úplného překladu a za účelem přehlednosti převedl do českého jazyka:

Žito a MacGill

Již po léta válcovala země Koruny české krvavá hrůza. Města i vesnice se proměnily ve spáleniště, místa k politování pro kolem spěchající pocestné; rovněž z většiny hradů zbyly pouhé zříceniny a z úrodných polí, jindy zářících přemírou obilí, onoho zlatého požehnání udržujícího lidské životy, se stala pohřebiště. České stavy stejně jako fanatické houfce táboritů, unavené ze vzájemného pronásledování, si často nabízely mír, ale umíněnost, se kterou tehdy lidé tak rádi lpěli na bezvýznamných, nicotných maličkostech, kazila jakékoliv pokusy o smíření. Tak přišel nakonec vniveč i pokus císaře Zikmunda o nalezení jistých styčných bodů mezi vyslanci stavovské a táboritské strany a rok 1429 byl naplněn neplodným vyjednáváním – císař nehodlal ustoupit zatvrzelým návrhům husitských horlivců a vyvolat tak nelibost těch, kteří neholdovali kalichu. Země truchlivě očekávala nově přicházející bouře a ve své předtuše se – bohužel – nemýlila. Mnoho významných zemských představitelů, znavených neustálým handrkováním, vzdalo společně vyjednávání a stáhlo se zpět na své opevněné hrady, za jejichž zdmi v klidu a bezpečí vyčkávali výsledku jednání o malicherném sporu, který ačkoliv ohrožoval celé země vyliďněním, nebyl ve své podstatě hoden námahy statečných mužů.

Mezi takové pány patřil i Sezima Suchý z Jevišovic. Dost se již nabojoval mečem proti fanatickým přívržencům Husa; nyní se odebral na svůj hrad Jevišovice, který zdědil po otci Jindřichovi, aby se zde usadil a mezi dcerami země vybral svou budoucí ženu. Od smrti matky hradního pána tvořili posádku pevnosti pouze psi, koně a čeledíni, avšak ani jediná ženská duše; pohostinný Sezima ovšem vítal, když se v jeho domě zastavovali okolo projíždějící rytíři a pánové, kteří vnášeli do jednotvárného života trochu obveselení. Jak běžela léta, ocitl se u něj i drobný, staříčkový muž, který se dříve plnou měrou těšil přízni bývalého císaře Václava. Poskytl kdysi v Praze důležitou službu otci současného hradního pána a nyní na sklonku svého života hodlal strávit své poslední dny na jevišovickém hradě. Pomocí žertů a kouzelnických kousků krátil Sezimovi dlouhou chvíli, čas od času mu ale také poskytl nejednu užitečnou radu.

70 PUBITSCHKA, F.: *Chronologische Geschichte Böhmens. Siebenter Band: unter König Wenzeln IVten. Prag 1788, s. 117–118.*

Jednoho večera uprostřed zimy seděl Žito – tak se stařík jmenoval – se Sezimou v příjemném rozhovoru u hřejících kamen. Sezima hovořil o potížích spojených s výběrem budoucí paní domu a vyslovil bezděčně přání vědět, se kterou ze všech ženských bytostí by mohl prožít šťastný život.

„To se hned dozvíte,“ řekl Žito a záhy přinesl ze své komnaty velké skleněné zrcadlo zahalené látkou. Poté, co nad zrcadlem vyřkl několik kouzelných, nesrozumitelných slov a odhalil závoj, poručil hradnímu pánu, aby se zahleděl dovnitř. Sezima tak učinil a užasl. Užřel dívku takové krásy, jakou ještě nikdy nespatriil, celou nádherně oděnou, pracující na tkalcovském stavu, přesto spíše s výrazem úzkosti než radosti ve tváři. Sezima stál, jako by do země zapustil kořeny a nebyl schopen se posadit ani poté, co Žito zrcadlo opět zakryl závojem. Ze zahloubání jej probral až příchod čeledína.

„Co chceš?“ vyhrkl Sezima na pacholka, který ho svým nenadálým příchodem málem vylekal.

„Pane, nějaký cizinec přijel ve spěchu bouřlivou nocí, buší na bránu a prosí o vstup a přístřeší,“ odvětil čeledín. „Ať je přivítán,“ vykřikl hradní pán; služebník odspěchal a brzy se vrátil i s cizincem. Byl to vysoký, štíhlý mladík oděný do pestrého roucha, které připomínalo víc Saracéna než křesťana; na levém boku mu visel krátký, široký meč a v pravé ruce nesl velkou harfu. S přívětivým, přátelským výrazem potřásl pánovi hradu nabídnutou rukou a choval se tak uvolněně a nenuceně jako v důvěrně známém prostředí, že si jej Sezima ihned oblíbil. Zatímco se naplněné poháry pilně vyprazdňovaly, vyprávěl cizinec, že je pěvcem ze Skotské Výsočiny, který pojal úmysl podniknout cestu do překrásné vlasti písní – do Itálie. Poté, co povyprávěl mnoho zajímavostí ze své vzdálené otčiny i z říší, které procestoval, zahrál na přání hradního pána na svou harfu a zazpíval k tomu několik líbezných i pohutých příběhů o králi Fergusovi, o Donaldově vrahu MacBethovi, o Durstových synech Dockamovi a Dorgallovi, o sedláku Hayovi a o krásné, ale kruté Fenelle. Sezima, uchvácený Skotovým divukrásným zpěvem, přemlouval hosta, aby na jeho hradě pobyl déle a vyčkal zde na příchod jara. Žito, který byl již při vstupu cizince do sálu téměř zděšený, vypadal čím dál rozpačtější, zvláště když MacGill Sezimovu nabídku do jisté míry přijal. Host se sotva stihl odebrat do přidělených komnat, a již Žito hradnímu pánu sděloval, jak jej při pohledu na cizince překvapil zvláštní pocit a obava, že jeho příchod do těchto zdí nepřinese nic šťastného.

„Inu, tak požádáme o radu zrcadlo?“ nadhodil poněkud rozmrzele Sezima.

„Ach! To nemohu,“ vzdychl Žito, „protože zrcadlo ukazuje pouze vzdálené i blízké události ze současnosti nebo i minulosti, ale do budoucnosti nesmím nahlížet za žádných okolností.“

„No, když je tomu tak,“ opáčil napůl žertem Sezima, „musíš budoucnosti důvěřovat, jelikož ten zpěvák se projevil jako poctivý a veselý mladík, a od takového nemusíme očekávat ničeho zlého – to mi více uškodila ta dívčina, kterou jsi mi ukázal

ve svém zrcadle; jen ten samotný pohled poranil celé mé srdce a ještě teď bych tu stál jako ve snách, kdyby nepřišel onen harfeník. Tak přeci, starouši, pověz, kde dlí ta dívka, jejíž vidina se mi doposud vznáší před očima?“

„Ach, pane,“ odpověděl Žito, „i zde se mne ptáš na více, než mohu sdělit; zrcadlo ukazuje pouze lidské tváře, ale nezná odpovědi na všechny otázky.“

„Jaké bídné umění,“ zamumlal Sezima a hluboce zamýšlen se odebral do ticha svých komnat. Sezimova náklonnost k MacGillovi vzrůstala každým dnem a konečně i Žitova nedůvěra postupně opadávala, takže zaprádal hovory se zpěvákem, jehož hra všechny rozveselovala. Tak uplynuly čtyři dny, až ráno páteho dne vtrhl smrtelně bledý MacGill k Sezimovi a oznámil, že musí ihned opustit Jevišovice a odejít zpět do své vlasti. Sezima se tázal po příčině a tu MacGill pověděl, že ve snu uviděl svou matku se zakrvácenýma rukama a nohama, což jistě znamená neslýchané neštěstí. Hradní pán hleděl mladíka uklidnit, ale vše nadarmo.

„Tak tedy,“ pravil Sezima, „nezjistíme si nejprve, co doopravdy postihlo vaši matku? Protože to je Žito schopný ihned zařídit.“

Přivolali Žita, který přinesl zrcadlo, vyslovil kouzelnou formuli a sejmul závoj zakrývající sklo, do kterého vyděšený mladík upřel zrak; také Sezima na okamžik nahlédl a uviděl lůžko, na kterém ležela žena s podkovami přibítymi k rukám i nohám, a vedle onu čarokrásnou dívku, kterou již spatřil dříve, s výrazem žalu a utrpení ve tváři.

„Pohled'te,“ vykřikl mladík plný bolesti a hněvu: „Pohled'te, jaké darebáctví bylo spácháno na mé matce, které musím pomstít!“

„MacGille,“ prohlásil Sezima pln soucitu: „MacGille, doprovodím tě a společně pomstíme křivdu na tvé matce.“

Tehdy se starý Žito jal přemlouvat svého opatrovníka, aby neopouštěl domov, jelikož by cestou do cizích zemí vyšel vstříc jistému neštěstí. Staříkovy prosby však zůstaly oslyšeny. Sezima jej opustil poukázav na jeho vlastní slova, že budoucnost stejně nedokáže předpovědět.

„To je sice pravda,“ opáčil Žito, „ale existují předtuchy, které ke člověku přicházejí s varováním.“

Ale i nyní se Sezima jen zasmál a přísahal, že jej nic neodradí od doprovodu MacGilla, ačkoliv i ten pána od cesty zrazoval.

„Však jsi na tom málem sám vinen, jestli se mi přihodí nějaké neštěstí,“ řekl hradní pán kouzelníkovi, když MacGill odešel zpět do své komnaty: „Kvůli té staré ženě svůj domov neopouštím. Vyjízdim za onou mladou dívkou, abych ji na tento hrad brzy přivedl jako svou choť.“

„Pokud vás tedy nemohu zadržet, pojedu alespoň s vámi jako doprovod a pokusím se vás ochraňovat,“ navrhl Žito.

„Na to nesmíš ani pomyslet, ty starý šedivče!“ oponoval Sezima, „když cestuje urozený pěvec ve společnosti rytíře do dalekých krajín, nikdy s sebou nepřiberou

Pevnost Dalrenne, les a horu Riach⁷¹ (tedy Stron Riach, v pověstí zkomoleno na Stronrach) jako i Starý Elrik (dnešní osada Alrick) nalezneme v údolí na horním toku řeky Isly (Yla) na Edwardově mapě Angusu⁷² z roku 1678.

starého kejklíře, který sám potřebuje více ochrany, než jí může poskytnout druhým.“

Nyní se ovšem zase rozesmál Žito: „Už jste zapoměli na kouzelné dary, které se tak líbily tomu zkaženému Václavovi. Nevzpomínáte si už na kohouty? Ještě jednou mi je dovoleno, abych změnil svou podobu!“

Tu si vzpomněl Sezima na příhody, které kdysi Žito zažil na Václavově dvoře. Když král v Praze hostil bavorskou princeznu Sofii (1389), proměnil se kouzelník ze sázky s bavorskými kejklíři v kohouta a poté v obra, v kteréžto podobě spolkl jednoho z Bavorů v celku s kůží i vlasy.

Přesto Sezima zamračeně naká-

zal: „Zůstaneš tady a následovat nás nebudeš.“

S brumláním odešel Žito zpět do své komnaty a neukázal se, dokud Sezima a MacGill nezhájili svou cestu do Skotska. Zatímco Čechy rozvracely náboženské nepokoje, trpěl sever Skotska bezpočtem lupičů, podporovaných mocnými šlechtici, kteří odporovali výnosům krále Jakuba I. Nejhorším z odbojných pánů byl MacDonald z Rosse, příslušník klanu z Angusu. V celém anguském kraji zanechával krvavé stopy své hrabivosti a krutosti; od Aberbrothicku k Lochabye a od severního pobřeží k Argylu bloumaly tlupy jeho darebů, Cattanů a Cameronů. Mnohokrát král pronásledoval s brannou mocí lupiče, nemálo z těch, které pochytil, nechal popravit; nic z toho nepomohlo nastolit v zemi pořádek. Jedné noci tak přepadl MacDonald pevnost Dalrenne obklopenou lesem Stronrach, ve které právě dlela vdova starého Gilla Mac Sowatha se svou dcerou Elly, zatímco její syn MacGill projížděl cizími zeměmi. Sama MacDonalda nikdy nepotkala, ovšem pověst o tom, že je bohatá a bez ochrany, pronikla k uším raubířů a přiměla je k loupežnému nájezdu, při kterém Dalrenne vyrabovali a nakonec i vypálili. Matka s dcerou získaly sotva tolik času, aby zachránily holé životy útekem na hrad Coristoun, kde obě nešťastnice přijaly jejich příbuzní.

S divokým jásosem přispěchal MacDonald na Old Elrick, aby zde rozdělil lup mezi své kumpány. Tu promluvil jeden z jeho roty, poté co dostal svůj štědrý podíl: „MacDonald si myslí, že to hnízdo vyprázdnil celé, ale přesto mu to nejlepší a nejcennější uniklo.“

71 SEWARD, W. W.: *Topographia Hibernica*, Dublin 1797, s. 98 (Appendix VI.).

72 EDWARD, R.: *Angusia Provincia Scotiae sive The Shire of Angus. Shire of Angus*. Amsterdam 1678.

„Jak to myslíš?“ obořil se na něj MacDonald.

„Mám na mysli Elly,“ zněla odpověď: „Elly, Gillovu dceru, nejkrásnější děvče v celém anguském kraji.“ MacDonald po krátkém zamyšlení připustil: „Máš pravdu, ke věnu patří také nevěsta. Kdo mi dopomůže k té dívce, tomu přenechám svůj podíl z kořisti.“

Sotva MacDonald dokončil větu, předstoupil Monyfeith, jeden z kumpánů, a prohlásil, že během tří dnů dovede Elly na Old Elrick, pokud mu pán přenechá i zlatý pohár, který rovněž patřil k jeho podílu. MacDonald pohár přislíbil a ihned přikázal Monyfeithovi, aby v čele oddílu ozbrojenců vyjel do okolí Coristounu a vyčkával tam na vhodnou příležitost k uchvácení Elly. Ta se mu sice nenaskytl, nicméně vyzvěděl od uplaceného hradního čeledína, že MacDonaldova vdova pojala úmysl odjet do Edinburgu ke králi, aby tam osobně vyprosila zjednáni spravedlnosti. Takovou věc nemohl Monyfeith připustit; počíhal si na družinu v blízkém lesíku, přepadl ji, pobil doprovod a vdovu odvedl do Old Elricku. Když MacDonald s kumpány zjistili, v jaké společnosti Monyfeith přijel, přivítali jej pošklebky a výsměchem. Ovšem poté, co všichni seznali, z jakého důvodu vdovu přivedl, připustili, že jednal chytře. MacDonald pak poručil svému kováři, aby vdově přibil na nohy podkovy, přičemž se jí vysmál: teď si může jít žalovat ke králi, když má paty ochráněny před drsnou a hrbolatou cestou. S těmito krutými slovy odvěkli nařikající ženu zpátky k hradu a ponechali jí svému osudu. Soucitní sedláci pak přinesli ubohou na Coristoun, kde se díky starostlivé péči příbuzných začala pozvolna zotavovat. Ještě však zcela nenabrala sílu, a již se Monyfeithovi poštěstilo po několika zmařených pokusech unést Elly, kterou vylákal z hradu za pomoci onoho zrádného čeledína. Když pak na zpáteční cestě projížděl okolo Bonabothu, dostihla jej zvěst, že Old Elrick před několika dny náhle přepadli královští žoldněři a sám MacDonald byl zajat spolu s dvanácti dalšími muži. Monyfeith tedy ihned odspěchal i se svou krásnou kořistí přes Angushshire až na svůj hrad Balbegnot v kraji Kincardine a zde se ukryl.

Mezitím dospěly stížnosti Gillovy vdovy k uším krále, který nařídil nelidskost zlozpytů příkladně potrestat. Vdova označila MacDonalda také za únosce jejího dítěte, ovšem skutečnost, že se únos odehrál až několik dní po rebelově zadržení, dokazovala, že tento nový zločin nemohl spáchat osobně. Král Jakub přikázal naložit s MacDonaldem a jeho dvanácti muži stejně, jako se oni sami zachovali ke Gillově vdově: přibít jim na nohy podkovy a hnát je všemi ulicemi Edinburghu v doprovodu herolda, který lidem sděloval, proč se král rozhodl k takovému neobvyklému trestu. Následně MacDonalda i s jeho kumpány popravili na šibenici. Právě tou dobou dorazili Sezima a MacGill po dlouhém a klidném cestování ke břehům Skotska, kde ihned vyslechli zvěst o zločinech a potrestání MacDonalda. MacGill nalezl svou matku na hradě Coristoun na lůžku nemocných, kam ji tentokrát přivedly starosti a obavy; jeho sestra byla unesena, přičemž nikdo nevěděl, kým, a tím méně, na jaké místo; pevnost jeho předků ležela v popelu. Srdnatost a hněv, stejně jako sřizavá

bolest z toho, v jakém vše našel stavu, proměnila jinak dobromyslného harfeníka v tygra. Sezima sdílel přítelovo utrpení.

„MacGille!“ promluvil k němu: „Pochmurné myšlenky plné zoufalství nic nezmožou; pojďme lupiče tvé sestry a možná i její cti vystopovat a pomstít se na něm. Měl bys vědět, že od doby, co jsem uviděl její obraz v Žitově křišťálovém zrcadle, vyplňuje jen ona samotná skoro celou hlubinu mé duše. Nyní, když byla moje touha tak strašlivým způsobem zklamána, přísluší i mně pomsta na škůdci.“

Tu podal MacGill svému příteli ruku na znamení spojenectví a společně vyjeli vystopovat únosce.

Marně již křížem krážem procestovali skoro celé severní Skotsko, když jednoho večera znavení spočinuli v chatrči starého rybáře na southerlandském pobřeží. Také zde pátrali po zvěsti o únoscích, ovšem opět nadarmo. Ačkoliv se rybář doslechl o strašlivých činech MacDonalda, nevěděl nic o únosu Elly. Když se však dozvěděl o dlouhém a marném putování obou svých hostů, navrhl jim s velkým zápalem, aby vykonali taigheirm.

„Ano, staříku!“ vykřikl MacGill, „máš pravdu, tagheirm nám dopomůže ke vědění. Přepрав nás na Mull, kde vyřešíme záhadu po způsobu našich otců.“

Sezima se chtěl právě zeptat, co má být onen tagheirm, když MacGill náhle ukázal na kocoura, kterého zahlédl v jednom koutě chaty, a zakřičel: „Podívej, tam! Ten přichází jako na zavalanou.“

Rybář, který v chatrči nikdy kočku nechoval, vyjádřil údiv nad jejím zjevením. Chytil kocoura a bez ohledu na žalostné mňoukání jej svázal konopným provázekem, který užíval pro výrobu sítí. Sezima si zvíře blíže prohlédl. „MacGille,“ řekl, „to je zvláštní! Připadá mi, že je to ten samý mourek, jakého jsme zahlédli na tolika místech při naší cestě Německem, a zdá se mi, jako bych to zvíře už vícekrát zpozoroval i tady v kraji.“

„Také mi připadá,“ odpověděl MacGill, „jako bych jej viděl na lodi, která nás přivezla na skotské pobřeží; ten samý černý kocour s bílými tlapkami. Pokud je opravdu oním naším čtyřnohým společníkem, musí s námi cestovat i tentokrát na Mull.“ A ihned přikázal rybáři, aby pochytal ještě několik dalších koček a převezl je příštího rána lodí na Mull. Na hebridském ostrově Mull v okolí hradu Doward praktikovali skotští horalé ve výjimečně důležitých případech taigheirm; zvyk, který mezi nimi přetrval ještě ze starých pohanských dob. Právě sem zavedl rybář oba přátele i s nacytanými kočkami. Po čtyři dny pak drželi na Mullu půst, aniž by Sezima tušil, co nastane. Každou noc potom MacGill s rybářem rozdělali velký oheň, a aniž by promluvili slova, přivázali jednu nebo dvě z přivezených koček železným drátem k železnému rožní, se kterým pak otáčeli nad plameny. Strašlivě znělo vrískání opékaných koček, ale ještě horší bylo shromáždění, které okolo nich vyvstalo. Vypadalo to, jako by řev přilákal všechny kočky světa a některé z nich se s podivným mňoukáním plížily přímo okolo ohniště.

O půlnoci pokazdě přišel do blízkosti ohně velký kocour a zařval na MacGilla:

Balbegno⁷³ (psáno též Balbegenothe, Balbegonot či Ballegnot) v kraji Kincardine na Thomsonově mapě, 1832.

„Congalle, synu Gillův, co to činiš? Je správné takto zacházet s kočkou?“ a strašlivé mňoukání jako od tisíce koček k tomu tvořilo chór. MacGill se však nenechal mýlit a dál otáčel rožněm.

Nato přistoupil starý kocour blíž a s potemnělýma očima upřenýma na harfeníka pravil: „Pokud nepřestaneš, než sem dorazí můj velkouchý bratr, tak ti zůstane zavřené nebe.“

Tu odvětil MacGill: „A kdyby sem přišli všichni d'áblové pekla, tak

nepřestanu, dokud své dílo plně nedokončím.“

V těchto okamžicích zachvátil Sezimu pokaždé pocit odporu a hrůzy; u strašlivého divadla zůstával pouze proto, aby zabránil výtkám, že je příliš změkčilý. Když nastala čtvrtá noc, přišel na řadu kocour s bílými tlapkami. Velké bylo jeho knučení i žalostný křik, s až neuvěřitelnou silou se snažil vyhnout MacGillovu sevření, dokud nebyl navzdory svému snažení připevněn na rožeň. V tom okamžiku upřel své oči na Sezimu tak silně, že ten se neudržel a prosil MacGilla, aby tohoto kocoura ušetřil; ale MacGillův výraz jej na místě umlčel. Když chceš ušetřit kočku, proč rovnou neušetříš únosce mé sestry: tak si vyložil Sezima MacGillův pohled. Pokud předchozí kočky naplnily vzduch srdceryvným řevem, křičel kocour s bílými tlapkami ještě desetkrát hůře. Ihned se na blízkém stromě zjevila stará kočka a vydala tak hlasité mňoukání, že jej slyšeli až v Morvern na druhé straně mořské úžiny.

Konečně byl kocour upečen, MacGill odhodil jeho tělo pod strom, na kterém seděla stará kočka, a zakřičel na ni: „Tak pověz, kocoure Fergusi! Kdo je únoscem mé sestry? Kde ji najdu?“

„Monyfeith v kincardinském Balbegnotu!“ zamňoukala žalostně kočka a zmizela. MacGill sebou hněvivě trhl, když uslyšel ono jméno, ale Sezimu obešla hrůza, když popatřil na kočičí pečení. Neležela tam totiž zvířecí mrtvola, ale spálené ostatky člověka, podivuhodně zmenšené do kočičí velikosti. Otřesené je ukázal MacGillovi. Ten ale řekl: „Nech to být. Oslepil tě d'áblův plivanec. Pojď, pojedeme zpět do Angusu.“

Ještě celý roztrášený Sezima byl rád, že vše skončilo, a následoval svého přítele na hrad Coristoun, kde našli jeho matku na pokraji smrti. Nyní získal MacGill další důvod k pomstě. Podporován svými příbuznými a sousedy shromáždil velký oddíl ozbrojenců a vyrazil s nimi proti Balbegnotu v kraji Kincardine. Díky

⁷³ THOMSON, J.: *The Atlas of Scotland, containing Maps of each County*. Edinburgh 1832.

neutuchajícimu úsilí se jim podařilo – nehledě na odpor nepřátel – pevnost pokořit. Celá posádka padla pod meči vítězů, pouze samotnému Monyfeithovi se podařilo uprchnout. Ale také MacGill utrpěl smrtelná zranění. Stěží jej přítel, který sám utřil krvavě šrámy, dokázal ještě živého odnést do komnaty, kde MacGill žádal, aby směl ještě před smrtí spatřit svou sestru. Sezima jej prosil, aby se upokojil, a přislíbil, že jí k němu dovede. Po dlouhém hledání našel konečně vyhublé, blede ženské stvoření v jednom podzemním sklepení. To měla být Elly? Sotva se na to odvážil pomyslet. Ach! Byla to ona; bezejmenné utrpení ji oloupilo o krásu a připravilo o rozum. Se smíchem pozdravila Sezimu, považujíc ho za Monyfeitha a mluvila tak popleteně a zmateně, že to Moravanovi zlomilo srdce. Nevěděl, má-li Elly vůbec v tomto stavu přivést k umírajícímu bratrovi či nikoliv; rozhodl se však pro první možnost. Vstoupili do místnosti právě v okamžiku, když MacGill naposledy chraplavě vydechl a Elly se chvílemi smála, chvílemi obracela své oči k bratrovu tělu, jakoby si něco chtěla uvědomit, a hned nato její pozornost opět upoutal pohár, meč nebo kus oblečení. Světlo její krásné duše bylo navždy zhašeno. Sled posledních událostí ošklivě zasáhl Sezimovu mysl, vše bylo tak děsivé, vše se na něj odporně šklebilo. Spěchal proto, aby Elly a tělo jejího bratra přivezl k příbuzným na hrad Coristoun a poté, co je zanechal rozohněné a připravené vykonat při první příležitosti pomstu na Monyfeithovi, opustil navždy Skotsko a se zlomeným srdcem se vydal zpět do své vlasti.

Sotva dorazil do Jevišovic, již sháněl Žita. Nikdo o něm nic nevěděl; hned druhý den po Sezimově odjezdu ale hrad zaplavil – nikdo nevěděl odkud – bezpočet koček a celou hradní posádku vyděsil jejich protivný řev. O půlnoci viděla věžní stráž velkou černou kočku s bílými tlapkami, jak jede na vozíku taženém dvěma kohouty směrem k zavřené bráně a od té doby byl nezvěstný i Žito. Nicméně o osm měsíců později na den svatě Petronily zaplnilo hradní střechy množství koček, které spustily nesnesitelný povyk, trvajícím celou noc až do rána. To vyprávěl purkrabí svému pánu, který si s povzdechem vzpomněl na taigheirm, který začal na Mullu o dni svatého Wilhelma, čtyři dny před svátkem svatě Petronily.

„S jeho zmizením se do vašeho domu vrátila blaženost,“ mínil otec Ubaldus, „nikdy by nepřispěla k vaší spáse přítomnost toho kouzelníka, který si beztak někde vysloužil hranici.“

„Ach, ten už si jí vysloužil,“ řekl pohnutým hlasem Sezima. Opustil užaslou společnost a odjel na svém vraníku přemítat do samoty a klidu lesní zeleně. Během deseti let lze zapomenout na dobrou i zlou minulost, čas promění mnohé uvnitř člověka i v jeho okolí. V roce 1440 byl již delší dobu ženatý Sezima otcem několika nadějných dětí. Díky choti, která pocházela z mocného rodu Pernštejnů, rozmnožil své statky a její zručnost při vedení domácnosti završila Sezimovo štěstí. Jednoho drsného zimního večera seděl Sezima se svou ženou a otcem Ubaldem u planoucího krbu a vyprávěl o dobrodružstvích, která prožil na Skotské Vysočině. Alžběta, Sezimova manželka, se celá třásla, když slyšela o hrozných činech MacDonalda a Monyfeitha

a otec Ubaldus se křížoval při líčení hrůzyplných scén taigheirmu. Náhle je vyrušil příchod otce Benedicta, převora blízkého kláštera svatého Prokopa, kterého hradní pán, ochránce kláštera, ihned vlídně přijal.

„Aj, ctihodný bratře,“ přivítal jej Sezima, „určitě jsi tou noční sněhovou bouří nepříjel pouze kvůli mně samotnému?“

„To jste uhodl, urozený pane,“ opáčil Benedictus, „tentokrát přináším zvláštní zprávu. Před třemi dny přišel do našeho špitálu poutník, který navštívil Svatý hrob v Jeruzalémě. Nejprve uvažoval o návratu do své vlasti, pak ale projevil přání vstoupit do našeho svatého řádu; byl však již slabý a malátný, když k nám dorazil a smrtelně se roznemohl. V horečném blouznění vyzpíval mnoho podivuhodných slov v cizí řeči. A protože je známo, nejurozenější pane, že jste cestoval mnoha křesťanskými zeměmi, dokonce i přes moře a hovoříte mnoha jazyky, prosíme vás, abyste s ním, pokud by to bylo možné, promluvil, abychom poznali, kdo je ten cizí poutník.“

Sezima zvědavě vyrazil do klášterního špitálu a spatřil zde úplně neznámého muže, který při ztrátě vědomí blouznil a vyslovoval jména v jazyce Skotské Vysočiny, která ihned upoutala Sezimovu pozornost. Muž sesílal ty nejhorší kletby na MacDonalda a nařikal nad ukrutnostmi, jichž se dopustil na Elly. Sezima již nemohl dále pochybovat, že jde o samotného Monyfeitha. Nenávist a zášť, kterou choval k tomuto ničiteli MacGillovy rodiny, se mísila se soucitem, když viděl kdysi bohatého a mocného příslušníka klanu bojovat se smrtí. Ale jak smrt přicházela, navracelo se zpět jeho vědomí. Tehdy se Sezima představil jako společník MacGilla a cizinec mezi vzlyky, které svědčily o hluboké lítosti, přiznal, že je skutečně Monyfeithem, únoscem Elly, kterou poté, co se jí nasytil, uvrhl do sklepení. Při vyplenění své pevnosti unikl podzemní chodbou a po dlouhý čas, neklidný jako Kain, procházel Skotskem i Anglií, až nakonec pojal úmysl vykonat cestu do Jeruzaléma, kde jej však zajali a zotročili Saracéni, až konečně po nevyšlovném utrpení uprchl na svobodu. Sezima zanechal Monyfeitha v péči a opatrování řádových bratří a hluboce pohnutý vyjel zpět k domovu. Příštího rána se odebral opět do kláštera, kde však mezitím Monyfeithova zmučená hrud' vydechla naposledy. Pohřbili jej v blízkosti klášterního kostela a ještě dlouho poté tam ukazovali takzvaný náhrobní kámen „skotského rytíře“. Sezima sám pak dožil své dny v míru a pokoji.

Literatura:

- BLACK, G. F.: *The surnames of Scotland: their origin, meaning and history*. New York 1962.
- BRATCHER, J. T.: *Analytical Index to Publications of the Texas Folklore Society*. Vols. 1–36. Denton 1973.
- CAMPBELL, J. G.: *Superstitions of the Highlands and Islands of Scotland collected entirely from Oral Sources*. Glasgow 1900.

- CAMPBELL, J. G.: *The Gaelic otherworld: John Gregorson Campbell's Superstitions of the Highlands & Islands of Scotland and Witchcraft & second sight in the Highlands & Islands*. Edinburgh 2008.
- CAMPBELL of ARDS, A.: *A History of Clan Campbell: From Flodden to the Restoration*. Edinburgh 2006.
- ČELAKOVSKÝ, F. L.: *Frant. Lad. Čelakovského sebrané spisy. Svazek čtvrtý*. Praha 1880.
- de FORDUN, J.: *Scotichronicon, cum Supplementis ac Continuatione Walteri Boweri, Insulae Sancti Columbae Abbatiss*. Edinburgh 1759.
- DYCE, A.: *A Glossary to the Works of William Shakespeare*. London–New York 1902.
- EDWARD, R.: *Angusia Provincia Scotiae sive The Shire of Angus. Shire of Angus*. Amsterdam 1678.
- HOLT, R.: *Sport and the British: A Modern History, Oxford Studies in Social History*. Oxford 1992.
- von HORMAYR, J. (ed.): *Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte, herausgegeben durch die Freyherren von Hormayr und von Mednyansky. Achter Jahrgang*. Wien 1827.
- HORST, G. K.: *Deuteroscopie oder merkwürdige psychische und physiologische Erscheinungen und Probleme aus dem Gebiete der Pneumatologie für Religionsphilosophen, Psychologen und denkende Aertzte*. Frankfurt am Main 1830.
<http://balbegnocastle.co.uk/>
- JOHNSON, S.: *A Journey to the Western Islands of Scotland*. Murphy, A. (ed.): *The Works of Samuel Johnson*. London 1801.
- KALLÁB, K.: *Pověsti hradů moravských a slezských. Díl I*. Praha 1937.
- LOGAN, J.: *The Scottish Gael or, Celtic Manners as Preserved Among the Highlanders: Being an Historical and Descriptive Account of the Inhabitants, Antiquities, and National Peculiarities of Scotland; more Particularly of the Northern, or Gaelic Parts of the Country, where the Singular Habits of the Aboriginal Celts are Most Tenaciously Retained. Volume II*. London 1831.
- MACGREGOR, A. A.: *The Peat-Fire Flame: Folk Tales and Traditions of the Highlands and Islands*. Edinburgh–London 1937.
- MACKAY, W.: *Urquhart and Glenmoriston. Olden Times in a Highland Parish*. Inverness 1914.
- MACLEAN, J. P.: *A History of the Clan MacLean from its first Settlement at Duard Castle, in the Isle of Mull, to the present Period including a Genealogical Account of Some of the Principal Families together with their Heraldry, Legends, Superstitions, etc.* Cincinnati 1889.
- MACLEAN, L.: *The History of the Celtic Language*. London-Edinburgh-Glasgow MDCCCXL.
- MARSH, T.: *The Isle of Skye*. Milnthorpe 2010.

- MARTIN, M.: *Description of the Western Isles of Scotland*. London 1703.
- MCCARTHY, W. B. (ed.): *Cinderella in America: A Book of Folk and Fairy Tales*. Jackson 2007.
- MCQUEEN QUATTLEBAUM, A.: *Clergymen and Chiefs. A Genealogy of the MacQueen and Macfarlane Families*. Charleston 1990.
- MOLL, H.: *The Shire of Angus of Forfar*. London 1745.
- MONAGHAN, P.: *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*. New York 2004.
- NEFF, P. (red.): *Geschichte. Literatur-Blatt Nr. 49, Dienstag, den 19. Juli 1827*. Stuttgart–Tübingen 1827.
- PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*. Praha 1940.
- PAVELKOVÁ, J.: *Pečeti pánů z Kunštátu (exkurz do sfragistické problematiky významného moravského rodu)*. Rukopis. Rigorózní práce. Ústav pomocných věd historických FF MU. Brno 2008.
- PERTY, M.: *Die mysthischen Erscheinungen der menschlichen Natur*. Leipzig–Heidelberg 1861.
- PEŘINKA, V. F.: *Klášter sv. Prokopa v Jevišovicích? Kritické poznámky*. Hlídka XVIII., 1901, č. 18, s. 235–238, 311–314.
- POLÍVKA, J.: *Znamení života, předzvěsti smrti v lidových podáních, obyčejích a pověrách*. Národopisný věstník československý XII., 1917, s. 26–52, 209–230, 337–368.
- PURVIS, T. L.: *Colonial America to 1763*. New York 1999.
- PUBITSCHKA, F.: *Chronologische Geschichte Böhmens. Siebenter Band: unter König Wenzeln IVten*. Prag 1788.
- PUHVEL, M.: *The Crossroads in Folklore and Myth*. New York 1989.
- von SCHÖNWERT, F. X.: *Aus der Oberpfalz. Sitten und Sagen. Dritter Theil*. Augsburg 1859.
- SCOTT, W.: *The poetical Works of Sir Walter Scott, Bart. in Twelve Volumes with all His Introductions and Notes, various Readings, and the Editors Notes. Volume VIII*. Edinburgh MDCCCLVII.
- SEWARD, W. W.: *Topographia Hibernica*. Dublin 1797.
- SIMPSON, J. – ROUD, S.: *Oxford Dictionary of English Folklore*. Oxford 2000.
- SUMLORK, W. S.: *Staročeské powěsti, zpěwy, slawnosti, hry, obyčege a nápěwy ohledem na bágeslowj Českoslowanské. Část II. Sešitek šestý*. Praha 1847.
- TILLE, V.: *Soupis českých pohádek. Díl II. Svazek II*. Praha 1937.
- Traditions of the Western Highlands No. II. The Taigheirm*. The Literary Gazette, and Journal of Belles Letters, Arts, Sciences &c., No. 373, Saturday, March 13, 1824, s. 172.
- THOMSON, J.: *The Atlas of Scotland, containing Maps of each County*. Edinburgh 1832.

- VAN VECHTEN, C.: *The Tiger in the House: A Cultural History of the Cat*. Whitefish 2004.
- VIIRES, A.: *Old Estonian Folk Life*. Tallinn 2004.
- WARDEN, A. J.: *Angus or Forfarshire, the Land and People, descriptive and historical. Vol. VI*. Dundee 1884.
- WILKES, J.: *Encyclopaedia Londinensis or universal Dictionary of Arts, Sciences and Literature. Volume XVI*. London 1819.
- ŽÍBRT, Č.: *Bibliografie české historie. Díl třetí*. Praha 1906.
- ŽÍBRT, Č.: *Zkazky o staročeském čaroději Žitovi (Žitovi) a první vydání české knihy o Faustovi r. 1611*. Květy ročník XV., kniha XXXI., druhé pololetí. Praha 1893, s. 340–344.

Summary

Sorcerer Žito MacGill or early Scottish *tagheirm* in a Moravian legend

In the first third of 19th century the romantic movement inspired interest in folklore. Folk art was collected, published and reworked by professional artists, especially as concerned epic folklore genres. Authentic legends, published in Vienna by Alois Mednyanský, include a romantic novella in a remarkable way utilising a folklore theme from two different European cultures. The study traces and analyses the folklore theme used for the story and tries to reconstruct the path through which the theme from the remote Scotland reached Mednyanský. The novella intentionally creates an impression to be a historic legend set in the times of Hussite wars, being interlaced with strongly pro-Catholic criticism of the period happenings. The story adopts the character of the Bohemian sorcerer called Žito⁷⁴ and uses elements of Moravian life and institutions. A Moravian patrician in the role of a romantic pilgrim sets off for a dangerous journey with a tragic end. The description of Scottish life documents profound knowledge and understanding of Scottish legends and local names by the author. In addition it documents period fascination with Scottish history. Past of the novella analyses the ritual of *taghairm nan caht* – its variants and functions in the traditional Gaelic culture – its description is the literary apogee of the novella and was probably taken over from the London paper *The Literary Gazette*.

Keywords:

Legend – Sorcerer Žito – Moravia – Scotland

74 Žito (Rye)

Pilníkářské řemeslo – technologie rukodělné výroby II.¹

Mgr. Václav Michalička

Muzeum Novojičemska, Muzeum a pamětní síň Sigmunda Freuda v Příboře,
Lidická 50, 742 58 PŘÍBOR
michalicka.v@seznam.cz

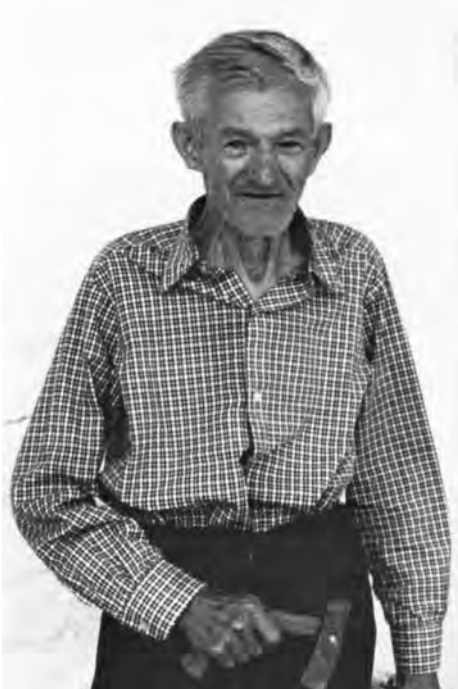
Zařízení pilníkářských rukodělných provozoven

Zařízení pilníkářských dílen v minulosti na Svratecku nebylo příliš složité a od počátku svým dispozičním členěním připomínalo kovárnu. Nezbytným vybavením byla výheň s ohništěm, kde se udržovalo v žáru palivo a ohříval kov určený ke zpracování. Do ohniště vedla forma od dmychadla – kovářského měchu.² Ke každé výhni patřila nádrž s vodou, zásobník na palivo, škrabky a háky na strusku, ploché výhňové lopatky k úpravě palivového násypu, botce a kropáče.³ Poblíž výhně se většinou nacházel i temný kout, v němž bylo možné pozorovat barvy žhavého kovu. Na komín byla napojena i jednoduchá zděná vyhřívací pec určená k ohřevu materiálu při žihání a kalení. Svou konstrukcí připomínala běžnou pec chlebovou. Vedle pece se umísťovala kád' s vodou pro zakalení pilníkářských výrobků.

Ruční pilníkář z německého prostředí, původ neznámý. Archiv Souboru lidových staveb Vysočina Hlinsko.

- 1 Studie je výstupem grantového projektu Grantové agentury České republiky GD404/09/H020 Moravskoslezská škola archeologických doktorských studií II. Text navazuje na příspěvek V. Michaličky: *Pilníkářské řemeslo – technologie rukodělné výroby I.* publikovaný v Národopisném věstníku 1/2013, s. 59–79.
- 2 V obci Křižánky býval kovářský měch často umístěn mimo dílnu.
- 3 Jednalo se prakticky o totožnou výbavu, jakou používali kováři při udržování a úpravě ohně ve výhni. Srov. JANOTKA, M.: *Nástroje kovářské rukodělné výroby v muzeích.* Muzejní a vlastivědná práce XII, 82/1973, s. 71–84. FROLEC, I.: *Kovářství.* Praha 2003.

Pilníkář František Kaštánek s pilníkářským kladivem, Křížánky. 70. léta 20. století, archiv Souboru lidových staveb Vysočina Hlinsko.

Kovářská kovadlina s dvěma vybranými otvory pro zasazení potřebného příslušenství (zápustky, utínky a kovadlinky – *babky*) stávala nedaleko výhně. U okna na co nejlépe prosvětleném místě si pilníkři umísťovali dřevěné špalky s malou hranolovou kovadlinou a opěrkou pro ruku, kde vsedě prováděli výsek břitů na pilníkových tělesech. Poblíž masivního špalku mívali prostý pracovní stůl s přidělaným svěrákem pro upnutí výkovek, aby je bylo možné dobře opílovat (*obtáhnout*), a malý nožním pedálem poháněný pískovcový brus k broušení dlát. V pozdějších dobách bývala součástí dílny i nevelká kamna s plotnou pro sušení pilníků a přípravu kalící pasty. K pilníkářské dílně patřil udržovaný a úplný nástrojový park. K zakládání díla do ohně, uchopení žhavého kovu a držení na kovadlině sloužily kovářské kleště. Těch vlastnili i pilníkři několik druhů: ploché, skříňové (pro ploché pásy materiálu), hákové (v různých

velikostech podle účelu upotřebení). Upínací kleště používané při práci na kovadlině mívaly na držadle svírací kroužek (*sponu*), aby se ruka při dlouhotrvající práci zbytečně nenamáhala. Kleště bývaly rozvěšené na hácích ukotvených ve stěně blízko u výhně. Jiným typicky kovářským nářadím v pilníkářské dílně byla kovací kladiva. Jednalo se v zásadě o tři typy: 1. lehké příruční kladivo, 2. těžké přítloukací kladivo a 3. kladivo s nárazovou plochou, tzv. sedlík. Na široké prkno nebo fošnu (umístěné většinou ke zdi proti špalku s kovadlinou na výsek zubů) vyrovnávali výrobci svá specifická kladiva se zahnutou rukojetí a potřebná dláta pro rašplový i pilníkový sek. Hmotnost kladiv se pohybovala od 0,3 kg do 5 kg a rovněž sekáče bývaly v různých tvarech a velikostech.

Vedle hlavního zařízení potřebovali pilníkři tyto další předměty a nástroje: tyč s vysekanými břitů na srážení starých zubů při renovaci, která byla později nahrazena jednoduchou frézou, *lapovací* kámen (na dohlazení povrchů), mazáček (na olejování), uzavřený řemen (pro přitahování těles k podložce), podložky, zápustky,

Pilníkářská dílna, Křižánky. Počátek 20. století. Archiv Souboru lidových staveb Vysočina Hlinsko.

utínky, malé kovadlinky, kladiva na vyrovnání zakřivení výkovků, háky na odkládání tyčové oceli, háky na odkládání kovových kleští, raznice značek, zkoušecí želižko (k určování tvrdosti výrobků), dřeva na obtahování pilníků (tzv. *kolíčky*), dlabané korýtko pro kyselinovou lázeň, naběračku na kalící pastu, formy pro odlévání podložek, nádobu na olovo, hmoždír s tloučkem na přípravu kalící směsi, prkna na čištění pilníků, kartáče (slaměné smotky, rýžové kartáče) a pilníky pro pilníkáře (od těžkých ručních uběracích pilníků až po jemné na úpravu povrchu). Nezbytné pro ruční pilníkářskou výrobu se postupem času staly tyto suroviny: vápno, písek, kyselina sírová, kyselina solná, olovo, cín, dřevěné uhlí, běloba, rostlinný olej, rohovina, sůl, krevní sůl, žitná mouka a křída.

S úzkou pilníkářskou specializací vznikaly zejména v obci Křižánky a v přilehlém okolí drobné domácké dílny, ve kterých se řemeslníci či domácí dělníci věnovali pouze omezeným úkonům. Existovala pracoviště zařízená pouze pro výsek (pilníkářský špalek s kovadlinou, pilníkářská kladiva a sekáče), pro výsek a kalení (pilníkářský špalek s kovadlinou, pilníkářská kladiva, sekáče, vyhřívací pec), pro kování pilníkových těles (výheň, kovadlina, kovací náčiní), anebo pro kování a výsek (výheň, kovadlina, kovací náčiní, špalek s pilníkářskou kovadlinou, pilníkářská kladiva, sekáče).

Během 1. poloviny 20. století docházelo k rozšiřování pilníkářských dílen a postupné mechanizaci. V lépe prosperujících provozovnách byla vyčleněna sekárna od kovárný a zařízena místnost pro sklad. V tomto období se také objevily

charakteristické přístavby pro pohony strojních zařízení. Nejdříve výrobci využívali jednoduché parní stroje (*lokomobily*), pak výbušné motory a nakonec převládla elektrická energie.⁴ Z důvodu laciné energie vodní se některé výrobny zakládaly v bývalých mlýnech. Rozvod hnací síly byl veden tzv. transmisí pomocí převodových hřídelí a řemenic na jednotlivá zařízení. Živnostenské provozovny také obohatily především frézy, menší sekací stroje, buchary, velké pískovcové či magnezitové brusy, smirkové brusy, případně i čerpadla pro vedení vody na velký brus.⁵

Jako v každém specializovaném řemeslném odvětví i v pilníkářství se vytvořilo svébytné názvosloví, které obsahovalo mnoho výrazů pocházejících především z němčiny, avšak bylo formováno českou výslovností. K zavádění českých názvů v pilníkářské produkci docházelo cíleně až po vzniku samostatného Československa, ovšem jejich prosazení se uskutečnilo až po převládnutí tovární výroby a vymizení ručního pilníkářství, kdy už většina artefaktů nesoucích svébytný profesní název přestala být používána.

Pilníky a rašple pilníkáři vyráběli v různých tvarech a velikostech, neboť jejich využití bylo v rámci široké škály řemesel a speciálních výrobních odvětví velmi pestré. Existovalo a dodnes se používá značné množství druhů pilníkářských výrobků. Přesto je však možné vymezit několik v minulosti nejběžnějších způsobů seků (podle provedení a hustoty vrubů) a nejčastěji frekventovaných skupin pilníkářských produktů (podle profilů a využití). Druhy seků lze rozdělit na rašplový, pilníkový jednoduchý, pilníkový dvojité (křížový), a to v sedmi základních rozlišeních hustoty vrubů: velmi hrubý, hrubý, střední, bastardový, polojemný, jemný a velejemný sek. K speciálním hojně rozšířeným sekům patřil například sek měsíčekový. Jemnost pilníků definovalo množství zubů na tělese a jejich vzájemné vzdálenosti od sebe: hrubé pilníky cca 55–60 vrubů na 10 cm, střední 75–80 vrubů na 10 cm, jemné 115–215 vrubů na 10 cm. Pilníky se dále lišily svým profilem: pilníky ploché, pološpicaté, kulaté, půlkulaté (úsečové), tříhranné, čtyřhranné, nožové, mečovitě, střeškové a prohýbané. Rovněž rašple se produkovaly ploché, půlkulaté (úsečové), kruhové i různě ohýbané.

Tvary pilníků a rašplí se měnily podle způsobu využití. Přizpůsoboval se průřez pilníku, délkový profil, zásek i rozměry, aby nástroje splňovaly požadavky na danou práci. Ve sledované lokalitě se vyráběly těžké a lehké dílenské pilníky pro kováře, zámečníky i další kovozpracující odvětví, speciální pilníky soustružnické a klempířské, ploché a trojhranné pilníky na broušení ostrých hran (rovných pil, kotoučových pil, kos, obuvnických knejpů a mnoho dalších), pilníky pro hodináře a jemné mechaniky, pilníky pro přesné strojírenství a elektrotechniku. Rašple se zhotovovaly zejména truhlářské, kovářské a ševcovské. Pro dýmkaře pilníkáři vysekávali zvláště ní kotouče s pilníkovým i rašplovým sekem.

4 Srov. ŠTĚPÁN, L.: *Chalupy, zemědělské a technické stavby lidu na Chrudimsku*. Pardubice 1987, s. 50.

5 Zvláště oblíbenými jednoduchými stroji, nejčastěji zaváděnými do živnostenské pilníkářské produkce na Svratecku, byly tzv. *pekovačky* na vysekávání hran pilníků.

Tento výčet představuje pouze nejběžnější výrobky ručních pilníkůářů, ale sortiment byl mnohem širší a řídil se přáním a požadavky odběratelů. Pilníkůři v obci Křížánky mimo jiné zhotovovali nástroje pro chirurgii, zuboléčbu, na pilování rohů domácích zvířat, na manikúru, pro kutily a modeláře, výrobce pádel a pro mnoho dalších specifických uživatelů.

Tradiční rukodělná produkce na Svratecku rychle zanikla na počátku 50. let 20. století. Ruční pilníkůři buď zcela ukončili svou činnost, nebo přešli do továren v Jihlavě a v Hlinsku.⁶ V současné době je výroba pilníkůářského sortimentu v České republice velmi omezena a je realizována pouze v jihlavské továrně. Některá specializované odvětví ovšem i dnes vyžadují pro precizní obrábění materiálu pilníky a rašple opatřené ručním výsekem. Na území České republiky tuto potřebu pokrývá vyučený pilníkůř Drahomír Smejkal z Hruškových Dvorů u Jihlavy. Ten se vyučil pro jihlavskou továrnu v letech 1972–1974 v rámci otevření pokusného ročníku za účelem doplnění početního stavu specializovaných dělníků. Po ukončení školy nastoupil na ruční práci v továrně a byl zaškolen na tradiční výsek od vyučených pilníkůřů z Křížánek, kteří pracovali na speciálních zakázkách. V 90. letech 20. století se osamostatnil a založil si živnost na výrobu pilníků i rašplí pro různé odborné firmy a výrobce. Pracuje společně se svým synem Pavlem Smejkalem v domácí dílně. Drahomír Smejkal ovšem z původní technologie provádí pouze ruční výsek na vykovaná pilníková či rašplová tělesa, která odebírá již připravená v polotovarech, a své výrobky nechává kalit v jihlavské pilníkůárně. V Evropě počet ručních pilníkůřů nepřesahuje několik málo desítek.

Prameny:

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Rychmburk.

Státní okresní archiv v Chrudimi, fond JAF/416 – Cech zámečníků, nožířů a pilníkůřů.

Státní okresní archiv v Chrudimi, fond Společenstvo obuvníků, klempířů, provazníků, pilníkůřů a puškařů ve Skutči.

Státní okresní archiv v Chrudimi, fond JAF/222 – Společenstvo stavebních živností Hlinsko.

Státní okresní archiv v Chrudimi, fond JAF/368 – Odborné společenstvo zámečníků a příbuzných živností Chrudim.

Státní okresní archiv v Chrudimi, fond JAF/337 – Okresní úřad Chrudim.

⁶ Po roce 1948 následoval rychlý konec pilníkůářských živností na Svratecku, který byl v důsledku intenzivního zavádění sériové výroby nevyhnutelný. Pilníkůářská produkce zanikla rovněž v obci Křížánky, kde v první polovině 20. století dominovala natolik, že se stala rozhodujícím ekonomickým a sociálním faktorem v rámci celé obce.

- Státní okresní archiv ve Žďáru nad Sázavou, fond Společný cech Svratka, číslo kartonu 96.
- Státní okresní archiv ve Žďáru nad Sázavou, fond Živnostenské společenstvo Svratka, číslo kartonu 332.
- Státní okresní archiv ve Žďáru nad Sázavou, fond Živnostenská společenstva okresu Nové Město na Moravě.
- Státní okresní archiv ve Žďáru nad Sázavou, fond JAF/41 Okresní úřad Nové Město na Moravě, číslo kartonu 24.
- Městský úřad ve Svratce, Kronika města Svratky.
- Obecní úřad v Křižánkách, Pamětní kniha obce Moravských Křižánek.
- Horácké muzeum v Novém Městě na Moravě, Vzpomínky Františka Kaštánka, rukopis.
- Soubor lidových staveb Vysočina v Hlinsku, Paměti Josefa Preislera pilníkáře v Moravských Křižánkách, rukopis.
- Soukromé vlastnictví Jaroslava Teplého, *Sborník osnov pro individuální a skupinové školení ručního pilníkáře, pilníkárna Havlíčkův Brod n.p. Havlíčkův Brod 1954*.
- Soukromé vlastnictví Jaroslava Teplého, *Podrobný rozvrh učiva, ze speciální technologie pilníkářského oboru II. ročníku na školní rok 1951/52, Havlíčkův Brod*.
- Soukromé vlastnictví Jaroslava Teplého, *Teorie výroby pilníků a rašplí, učební materiály pro školní rok 1951/52, rukopis*.

Literatura:

- ADÁMEK, K. V.: *Sborník okresu Hlineckého*. Praha 1897.
- BÁLEK, V.: *Hlinecko a Svratecko*. In: Chrudimsko. Naše Vysočina. Chrudim 1982, s. 3–33.
- DUDEK, F.: *Vztahy mezi průmyslem a zemědělstvím v českých zemích v 19. století*. Hospodářské dějiny 16, 1989, s. 9–35.
- FROLEC, I.: *Kovářství*. Praha 2003.
- HLUBUČEK, K.: *Poslední pilníkři a pilaři v Trhových Svinech*. Praha 1953.
- HOCH, A. A.: *Slovníček dějin techniky a vynálezů*. Praha 1947.
- JANÁČEK, J.: *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*. Praha 1963.
- JANOTKA, M.: *Nástroje kovářské rukodělné výroby v muzeích*. Muzejní a vlastivědná práce XII, 82/1973, s. 71–84.
- KALAS, V.: *Lidová řemesla na Horácku*. Žďár nad Sázavou 1989.
- KALIŠ, B.: *Stručná historie minulosti a současnosti válcoven plechu*. In: 700 let Frýdku-Místku. Frýdek-Místek 1965.
- KOUTSKÝ, O.: *Domácký průmysl ve východních Čechách*. Pardubice 1904.
- KREPS, M.: *Železářství na Žďársku*, Brno 1970.

- KULÍŠEK, M.: *Řemeslo pilníkářské*. Malovaný kraj 17, 1981, č. 5, s. 7.
- MARTÍNEK, Z.: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III. Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*. Praha 2000.
- MICHALIČKA, V.: *Pilníkářská rukodělná produkce a její závěrečná fáze v obci Křižánky na česko-moravském pomezí*. In: Moravskoslezská škola doktorských studií. Seminář 2. Supplementum II. Brno 2011, s. 84–92.
- MICHALIČKA, V.: *Ruční pilníkářství na Hlinecku. Nástin historického vývoje*. Národopisný věstník XXI (63), 2004, s. 91–100.
- MICHALIČKA, V.: *Role pilníkářských dílen v životě obce Křižánky*. In: Zvyky a obyčeje socioprofesionálních skupin. Studie Slovákckého muzea 10/2005. Uherské Hradiště, s. 163–168.
- NOVÝ, L.: *Dějiny techniky v Československu*. Praha 1974.
- PECELT, A.: *Mizející řemesla*. Praha 1958.
- PLEINER, R.: *Staré evropské kovářství*. Praha 1962.
- SCHEUFLER, V.: *Domácká výroba v českých zemích. Etnografický atlas 2*. Praha 1991.
- SOMMER, J. G.: *Das Königreich Böhmen I.–XVI*. Prag 1833–1849.
- ŠTĚPÁN, L. – VAŘEKA, J.: *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*. Praha 1991.
- ŠTĚPÁN, L.: *Chalupy, zemědělské a technické stavby lidu na Chrudimsku*. Pardubice 1987.
- TEPLÝ, J.: *Pilníky a rašple – pilníkářské řemeslo na Vysočině*. Novoměstsko 1996, č. 9, s. 4.
- TEPLÝ, J.: *Výroba pilníků, Hutník 1955, č. 1, s. 14–16*.
- WINTER, Z.: *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*. Praha 1909.
- WOLNY, G.: *Die Markgrafschaft Mähren. II. Band. Brüner Kreis. I*. Brünn 1836.

Respondenti:

- Jaroslav Nedělka (narozen 1920), vyučený pilníkář, Křižánky.
- Jaroslav Preisler (narozen 1933), vyučený pilníkář, Křižánky.
- Jaromír Otava (narozen 1931), syn pilníkáře, Skuteč.
- Ladislav Otava (narozen 1934), vyučený pilníkář, Křižánky.
- Drahomír Smejkal (narozen 1956), ruční pilníkář, Jihlava, Hruškové Dvory.
- Vlasta Stružková, dcera pilníkáře, Hlinsko.
- Antonín Teplý (narozen 1932), vyučený pilníkář, Svatka.
- Jaroslav Teplý (narozen 1923), vyučený pilníkář, Nové Město na Moravě.
- Jan Vítek (narozen 1936), syn pilníkáře, Křižánky.
- Josef Vítek (narozen 1925), vyučený pilníkář, Křižánky.

Summary

File making: Handicraft technology II.

Equipment of file manufacturing handicraft workshops. The traditional handicraft form of file manufacturing required the creation of a specific workshop environment. The disposition breakdown of file workshops was not too complicated and it reminded of a smithery in many aspects. File making required highly specialized tools focused on forging and grinding of items, cutting of blades, annealing and tempering. With the narrow specialization, small home-based workshops were established in the Svratka region, in which craftsmen and home-based workmen attended to partial tasks. A strong professional layer of residents also brought the professional language of file makers to the countryside. It did not disappear until the second half of the 20th century. The traditional handicraft manufacturing in the Svratka region disappeared quickly in early 1950s. Hand crafting file makers either entirely ceased their activities or moved on to factories in Jihlava and Hlinsko.

Keywords:

File making – File – Rasp – Craft – Handicraft – Workshop – Manufacturing tools

Marginálie k cyrilometodějské tradici v lidovém prostředí

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
A. Nováka 1, 602 00 BRNO
valka@phil.muni.cz

Jubileum 1150 let od příchodu soluňských bratří Cyrila (Konstantina) a Metoděje na Velkou Moravu (863) bylo příležitostí znovu posoudit a zhodnotit historický význam jejich misie jak z hlediska církevně-náboženského, tak i politického a kulturněhistorického.¹ Odpověď na uvedené otázky hledaly interdisciplinární vědecké konference pořádané akademickými institucemi² nebo řada publikací a časopisec-

1 RYCHLÍK, J. – RYCHLÍKOVÁ, M.: *Kult sv. Cyrila a Metoděje a jeho nacionalizace v moderní době*. Národopisná revue 23, 2013, s. 75–82.

2 Konference *Cyrilometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu* se uskutečnila na Velehradě a v Mikulčicích ve dnech 13.–17. května 2013. Druhá konference proběhla v Praze pod názvem *Cyrilometodějská tradice v 19. a 20. století: období rozkvětu i snah*

kých studií autorů různých vědních oborů. O popularizaci cyrilometodějské doby se pokusil filmový snímek vysílaný v podobě televizního seriálu nebo celovečerního filmu, ale hlavně řada výstav, které misii slovanských věrozvěstů přibližovaly v širokých souvislostech evropské politiky a národních dějin devátého a pozdějších století³ či jen z hlediska regionálních historie a kultury.⁴ Někteří autoři opustili historickou rovinu a snažili se téma prezentovat ve vazbách na naši současnost a ukázat, jak toto dědictví žije v dnešním globalizovaném multikulturním světě.⁵

Cyrilometodějský kult se samozřejmě odrazil ve výtvarném umění. Nejen z tohoto zorného úhlu byla koncipována rozsáhlá výstava v olomouckém Muzeu umění – Arcidiecézním muzeu, provázená obsáhlým katalogem *Mezi Východem a Západem. Svätí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*⁶. Autorský kolektiv k problematice shromáždil všechny relevantní doklady profesionální umělecké volné a užitě tvorby, které proveniencně pochází hlavně z moravského prostředí, kde má cyrilometodějská úcta své historické kořeny a kde byla postupně pěstována, i když hlavním impulzem k jejímu novodobému rozvoji byly miléniové oslavy konané na Velehradě v letech 1863, 1869 a 1885.⁷ Cyrilometodějská tradice dostává na Moravě ideové poslání jako tradice svaťováclavská v Čechách a Velehrad se zařadil mezi přední moravská poutní místa, když byl svátek věrozvěstů v miléniovém roce 1863 přesunut z března na počátek července.⁸

o umlčení ve dnech 3.–6. června 2013. Mezinárodní kolokvium Cyrilometodějská misie – tradice a současnost v slovanském světě uspořádal Ústav slavistiky FF MU v Brně 5. listopadu 2013.

- 3 Výstava *Cyril a Metoděj. Doba, život a dílo* v Moravském zemském muzeu v Brně se uskutečnila v prostorách Etnografického ústavu (Paláce šlechtičen) ve dnech 28. března–29. září 2013. I když byla postavena na archeologickém a historickém materiálu, její součástí byla expozice, která cyrilometodějský kult demonstrovala na jevech tradiční lidové kultury (*Ohlasy cyrilometodějské tradice v lidové kultuře*). K výstavě byl vydán stejnojmenný katalog, kde etnografickou část zpracovala Alena KALINOVÁ (viz seznam literatury). Součástí akce byla výstava fotografií Petra Francána *Z Velké Moravy až do nepaměti a zpět*.
- 4 Výstava *Tři století cyrilometodějské tradice na Moravském Valašsku* proběhla ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm od 28. března do 31. srpna 2013. *Svätí Cyril a Metoděj, (zakladatelé slovanského písemnictví) na kramářských tiscích a svatých obrázcích* byl název výstavy zpřístupněné 27. května 2013 v bazilice Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku.
- 5 Fotografickou výstavu *Podoby víry u západních a jižních Slovanů – po stopách cyrilometodějské tradice* připravil Pavel Popelka. Její premiéra se uskutečnila v Uherském Brodu ve dnech 21. června–13. října 2013. Dalším výstavním místem byla západoslovenská Skalica, kde se uskutečnila pod názvem *Podoby viery* od 25. října do 29. listopadu 2013. Od února 2014 je plánována v Etnografickém ústavu MZM v Brně.
- 6 JEMELKOVÁ, S. (ed.): *Mezi Východem a Západem. Svätí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*. Olomouc 2013.
- 7 VEČERKOVÁ, E.: *Poznámky k cyrilometodějské tradici na Moravě v 19. století*. In: Tarcalová, L. (ed.): *Svěťci v lidové tradici*. Uherské Hradiště 1995, s. 191–206; VEČERKOVÁ, E.: *Oslavy cyrilometodějského milénia na Moravě (1863) a jejich odraz v lidových vrstvách*. In: *Na cestě do nebeského Jeruzaléma*. Brno 2010, s. 181–196; ALTMAN, K.: *Cyrilometodějské milénium a česko-německé vztahy v Brně*. *Národopisná revue* 23, 2013, s. 93–98.
- 8 KALINOVÁ, A.: *Ohlasy cyrilometodějské tradice v lidové kultuře*. In: *Cyril a Metoděj. Doba, život, dílo*. Brno 2013, s. 133–143.

Uvedené poutní funkce s sebou přinášely produkci náboženských artefaktů, devočních, které si po posvěcení poutníci přinášeli do svých domovů jako objekt uctívání nebo coby památku. Starší vrstvu představují artefakty, jež lze klasifikovat jako doklady lidového a zlidovělého umění, ale mezi nejrozšířenější náležela drobná devoční grafika, poutní (svaté) obrázky, spadající už do kategorie pouťové industrie produkované od druhé poloviny 19. století. V souvislosti se sledovanou cyrilometodějskou tradicí se jejich ukázky objevily na zmíněné výstavě v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea nebo v obrazové příloze druhého čísla *Národopisné revue* 2013.⁹ Vzhledem k tomu, že se nám podařilo shromáždit několik dalších artefaktů vážících se k cyrilometodějské tradici, které na uvedených akcích nebyly prezentovány, rozhodli jsme se je publikovat a doplnit tak zmíněné kolekce. Při jejich klasifikaci vycházíme ze systematiky, jež byla uměleckými historiky nastíněna v druhém čísle *Národopisné revue* 2013,¹⁰ tematicky zaměřeném na cyrilometodějské jubileum.

1. Ikonická zobrazení

Mezi nejstarší ikonická zobrazení našeho konvolutu náleží (částečně poškozený) poutní tisk s německým nápisem *St. Cyrill und Method* a signovaný *Joh. Walentin in Holl[eschau]*. Kompozičně a stylově vychází z ikonografie 18. století, která světce zobrazovala jako rodné bratry v pontifikálním rouchu s mitrami na hlavách a s biskupskými berlami v rukou. Oba světce zdobí vous, atribut apoštolů, patriarchů a církevních učitelů. Levý z bratrů drží desku se schematickou kresbou Posledního soudu, jež symbolizuje jejich apoštolské poslání při šíření křesťanské víry. Musíme ovšem konstatovat, že dochovaných a publikovaných cyrilometodějských devočních tisků z 18. a z první poloviny 19. století není mnoho a objevují se v návaznosti na jejich roli zemských patronů.¹¹

Poněkud odlišný typ ikonických vyobrazení Cyrila a Metoděje přímo jako slovanských apoštolů nacházíme na tiscích, které byly vydány k miléniovým slavnostem na Velehradě v roce 1863. Vytištěny byly *V Chrudimi u Pacaka* a přímo označeny nápisem: *K 1000 letě památní slavnosti v r. 1863*. Dekorativní složka vychází stylově ještě z motivů první poloviny 19. století soudě podle girland a věnců z růží a některých dalších výzdobných prvků. Kompozice je dvou stupňová: ve spodní části je do dekorativního rámu situováno schematické vyobrazení velehradského kláštera s nápisem *VELLEHRAD*. V horní části poutního obrázku jsou vyobrazeni oba světci identifikovaní popiskami *S. CYRILL a S. METHOD*. Jména ne vždy korespondují se zobrazenými

9 KŘÍŽOVÁ, A.: *Cyrl a Metoděj na svatých obrázcích*. *Národopisná revue* 23, 2013, s. 134–137.

10 FILIP, A. – OSOLSOBĚ, J. – OSOLSOBĚ, J.: *Kult sv. Cyrila a Metoděje ve výtvarném umění. (Klíč k jejich ikonografii)*. *Národopisná revue* 23, 2013, s. 120–133.

11 Z první poloviny 19. století pochází kolorovaná rytina sv. Cyrila a Metoděje s českým s německým přepisem, který vznikl v dílně dědiců Petra Bohmanna v Praze. Další obrázek, rytinu kolorovanou a zlacenou s raženou krajkovou bordurou vydal J. Patzak v Chrudimi. Viz ROYT, J. – ŠMÍDOVÁ, L.: *Drobná devoční grafika*. Rakovník 1995, s. 35 a 62.

St. Cyril und Method. Mědiryt, papír, 11,3 x 6,2 cm (poškozeno), sign. *Joh. Walentin in Holl[eschau]*, počátek 19. století. Soukromý archiv autora.

postavami světců, protože ty jsou uváděny tradičně v abecedním pořádku. Oproti staršímu ikonickému ztvárnění je sv. Cyril zobrazen už v řeholním rouchu s knihou a misijním křížem. Sv. Metoděj má arcibiskupské roucho s palliem a mitrou na hlavě. Levou rukou svírá desku s Posledním soudem, pravíci má pozdvihnutu do žehnajícího gesta. Na našem devočním tisku jsou postavy zasazeny do dekorativního rámu s rozvilinou ukončenou hořícími svícemi, nahoře obloukovitě vytvarovaného a opatřeného nápisem *SVATI APOŠTOLOVE SLOVANŠTI*. Kompozice vyobrazení více méně odpovídá sousoší sv. Cyrila a Metoděje, jež pro pražský chrám P. Marie před Týnem vytesal z carrarského mramoru sochař Emanuel Max. Sousoší posvěcené roku 1847 bylo darem císaře Ferdinanda V. a pro ikonografii věrozvěstů má směrodatný význam.¹² K jejímu šíření přispěl také opakovaně vydávaný *Katolický kancionál* P. Tomáše Bečáka, kde na frontispisu bylo sousoší ztvárněno Františkem Šírem.

Pacákovy tisky¹³ byly vydávány v několika kompozičních variantách

s odlišnými dekorativními prvky nebo stranově vystřídanými postavami věrozvěstů, umístěnými také v oválném rámu, nad nímž v rozích jsou situovány atributy obou světců: biskupská berla a mitra a misijní kříž s knihou. Alena Křížová publikovala v *Národopisné revui*¹⁴ další variantu, kde se místo veduty Velehradu nachází scéna

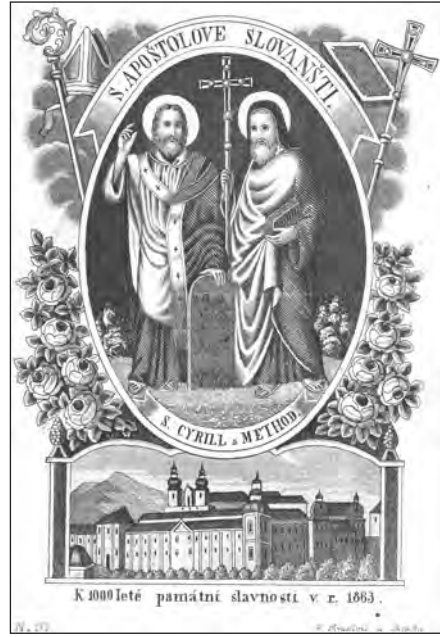
12 FILIP, A. – OSOLSOBĚ, J. – OSOLSOBĚ, J.: *Kult sv. Cyrila a Metoděje ve výtvarném umění. (Klíč k jejich ikonografii)*, c. d., s. 129.

13 Jan Pacák (Patzak, 1822–1879) byl patrně vyučen rytcem a od roku 1847 pracoval v Chrudimi v dílně Vojtěcha (Adalberta) Šlechty a po jeho odchodu do Ameriky dílnu od roku 1853 převzal. Dle zachovaných desek se specializoval na mariánské poutní obrázky české (Římov), moravské (Žarošice, Vranov u Brna, Hostýn), ale i rakouské (Maria Zell, Maria Taferl). Viz CHARVÁT, J.: *Skromné umění. (Paběrky o chrudimských rytcích, měditiskařích a ocelotiskařích a o jejich grafické produkci)*. Chrudimské vlastivědné listy 3, 1994, č. 5, s. 15. Za poskytnutí údajů děkuji PhDr. Veronice Lánské z Regionálního muzea v Chrudimi.

14 KRÍŽOVÁ, A.: *Cyrl a Metoděj na svatých obrázcích*, c. d., s. 136.

S. APOŠTOLOVE SLOVANŠTI./S. CYRILL a METHOD. /K 1000 leté památní slavnosti v. r. 1863., s vedutou velehradského konventu. Mědiryt, papír, 12,4 x 8,5cm, signováno *V Chrudimi u Pacaka, 1863.* Soukromý archiv autora.

S. APOŠTOLOVE SLOVANŠTI./S. CYRILL a METHOD. /K 1000 leté památní slavnosti v. r. 1863., s vedutou velehradského konventu. Mědiryt, papír, 12,4 x 8,5cm, signováno *V Chrudimi u Pacaka, 1863.* Soukromý archiv autora.

křtu knížete Bořivoje a kolem oválného rámu s postavami světců se vine symbol církve, vinná réva; pod rámem je situována kadidelnice a ciborium překryté pláštěm s aplikovaným IHS. Vedle dílny Jana Pacáka vydala k miléniovým slavnostem na Velehradě další drobný devoční tisk, rytinu s raženou krajkovou bordurou a nápisem *na památku tisícileté slavnosti Velehradské 1863* také firma Josefa Hory v Praze.¹⁵

Rytina ztvárňující soluňské bratry jako biskupa a mnicha se nachází také na titulní straně *Odpustkové Pobožnosti za trvání tisíciletého jubilea Cyrillo-Methodějského roku 1863 na Moravě*, kterou vydal v Olomouci František Slavík. Žehnající Metoděj má arcibiskupské roucho s palliem a jako atribut desku s Posledním soudem, Cyril v mnišském hábitu drží v pravé ruce misijní kříž. Redukce Maxovy předlohy se na *Odpustkové Pobožnosti...* projevila z důvodu velikosti rytiny nerealizováním

¹⁵ Viz ROYT, J. – ŠMÍDOVÁ, L.: *Drobná devoční grafika*, c. d., s. 56.

Odpustková Pobožnost za trvání tisíciletého jubilea Cyrillo-Methodějského roku 1863 na Moravě. Tisk s ocelorytem, papír, 15,7 x 90cm, 23 stran, signováno *W Olomouci. Tisk Frantiska Slavika.* 1863. Soukromý archiv autora.

Sv. Cyril a Metoděj s atributy východního (ortodoxního) křesťanství. Barevná litografie, papír, 10,4 x 6,8 cm, v postav 7,2 cm, nesignováno, pohyblivá prostorová sestava. Soukromý archiv autora.

kresby Posledního soudu na desce. Pod vyobrazením je navíc text, který informuje o skutečnosti, že *Čistý výnos na postavení soch svatých Cyrilla a Methoděje na Hostýně* bude sloužit. Náplní tisku je *Připomenutí olomouckého arcibiskupa Bedřicha Fürstenberga, Litanie o památce sw. Cyrilla a Methoda* a modlitby.

Už v době miléniových oslav v roce 1863 se na některých ikonických vyobrazeních setkáváme se snahami o autentické zobrazení věrozvěstů jako příslušníků východní, ortodoxní verze křesťanství.¹⁶ Na dokladech vysokého umění jsou tyto snahy patrné už dříve. Lze to dokumentovat na attributech, jaké představuje Metodějovo roucho nebo pokrývka hlavy, která má podobu ortodoxní koruny, či svitku

¹⁶ Viz popularizační spisek J. N. Enderse. Viz JEMELKOVÁ, S. (ed.): *Mezi Východem a Západem. Svati Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*, c. d., s. 207.

se staroslověnským textem v rukou sv. Cyrila; na vyobrazení se nachází i dvojitý (patriarší) kříž. V našem souboru nacházíme takové projevy na mladším devočním tisku vyrobeném technikou barevné litografie, která má pohyblivou prostorovou konstrukci.¹⁷

O přetiskování poutních obrázků a o jejich dlouhodobé frekvenci na trhu svědčí devoční artefakt, jenž je variantou Pacákových tisků vydaných k miléniovým slavnostem 1863. Jméno vydavatele sice absentuje, ale kompozicí i použitými atributy je s nimi totožný. Skutečnost, že obrázek spojujeme s jinou, mladší událostí, pramení z datace, kterou nacházíme napsanu rukou na zadní straně obrázku, a tím je rok 1885. V uvedeném roce proběhly na Velehradě další miléniové oslavy, které si připomněly tisícileté výročí úmrtí moravského a panonského arcibiskupa Metoděje. Shodná je dvoustupňová kompozice s vedutou velehradského konventu a s nápisem *Wellehrad*. Ústředním motivem je vyobrazení obou bratrů podle Maxova sousoší, tj. jako mnicha s knihou a misijním křížem a žehnajícího arcibiskupa s deskou Posledního soudu, zasazených do oválného perlového rámu. Identifikace obou světců je provedena uvedením jejich jmen na stuze, jež je zavěšena pod rámem mezi dvěma misijními kříži. Ovšem jména *S. CYRILL.* a *S METHODEJ* nekorrespondují se zobrazenými postavami světců. Komparací s obrázkem z roku 1863 zjistíme, že mladší vydání eliminovalo růžové květy a girlandy, zůstal motiv kadidelnice a ciboria překrytého pláštěm s aplikací či výšivkou ve tvaru IHS.

Z jiných inspiračních zdrojů už čerpá pamětní devoční tisk vydaný knihtiskárnou (rajhradských) benediktinů v Brně jako *Památka na jubileum Svato-Methodějské 1885* s nalepeným barevným lakovaným obrázkem věrozvěstů zasazeným do jednoduchého fialového rámečká a dole opatřený nápisem *SS. Cyrille a Methode*,

S. CYRILL. / S METHODEJ / Wellehrad. Mědiryt, papír, 12,1 x 8,4 cm, nesignováno, podle předlohy A. Pacáka z Chrudimi, v roce 1885 (perem na zadní straně). Soukromý archiv autora.

¹⁷ Viz KRÍŽOVÁ, A.: *Cyrl a Metoděj na svatých obrázcích*, c. d., s. 137. Těž CHARVÁTOVÁ, E.: *Svaté obrázky z Čech a Moravy*. Brno 1995, s. 84.

Památka na jubileum Svato-Methodějské 1885. Devoční tisk s nápisem SS. Cyrille a Methode, orodujte za nás!, na zadní straně text modlitby. Barevná lakovaná litografie nalepená na tuhém papíru., 9,9 x 7,3 cm, vydala Knihitiskárna benediktinů v Brně, 1885. Soukromý archiv autora.

Sv. apoštolové Cyrill a Methoděj na Velehradě. Na zadní straně text modlitby. Barevná litografie, papír, profilovaný okraj, 9,1 x 5,7 cm, tisk J. N. Derka, Sv. Kopeček u Olomouce, 20. století. Soukromý archiv autora.

orodujte za nás! Cyril je zobrazen v mnišské kutně s kápí, z níž prosvítá bohatší liturgický oděv a v ruce svírá knihu a seříznuté pero. Metoděj oděný jako biskup drží misijní kříž a svinutý pergamen. Jedno z méně obvyklých vyobrazení, jehož předlohu se ve vysokém umění zatím nepodařilo vypátrat.

Ikonické zobrazení Cyrila a Metoděje jako rodných bratrů na svatých obrázcích přetrvává i po miléniových oslavách. Mění se reprodukční technika i vydavatelé, ale zůstává kompozice, která vychází z Maxovy předlohy. Technikou ocelorytu lemovaného raženou krajkovou bordurou vydával svaté obrázky A. L. Koppe,¹⁸ technikou barevné litografie J. N. Derka na Sv. Kopečku u Olomouce. Artefakt s profilovaným okrajem a nápisem *Sv. apoštolové Cyrill a Metoděj na Velehradě* zachycuje celkový pohled na veveřskou baziliku s částí kláštera, nad níž se na oblaku vznášá

¹⁸ Viz KRÍŽOVÁ, A.: *Cyril a Metoděj na svatých obrázcích*, c. d., s. 135. Těž CHARVÁTOVÁ, E.: *Svaté obrázky z Čech a Moravy*, c. d., s. 75., 118.

Ss. bratři Cyrill a Methoděj na posv. Velehradě. Secesní zarámování, na zadní straně text *Sv. Cyrilla a Methoděje otcovské rady*. Barevná litografie, papír, 9,1 x 5,7 cm, nesignováno, přelom 19. a 20. století. Soukromý archiv autora.

Devoční tisk sv. Cyrila a Metoděje bez textu. Monochromní lakovaná litografie hnědé barvy, oválného tvaru vpleená do profilovaného zlatčeného plastického rámu, papír, 10,1 x 6,7 cm, nesignováno, konec 19. století. Soukromý archiv autora.

postavy věrozvěstů se svatozářemi kolem hlavy. Na zadní straně najdeme vytištěnou modlitbu. Obdobně je koncipován svatý obrázek s rovnými okraji lemovanými secesní linkou a rámem se stylizovanými květy v horních rozích, s popiskou *Ss. bratři Cyrill a Methoděj na posv. Velehradě* a vzadu s mravoličným textem *Sv. Cyrilla a Methoděje otcovské rady*. Tato kompozice svatých obrázků se stala pro Velehrad typická, soudě podle jejich rozšíření v různých sbírkách i publikované literatuře.¹⁹

Různě koncipovaný natištěný ornamentální rám s vpleným lakovaným obrázkem věrozvěstů hnědé barvy ukazuje na změnu výrobní techniky, ovšem z ikonografického hlediska jde opět o kompozici světců převzatou z Maxova sousoší. Liší se detaily a natištěným textem. U drobného devočního tisku, který má podobu dvoulistu

19 TARCALOVÁ, L.: *Úcta k sv. Cyrilu a Metoději v lidových vrstvách na Uherskohradištsku*. Slovacko 54, 2012, s. 75–90.

Devoční dvojlist s nápisem Svatí bratři Cyril a Metoděj. Monochromní litografie hnědé barvy nalepená v ornamentálním tištěném rámu, na dalších stranách životopis věrozvěstů a dějiny velehradského kláštera, papír, 12,2 x 7,9 cm, nákladem J. N. Derky, Sv. Kopeček-Olomouc, konec 19. století

rovný nebo zoubkovaný – naopak stejnou modlitbu najdeme na zadní straně. Vydal J. N. Derka (Sv. Kopeček u Olomouce) a jde vlastně o zjednodušenou ilustraci z díla K. Krkonošského vytištěného v knihtiskárně rajhradských benediktinů k metodějovskému miléniu v roce 1885.²⁰ Ve srovnání s knižní ilustrací došlo k eliminaci pozadí i adorujících andělů, dekorativního rámu a k pozměnění nápisů.

Misijní ideové vyznění je patrné z publikovaného devočního tisku dílny Otty Sandtera v Praze z konce 19. století, který zobrazuje P. Marii Svatokopeckou (varianta Staroboleslavské Paládium) a zemské patrony spolu s pohledy na Velehrad

a nese nápis *Svatí bratři Cyril a Metoděj*, vidíme zobrazen méně obvyklý patriarchální kříž. Text uvnitř přibližuje život obou světců a historické osudy velehradského kláštera až do miléniových oslav. Druhý, menší, ale stejnou reprodukční technikou zhotovený obrázek s popisem *Památka z posv. Velehradu*, nese uvnitř text modlitby. Údaje *Nákladem J. N. Derky, Sv. Kopeček-Olomouc a Kniž. arcib. knih- a kamenotiskárna v Olomouci* informují o okolnostech vydání. Naopak bez dalšího textu je poutní obrázek v profilovaném zlatém vyraženém rámu, jenž modifikuje vyobrazení světců pootočením postav jedním směrem, změnou žehnající ruky u sv. Metoděje a zvýrazněním řeholního roucha u sv. Cyrila.

Méně zastoupené je v našem souboru na obrázcích ikonické zobrazení světců, které zdůrazňuje jejich misijní poslání mezi Slovany. Vychází z jiné filozofie. Barevně střizlivější a kompozičně jednodušší grafika zobrazuje sv. Cyrila v mnišské kutně s kápí, jak čte knihu; sv. Metoděj má arcibiskupské roucho a v rukou drží misijní kříž. Postavám světců odpovídají uvedená jména, doplněná vysvětlivkou *apoštolové slovanští*. Variantní je okraj –

20 JEMELKOVÁ, S. (ed.): *Mezi Východem a Západem. Svatí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*, c. d., s. 206.

a Pražský hrad.²¹ Z jeho kompozice dvou růžových keřů s polopostavami světců ve větvích vyplývá, že křesťanská víra v českých zemích vyrůstá z cyrilometodějské misie, jak naznačují postavy obou věrozvěstů situované dole u kmenů keřů.

2. Narativní zobrazení (náboženská historie)

Do méně početné kategorie náboženské historie s narativním a výchovným posláním lze v našem konvolutu zařadit novogotickým písmem tištěný pamětní leták, který má podobu složeného trojlistu a nese přímo nápis *Památka z Welehradu w roku 1863*. Jeho vydavatele lze identifikovat z dalšího údaje: *Tisk a sklad A. Halousky w Olomouci*. Narativní aspekt je patrný z jednotlivých ocelorytin: 1) *Swatý Cyrill a Method. Příchod jejich na Welehrad*;²² 2) *Swatý Method, křestí Bořiwoje, wévodu Českého*²³; 3) *Swatý Cyrill a Method. Swatý Cyrill na posteli smrtelné*; 4) *Swatý Method[.] Poslední jeho aposstolowání*. Mimo tento narativní cyklus stojí vyobrazení světců, které vychází z ikonografie 18. století a zobrazuje jejich úspěšné apoštolské poslání: oba se vznášejí v biskupském rouchu nad Welehradem obklopeni čtyřmi putty, z nichž jeden

Sv. Methoděj / Sv. Cyrill / apoštolové slovanští.
Na zadní straně modlitba. Monochromní litografie světlehnědé barvy, papír, 8,8 x 5,3 cm, nákladem J. N. Derky, Sv. Kopeček u Olomouce, po roce 1885. Soukromý archiv autora.

21 JEMELKOVÁ, S. (ed.): *Mezi Východem a Západem. Svati Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*, c. d., s. 191. Též CHARVÁTOVÁ, E.: *Svaté obrázky z Čech a Moravy*, c. d., s. 108.

22 Předlohou může být dílo Josefa Ruperta Přecechtěla (1821–1897).

23 Scéna Bořiwojova křtu se objevuje také na devočním tisku z dílny J. Pacáka (Chrudim), kde doprovází ústřední motiv s postavami sv. Cyrila a Metoděje. Publikovala KRÍŽOVÁ, A.: *Cytil a Metoděj na svatých obrázcích*, c. d., s. 136. Objevuje se také jako téma oltářních obrazů z obrázků na skle. Viz JEMELKOVÁ, S. (ed.): *Mezi Východem a Západem. Svati Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*, c. d. Též KALINOVÁ, A.: *Ohlasy cyrilometodějské tradice v lidové kultuře*, c. d. Srov. litografií *Křest knížete Bořiwoje* do Antonína Lhoty (1812–1905) v Moravské galerii v Brně.

Svatý Cyril a Metod.
Svatý Cyril na pokleci smrtelném.

Modlitba
svatého Cyrilla umírajícího.

Božotvův Boje! tvojí jsi zítka sňatky anežské a lity náctiči, světla vyvolal, žiti a věčnosti křesťi přivlečl i žimeta, keržejo kábrže číta uostřičko modlitbo tich, jenito žiti ušit žmor bejce se tebe, oštrihajice přitřasani twa; wchitě modlitbu mou, ochrauj wěrně šidce své, kterež maj jst mne nebežské štěstí žitče, dat za pšitřice, žwanj je, eo bežejně a nekazile žiti rožukajice se tebe, žahčok facitřur a přivčo se žřitřu cirkwe twou, rožmnoj ji a žřevěmajice wšedě w jednotěwštwěti, ušit žiti nekwoeně žřevěwštwěti w wěte své a wěrněti uřřwňowšit žitřimi. Žřevěti w šřevě žitřě žimno žřwňowšiti žitřě; nebo twitřice one dor. Wšit nebežně uřřit žiti žajani ewangeliem žřitřa twého. Wšit žitřitřě na dobre štaty i na w, šřevě žiti eo se žiti tebe. Žřwňuji je žimno žřwňitě žitřě, žřwňitřě je žřevěwšiti žitřa twého, aby wšitřit žitřitřit a ošřwěwšiti žitřě žitřě, Žitřě i Žřwňu i Žřwňu žitřě. A.

Žitřě mlowá a wšit se žřitřit wšitřitě žitřě w 42. ročtu wšit žitřě twr 14. žwěra 869. Wšitřě mlt žitřitřě žitřě na wšit žitřě a wšit žitřě žitřě žitřě wšitřě žitřě, žitřě žitřě wšitřě žitřě, žitřě žitřě wšitřě žitřě.

Žitřě w šřevě žitřě, žitřě w Žřwňowšiti.

Svatý Metoděj
žitřě Žřwňowšiti, mltuwa Žřitřě.

Svatý Metoděj
Poslední jeho apoštolská mluva.

Památka ž Žřwňowšiti w ročtu 1863.

Svatý Cyril a Metoděj.
Přivlečl žitřě na Žřwňowšiti.

Památka z Welehradu w roku 1863 s výjevy ze žiwota sv. Cyrila a Metoděje a modlitbou. Ocelový, papír, 15 x 24,3 cm, signováno *Tisk a sklad A. Halousky w Olomouci., 1863.* Soukromý archiv autora.

nese kříž a jiný blesky usmrcuje na zemi draka symbolizujícího satana, potažmo pohanskou víru. Druhá strana listu nese „Modlitbu swatého Cyrilla umírajícího“ provázenou vysvětlujícím textem: „*Takto mluwě a modle se zesnul wýtečný sluha Páně w 42. roku wěku swého dne 14. února 869. Nebeský mír rozložil se na twáři jeho a blahý úsměw zůstal na rtech swět-cowých, jehož duch ubíral se do stanů nebeských.*“

Apoštolské poslání obou věrozvěstů je prvoplánově patrné také z drobného devočního tisku publikovaného K. Procházkou.²⁴ Předlohou bylo dílo jednoho z představitelů náboženské malby 19. století Josefa Führicha (1800–1876), které ztvárnilo slovanské věrozvěsty během misijní cesty, kdy kázali pod košatým stromem několika vesničanům sedícími před misionáři na zemi. Vyobrazení doprovází nápis *St. Cyrill und Method* a text z Bible, z Listu židům (13.7) v německé a české verzi: „*Pamatugte na zpráwce wasse, kteříž wám mluwili slowo Božj: gegichžto obcowánj konec spatřugjce, následujtež wjry. Žid. 13.7.*“ Vydal slepecký ústav v Praze. Obdobné kompoziční schéma se objevilo již dříve na devočním tisku, který vznikl v dílně pražského Jana Pachmayera a jenž Alena Křížová datovala do 20. let 19. století.²⁵ Sv. Cyril a Metoděj jsou zde ztvárněni ještě podle starší, barokní ikonografie v biskupském rouchu a s biskupskými insigniemi.

Přímo misijní poslání mezi Slovy je implicitně vyjádřeno ještě z dalšího drobného tisku našeho konvolutu, který se rozměry příliš neliší od svatých obrázků, nicméně sloužil k jiným účelům jako potvrzení členství v pobožném spolku na rozšiřování katolické víry mezi Slovy, jak se dovídáme z textu na zadní straně. Narativní, obrazová část je koncipována duálně – ve spodní části velehradský chrám

Devoční tisk s nápisem Sv. Panno Maria, sv. Cyrille a Methode, orodujte na nás! Na zdani straně stanovy Apoštolátu sv. Cyrilla a Metoda pod ochranou blahoslavené Panny Marie. Barevná litografie, papír, 13,3 x 8,4 cm, tisk J. Slovák, Kroměříž, přelom 19. a 20. století. Soukromý archiv autora.

24 PROCHÁZKA, K.: *Pohledy do dějin svatých obrázků*. Praha 1940, s. 128 a obr. LXI.

25 KRÍŽOVÁ, A.: *Cyrl a Metoděj na svatých obrázcích*, c. d., s. 134.

s poutníky, nad ním vyobrazení věrozvěstů před rotundou, jak káží lidu z různých slovanských zemí, soudě podle lidového oděvu dokumentovaných postav. Obrazovou část provází text *Sv. Panno Maria, sv. Cyrille a Methode, orodujte za nás!*. Vytiskl Jindřich Slovák v Kroměříži technikou barevné litografie.

3. Závěr

Publikované tisky s převahou svatých obrázků s motivem soluňských bratrů sv. Cyrila a Metoděje lze s jistými přesahy datovat do 19. století. Různé pojetá kompozice a atributy obou světců jsou názorným svědectvím proměn jejich kultu, jenž se rozvíjel hlavně v moravském prostředí, ale také v intencích zemských patronů v Čechách a jako slovanských věrozvěstů u dalších slovanských národů. Kult se vázal k Velehradu a velehradské bazilice, kde v roce 1863 proběhly miléniové oslavy, které daly cyrilometodějské misi nové ideové poslání. Dalším impulzem byl rok 1869 s připomenutím milénia od úmrtí sv. Cyrila a následně tisícileté jubileum úmrtí arcibiskupa moravského a panonského sv. Metoděje v roce 1885. Velehrad se stal vedle sv. Hostýna hlavním moravským poutním místem a zejména pro střední a jihovýchodní Moravu pevnou součástí jejich náboženského života. Publikovaná drobná devoční grafika související s kultem slovanských věrozvěstů tento význam dokumentuje více než názorně.

Literatura:

- ALTMAN, K.: *Cyrilometodějské milénium a česko-německé vztahy v Brně*. Národopisná revue 23, 2013, s. 93–98.
- FILIP, A. – OSOLSOBĚ, J. – OSOLSOBĚ, J.: *Kult sv. Cyrila a Metoděje ve výtvarném umění. (Klíč k jejich ikonografii)*. Národopisná revue 23, 2013, s. 120–133.
- CHARVÁT, J.: *Skromné umění. (Paběrky o chrudimských rytčích, měditiskařích a ocelotiskařích a o jejich grafické produkci)*. Chrudimské vlastivědné listy 3, 1994, č. 5, s. 14–15.
- CHARVÁTOVÁ, E.: *Svaté obrázky z Čech a Moravy*. Brno 1995.
- JEMELKOVÁ, S. (ed.): *Mezi Východem a Západem. Svatí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*. Olomouc 2013.
- KAFKA, L.: *Dárek z poutí. Poutní a pouťové umění*. Praha 2009.
- KALINOVÁ, A.: *Ohlasy cyrilometodějské tradice v lidové kultuře*. In: Cyril a Metoděj. Doba, život, dílo. Brno 2013, s. 133–143.
- KŘÍŽOVÁ, A.: *Cyril a Metoděj na svatých obrázcích*. Národopisná revue 23, 2013, s. 134–137.
- PROCHÁZKA, K.: *Pohledy do dějin svatých obrázků*. Praha 1940.

- ROYT, J. – ŠMÍDOVÁ, L.: *Drobná devoční grafika*. Rakovník 1995.
- TARCALOVÁ, L.: *Úcta k sv. Cyrilu a Metoději v lidových vrstvách na Uherskohradištsku*. Slovácko 54, 2012, s. 75–90.
- VEČERKOVÁ, E.: *Poznámky k cyrilometodějské tradici na Moravě v 19. století*. In: Tarcalová, L. (ed.): *Světki v lidové tradici*. Uherské Hradiště 1995, s. 191–206.
- VEČERKOVÁ, E.: *Oslavy cyrilometodějského milénia na Moravě (1863) a jejich odraz v lidových vrstvách*. In: *Na cestě do nebeského Jeruzaléma*. Brno 2010, s. 181–196.

Summary

Marginalia of Constantine and Methodius tradition in folklore environment

The 1150th anniversary of arrival of Constantine and Methodius, brothers of Thessaloniki, to Great Moravia (in 863) was an opportunity to reassess the historic role of their mission both from the religious and ecclesiastical and from the political, cultural and historic points of view. The cult of Constantine and Methodius was obviously reflected not only in the high art but also in folk culture. Velehrad, which has become one of the leading Moravian sites of pilgrimage, was connected with production of objects of devotion, which the pilgrims brought back to their homes to use in their prayers or as souvenirs of the place. The earliest group of these objects of devotion is represented by documents of folk art and works with features of folk art but the most popular objects include pieces of devotional graphic art, “holy” pictures commercially produced and sold at pilgrimage destinations since the latter half of the 19th century. For the purpose of the contribution a couple of interesting artefacts (prints) of 19th century related to the Constantine and Methodius tradition were acquired. The different approaches to the composition of the scenes from the life of the two saints and different attributes of their appearance shown in the pictures demonstrate transformations of their cult, which was mainly developed in the Moravian environment, but also as regional patron saints in the Czech lands and as Slavonic faith promoters in other European nations.

Keywords:

Small devotional graphic art – Iconography – Moravia (Velehrad) – St. Constantine and Methodius – 19th century

Návrh etického kodexu České národopisné společnosti

Řada renomovaných vědeckých společností, institucí či celých disciplín má svůj etický kodex, definující základní principy, které by měly být při jejich práci respektovány. Česká etnologie tímto materiálem doposud nedisponuje, i když řada činností etnologů (výzkumná, publikační, archivování a prezentace výsledků bádání) přináší rozmanitá etická dilemata. O důležitosti etické problematiky svědčí i skutečnost, že tvorba etického kodexu je zahrnuta jako jeden z úkolů v rámci naplňování vládní Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu. O etice v etnologii se diskutovalo na stránkách některých odborných periodik, spolu s dílčími vnitrooborovými debatami však zůstalo zatím spíše jen u ojedinělých příspěvků a zamyšlení, které doposud neměly adekvátní vyústění.

Na základě těchto podnětů se členové České národopisné společnosti (ČNS) v září 2011 rozhodli, že do dalšího Valného shromáždění bude připraven k projednání a schválení Etický kodex ČNS. Sestavením jeho pracovní verze byli pověřeni Petr Janeček a Jana Nosková. Ti představili pracovní verzi kodexu v říjnu 2013 na workshoppu *Etika a etnologie* pořádaném ČNS na Filozofické fakultě MU v Brně.¹ Z diskuse nad návrhem vzešla řada připomínek, které byly do kodexu zapracovány. Přesto je důležité, aby diskuse o takto zásadním dokumentu proběhla před jeho schválením na Valném shromáždění ČNS na podzim 2014 v rámci širší odborné veřejnosti. Z toho důvodu bylo rozhodnuto publikovat pracovní verzi kodexu v základních etnologických periodikách a vyzvat zástupce oboru, aby přispěli svými připomínkami a komentáři k jeho výsledné podobě. Své podněty zasílejte prosím na adresy petr.janecek@ff.cuni.cz nebo jana.noskova@iach.cz – a to do 30. 6. 2014. Děkuje me.

Daniel Drápala – Petr Janeček – Jana Nosková

Etický kodex České národopisné společnosti (pracovní verze ze dne 15. 10. 2013)

Úvod

Česká národopisná společnost je nezávislá a dobrovolná nevládní organizace sdružující vědecké, vědecko-pedagogické a odborné pracovníky v oboru etnologie, studenty etnologie a zájemce o práci v této disciplíně z jiných příbuzných oborů. Jejím hlavním úkolem je napomáhat rozvoji etnologie a realizaci, propagaci a popularizaci výsledků tohoto oboru.

¹ Přednesené příspěvky budou publikovány v druhém čísle Národopisného věstníku 2014.

Česká národopisná společnost ve své činnosti zastřešuje a podporuje řadu činností svých členů souvisejících s etnologií. Jedná se především o vědeckou (teoretickou a výzkumnou) činnost, publikační činnost, dokumentační a prezentační práci (mj. v muzejních institucích), poskytování odborných recenzních a expertních posudků, propagování a popularizaci výsledků etnologie (mj. i na poli tzv. folklorismu) a výuku budoucích etnologů. Česká národopisná společnost dále vypisuje ankety a soutěže hodnotící vědecko-výzkumnou, sběratelskou, přednáškovou, výstavní a publikační činnost a přispívá ke zvyšování odborné úrovně svých členů pomocí seminářů, konferencí a přednášek.

Všechny tyto činnosti reflektuje Etický kodex České národopisné společnosti, který vychází ze struktury základních českých a světových etnologických, folkloristických, antropologických a muzeologických etických kodexů, jež modifikuje pro potřeby České národopisné společnosti.

Etický kodex České národopisné společnosti formuluje základní principy, které mají osvětlit oblasti profesionální zodpovědnosti etnologů ve vztahu k etnologické disciplíně, zkoumaným lidem (subjektům výzkumu – respondentům, informátorům a narátorům), získaným datům nemateriální i materiální povahy, zadavatelům a sponzorům výzkumu, kolegům a spolupracovníkům, studentům a dobrovolníkům (včetně dopisovatelů ČNS), široké veřejnosti a společnosti jako celku. Oblasti, kterých se tento kodex dotýká, jsou především vědecký výzkum, publikování dat a vědecká práce, archivování dat a péče o ně, aplikovaná etnologie a medializace, propagace a výuka etnologie.

1. VÝZKUM

1.1 Vztah k etnologické disciplíně

Členům ČNS je během etnologických terénních, archivních a muzejních výzkumů doporučováno:

- realizovat tyto výzkumy na co nejvyšší profesní úrovni v duchu kritického bádání s cílem rozšíření stávajícího vědeckého poznání, dodržovat základní zásady vědecké práce v oblasti heuristiky a epistemologie;
- důkladně zvažovat témata výzkumů a důkladně se na ně odborně připravovat včetně nastudování veškeré relevantní primární a sekundární literatury;
- používat odpovídající metody a techniky výzkumu a co nejvyšší technické vybavení a zázemí výzkumu;
- vést k výzkumu odpovídající dokumentaci umožňující jeho zpětné ověření;
- neparticipovat na protiprávních či eticky sporných výzumech.

1.2 Vztah ke zkoumaným lidem a skupinám

- zachovávat za všech okolností důstojnost a práva subjektů výzkumu;
- maximálně možným způsobem seznamovat subjekty výzkumu s cílem, účely a postupy výzkumu;
- zvažovat etické následky vztahů se subjekty výzkumu jdoucí nad rámec výzkumu;

- provádět maximálně transparentní výzkum a minimalizovat provádění skrytého výzkumu, který je možné provádět jen v eticky neproblematických případech;
- při výzkumech usilovat o získání informovaného souhlasu subjektů výzkumu s prováděním výzkumu;
- nevyužívat pozice výzkumníka v neprospěch či k vědomé manipulaci se subjekty výzkumu, a to i v případě angažovaného výzkumu.

1.3 Vztah k získaným datům nemateriální i materiální povahy

- sbírat data jen za aplikování nejpřísnějších etických podmínek vyložených výše;
- nezasahovat do povahy, kvantity a kvality získávaných dat.

1.4 Vztah k zadavatelům výzkumu

- před začátkem výzkumu jasně definovat vzájemné vztahy a závazky k zadavateli výzkumu;
- připravit výzkum s vědomím finanční odpovědnosti a transparentního rozpočtu a aplikovat obvyklou výši a způsob honorování;
- připravit pouze realizovatelný výzkum, který je v možnostech výzkumníka a zadavatelské instituce;
- při výzkumu explicitně uvádět informace o zadavatelích výzkumu;
- předat veškerá relevantní získaná data instituci, pro kterou byla shromážděna.

1.5 Vztah ke spolupracovníkům, dobrovolníkům a studentům

- ctít zásady týmové práce, korektní spolupráce a jasného a spravedlivého definování výzkumných rolí;
- nezvýhodňovat či nepenalizovat členy výzkumného týmu, dobrovolníky a studenty na základě kategorií, jako je věk, gender, náboženské či politické přesvědčení;
- respektovat názory kolegů, studentů a dobrovolníků během výzkumné činnosti.

1.6 Vztah k veřejnosti

- provádět výzkumy sloužící ku prospěchu společnosti jako celku a s vědomím sociální odpovědnosti.

2. PUBLIKOVÁNÍ DAT

2.1 Vztah k etnologické disciplíně

Členům České národopisné společnosti je v oblasti odborné publikační činnosti doporučováno:

- publikovat v duchu kritického bádání s cílem rozšíření stávajícího vědeckého poznání;
- publikovat pouze data a výsledky výzkumů zpracované na co nejvyšší profesní úrovni;
- publikovat pouze texty prokazující dostatečné odborné znalosti dané problematiky;
- dodržovat zásady vědecké publikační činnosti včetně explicitního odkazování

na relevantní publikovanou literaturu, dodržování správných citačních úzů a norem a zákazu plagiátorství;

- vyhýbat se účelové publikační činnosti např. umělým rozdělováním textů na více částí.

2.2 Vztah ke zkoumaným lidem a skupinám

- snažit se o získání explicitního souhlasu subjektů výzkumu s publikováním výzkumu;
- zohlednit skutečnosti, které by mohly při publikování vést k negativním důsledkům pro subjekty výzkumu, a tyto důsledky snižovat například jejich anonymizací;
- v rámci možností seznamovat subjekty výzkumu s publikovanými výsledky výzkumu a umožnit jim přístup k nim i v budoucnosti;
- maximálním možným způsobem zdůraznit podíl subjektů výzkumu na celkovém publikovaném výsledku, v případě jejich souhlasu s uvedením jejich jmen.

2.3 Vztah k získaným datům nemateriální i materiální povahy

- publikovat pouze data získaná za aplikování nejpřísnějších etických podmínek vyloučených výše;
- publikovat pouze celostně zpracovaná a nefalzifikovaná data a výsledky jejich analýzy;
- publikovat relevantní získaná data.

2.4 Vztah k zadavatelům výzkumu

- v publikaci jasně uvést vztahy a závazky k zadavateli výzkumu včetně údajů o něm;
- v publikaci uvést poděkování za pomoc zadavateli výzkumu;
- publikovat primárně v médiích doporučených zadavateli výzkumu.

2.5 Vztah ke spolupracovníkům, dobrovolníkům a studentům

- v publikaci jasně uvést jména všech spolupracovníků, studentů a dobrovolníků v pořadí dle jejich podílu na publikovaném výsledku a s jasným uvedením jejich úlohy při výzkumu, v případě identického podílu pak v abecedním pořadí;
- v publikaci uvést poděkování za pomoc spolupodílejícím se kolegům, studentům, dobrovolníkům a spolupracujícím institucím;
- respektovat názory kolegů, studentů a dobrovolníků během publikační činnosti;
- neuvádět své jméno na publikovaných výsledcích, na kterých se badatelsky nepodíleli.

2.6 Vztah k veřejnosti

- publikovat s vědomím sociální odpovědnosti a takovým způsobem, aby byly publikační výsledky dostupné společnosti jako celku.

3. ARCHIVOVÁNÍ A PÉČE O VÝSLEDKY VÝZKUMŮ

3.1 Vztah k etnologické disciplíně

Členům České národopisné společnosti je při archivování a péči o archiválie, sbírky muzejní povahy a další výsledky výzkumů ve veřejných i soukromých archivech, muzeích a sbírkách doporučováno:

- archivovat a pečovat primárně o data rozšiřující stávající vědecké poznání;
- archivovat a pečovat primárně o data zpracovaná na co nejvyšší profesní úrovni.

3.2 Vztah ke zkoumaným lidem a skupinám

- při získávání dat pro archivaci používat pouze transparentní nástroje, ideálně smluvní povahy;
- při archivování a péči o data maximálním možným způsobem vycházet vstříc přáním subjektů výzkumu týkajících se např. jejich anonymizace, zpřístupnění dat, apod.;
- zohlednit skutečnosti, které by mohly při archivování a péči o data vést k negativním důsledkům pro subjekty výzkumu, a tyto důsledky snižovat například jejich anonymizací;
- seznámit subjekty výzkumu s místem, přístupností a způsobem uložení a péče o data, umožnit jim přístup k nim i v budoucnosti;
- zdůraznit podíl subjektů výzkumu na získaných archivovaných datech, v případě jejich souhlasu s uvedením jejich jmen.

3.3 Vztah k získaným datům nemateriální i materiální povahy

- pečlivě a zodpovědně ukládat a pečovat o data;
- používat nejnovější relevantní profesní přístupy, metody, techniky a technická zařízení péče o data;
- maximálním možným způsobem zabránit zneužití archivovaných dat;
- maximálním možným způsobem zabránit poškození, ztrátě, odkupu či odcizení dat.

3.4 Vztah k zadavatelům výzkumu

- archivovaná data jasně informačně propojit se zadavatelem výzkumu;
- archivovat data primárně v institucích doporučených zadavatelem výzkumu.

3.5 Vztah ke spolupracovníkům, dobrovolníkům a studentům

- archivovaná data maximálně zpřístupňovat co nejširší badatelské veřejnosti;
- při archivaci dat jasně uvést jména všech spolupracovníků, dobrovolníků a studentů v pořadí dle jejich podílu na získání dat, v případě identického podílu pak v abecedním pořadí;
- při archivaci dat uvést poděkování za pomoc spolupodílejícím se kolegům, dobrovolníkům a studentům a spolupracujícím institucím;
- respektovat názory kolegů, dobrovolníků a studentů během archivační a sbírkotvorné činnosti;
- neuvádět své jméno na archivovaných datech, na jejichž získání se nepodíleli.

3.6 Vztah k veřejnosti

- o archivovaná data pečovat s vědomím sociální odpovědnosti;
- archivovaná data maximálním možným způsobem zpřístupňovat veřejnosti a zajišťovat jejich uchování pro budoucí generace.

4. APLIKOVANÁ ETNOLOGIE

4.1 Vztah k etnologické disciplíně

Členům České národopisné společnosti je při přípravě expozic, výstav, prezentací, folklorních vystoupení, programů a pásem, při prezentaci a rekonstrukci artefaktů, technik a činností včetně jejich uměleckého zpracování a při experimentální a angažované etnologii doporučováno:

- aplikovat primárně data získaná s cílem rozšíření stávajícího vědeckého poznání;
- aplikovat pouze data a výsledky výzkumů zpracované na co nejvyšší profesní úrovni;
- aplikovat pouze data prokazující dostatečné odborné znalosti dané problematiky;
- aplikovaná data prezentovat s dodržováním nejvyšších standardů umělecké prezentace a souvisejících prezentačních dovedností;
- vyhýbat se účelové aplikaci etnologických dat pouze za účelem zisku.

4.2 Vztah ke zkoumaným lidem a skupinám

- při aplikaci dat používat pouze transparentní nástroje, ideálně smluvní povahy;
- při aplikaci maximálním možným způsobem vycházet vstřícně s přáními subjektů výzkumu týkajících se např. jejich anonymizace, zpřístupnění dat apod.;
- zohlednit skutečnosti, které by mohly při aplikaci dat vést k negativním důsledkům pro subjekty výzkumu, a tyto důsledky snižovat například jejich anonymizací;
- seznámit subjekty výzkumu se způsobem, místem a časem aplikace dat;
- zdůraznit podíl subjektů výzkumu na aplikovaných datech, v případě jejich souhlasu s uvedením jejich jmen.

4.3 Vztah k získaným datům nemateriální i materiální povahy

- aplikovat data pečlivě a zodpovědně;
- používat nejnovější relevantní profesní přístupy, metody, techniky a technická zařízení aplikace dat;
- maximálním možným způsobem zabránit zneužití aplikovaných dat;
- maximálním možným způsobem zabránit poškození, ztrátě, odkupu či odcizení aplikovaných dat.

4.4 Vztah k zadavatelům výzkumu

- aplikovaná data jasně informačně propojit se zadavatelem výzkumu;
- aplikovaná data primárně prezentovat v institucích a prostorech doporučených zadavatelé výzkumu.

4.5 Vztah ke spolupracovníkům, dobrovolníkům a studentům

- externí posuzovatelskou činnost při hodnocení odborných i aplikovaných etnologických textů a projektů provádět maximálně zodpovědně, objektivně a nestranně, vyhýbat se případnému střetu zájmů a hodnocení odborně irelevantních projektů;
- při aplikaci dat jasně uvést jména všech spolupracovníků, dobrovolníků a studentů v pořadí dle jejich podílu na získání a aplikaci dat, v případě identického podílu pak v abecedním pořadí;
- při aplikaci dat uvést poděkování za pomoc spolupodílejícím se kolegům, dobrovolníkům, studentům a spolupracujícím institucím;
- respektovat názory a mínění kolegů, dobrovolníků a studentů během aplikace etnologických dat;
- neuvádět své jméno na aplikovaných datech, na jejichž získání se nepodíleli.

4.6 Vztah k veřejnosti

- aplikovat data s vědomím sociální odpovědnosti a takovým způsobem, aby byla maximálně přístupná a prospěšná široké veřejnosti bez rezignace na odbornost jejich zpracování.

5. MEDIALIZACE, PROPAGACE A VÝUKA ETNOLOGIE

5.1 Vztah k etnologické disciplíně

Členům České národopisné společnosti je při vystoupení v masových komunikačních médiích, šíření etnologických poznatků ve veřejném prostoru například formou rozhovorů, přednášek, besed a prezentací a při výuce na všech stupních škol doporučováno:

- prezentovat primárně data získaná s cílem rozšíření stávajícího vědeckého poznání;
- prezentovat pouze data a výsledky výzkumů zpracované na co nejvyšší profesní úrovni;
- prezentovat pouze data prokazující dostatečné odborné znalosti dané problematiky;
- dodržovat zásady odborně relevantní prezentace etnologických dat včetně maximálního možného využití souvisejících profesních dovedností v oblasti pedagogické a prezentační;
- vyhýbat se účelové prezentaci etnologických dat pouze za účelem zisku.

5.2 Vztah ke zkoumaným lidem a skupinám

- při prezentaci dat používat pouze transparentní nástroje ideálně smluvní povahy;
- při prezentaci maximálním možným způsobem vycházet vstřícně s přáními subjektů výzkumu týkajících se např. jejich anonymizace, zpřístupnění dat, apod.;
- zohlednit skutečnosti, které by mohly při prezentaci dat vést k negativním důsledkům pro subjekty výzkumu, a tyto důsledky snižovat například jejich anonymizací;
- seznámit subjekty výzkumu se způsobem, místem a časem prezentace dat;
- zdůraznit podíl subjektů výzkumu na prezentovaných datech, v případě jejich souhlasu s uvedením jejich jmen.

5.3 Vztah k získaným datům nemateriální i materiální povahy

- prezentovat data pečlivě a zodpovědně;
- používat relevantní profesní přístupy, metody, techniky a technická zařízení prezentace dat;
- maximálním možným způsobem zabraňovat zneužití prezentovaných dat.

5.4 Vztah k zadavatelům výzkumu

- prezentovaná data jasně informačně propojit se zadavateli výzkumu;
- prezentovaná data primárně prezentovat v médiích a prostorech doporučených zadavateli výzkumu.

5.5 Vztah ke kolegům a spolupracovníkům, dobrovolníkům a studentům

- při prezentaci dat jasně uvést jména všech spolupracovníků, dobrovolníků a studentů v pořadí dle jejich podílu na získání a prezentaci dat, v případě identického podílu pak v abecedním pořadí;
- při prezentaci dat uvést poděkování za pomoc spolupodílejícím se kolegům, dobrovolníkům a studentům a spolupracujícím institucím;
- hodnotit práci studentů a dobrovolníků jen na základě jejich dosažených výsledků a odborných kvalit;
- respektovat názory studentů a dobrovolníků během pedagogické činnosti;
- zodpovědně předávat veškeré získané informace a aktuální úroveň vědeckého poznání včetně etických zásad vědecké práce během pedagogické a prezentační činnosti.

5.6 Vztah k veřejnosti

- prezentovat či vyučovat data s vědomím sociální odpovědnosti a takovým způsobem, aby byla maximálně přístupná a prospěšná veřejnosti bez rezignace na odbornost jejich zpracování.

ZÁVĚR

Etický kodex České národopisné společnosti poskytuje členům České národopisné společnosti metodická doporučení k individuálnímu řešení etických problémů spojených se základním, aplikovaným i angažovaným etnologickým výzkumem, při zpracování a publikování dat a jejich archivaci, při prezentaci, medializaci výsledků výzkumu a výuce etnologie. Nelze je chápat jako definitivně stanovená a neměnná pravidla, nýbrž jako soubor návodných postupů poukazujících k širšímu kontextu tematických a vztahových rámců, které by měly být z hlediska profesní etiky při etnologické práci zohledněny.

Při jejich konkrétní aplikaci je vedle dodržování veškeré odpovídající legislativy (např. Zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů či Zákona č. 121/2000 Sb. – takzvaného autorského zákona, Občanského zákoníku a odpovídající muzejní a archivní legislativy) členům České národopisné společnosti na základě použití specifické metody etnologického výzkumu doporučováno dodržování etických kodexů relevantních příbuzných profesních organizací (např. Etický kodex ICOM, Etický kodex České asociace orální historie, Etický

kodeks České asociace pro sociální antropologii) a institucí, v rámci kterých či/a pro které jsou daný výzkum, data, či jejich aplikace nebo prezentace prováděny (např. Etický kodeks výzkumných pracovníků Akademie věd České republiky).

Summary

Draft Code of Ethics of the Czech Ethnological Society

Numerous renowned scientific societies, institutions or whole fields of study have their own codes of ethics. The code defines the basic principles that ought to be respected by members in the course of their work. Czech ethnology lacks this code of ethics; in spite of the fact that numerous activities carried out by Czech ethnologists (research, publication, archiving and presentation of research outcomes) do present various ethical dilemmas. The importance of ethics in this field of study is underlined by the fact that the creation of the code of ethics has been defined as one of the goals within the framework of the implementation of the government programme entitled *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu (Strategy of improved care for traditional folk culture)*. The issue of ethics in ethnology has been discussed (along with other, rather internal issues) in professional media with almost no real outcome, since most of the contributions to the debate were nothing but short comments and thoughts. Based upon these tips and recommendations, the members of the Czech Ethnological Society decided, in September 2011, to prepare and submit for discussion the Code of Ethics of the Czech Ethnological Society by the next session of the general assembly. This task was assigned to Petr Janeček and Jana Nosková. They presented a draft Code of Ethics in October 2013 at a workshop *Etika a etnologie*² held in Brno. The debate about the document yielded several remarks which have been addressed in the draft. That said, it is necessary that more serious debate on this important document takes place among the general professional audience prior to the adoption of the Code of Ethics in in autumn 2014. Therefore, it was decided that the draft shall be published in the most important professional journal and representatives of this field were asked to comment and provide their feedback on the final version of the document.

Keywords:

Code of Ethics – Czech ethnology – Czech Ethnological Society

2 (Ethnic and Ethnology)

Jubilující Vanda Jiřikovská

V listopadu letošního roku (6. 11.) se obklopená činnou prací a skvělou fyzickou i duševní kondicí dožívá osmdesátí let naše vzácná kolegyně PhDr. Vanda Jiřikovská, CSc. (rozená Langrová, poprvé provdaná Tůmová), kterou můžeme zařadit k předním českým etnografům a muzejním pracovníkům.

Vandina životní cesta nebyla od dětství snadná. Její otec byl zatčen jako starosta Sokola v Mělníku (v roce 1942 zahynul v Osvětimi). Přesto jí i jejímu bratrovi maminka dokázala zajistit šťastné dětství. Všechny tyto nelehké okamžiky Vandu dokázaly posílit a většina z nás ji dodnes zná jako stále usměvavou, milou, pracovitou kolegyni, která je vždy připravená podat pomocnou ruku k dobrému dílu.

Své dětství prožívala v Mělníku, kde v roce 1952 maturovala na zdejším gymnáziu. Od svých šestnácti let tančila v souboru lidových písní a tanců kpt. Jaroše, seznamovala se s folklorem, lidovým výtvarným uměním, lidovými kroji regionu. To vše ji přivedlo ke studiu oboru národopis na Filozofické fakultě UK v Praze, které ukončila v roce 1958. Jejím velkým vzorem se stala např. PhDr. Helena Johnová, která též pocházela z Mělníka.

Během studia se provdala za Stanislava Tůmu, spolužáka z gymnázia, později významného lékaře, a ještě před dokončením studia se jim narodila dcerka Zuzana a po dvou letech syn Ondřej.

Jejím prvním pracovištěm, kde nastoupila na místo etnografa, bylo Vlastivědné muzeum v Zábřehu na Moravě (1958–1959), které splynulo následujícího roku s okresním Vlastivědným muzeem v Šumperku (1959–1962). Tato léta představovala v síti muzeí profesionalizaci oboru s vytvářením odborné koncepce muzejní práce se zaměřením na postupné zpracovávání starých a poškozených muzejních sběrů, precizaci katalogizačního systému muzejních sbírek, ale i na výzkumy spojené se sběrem materiálu a dokumentací etnografických jevů v terénu. Hlavním předmětem zájmu Vandy Jiřikovské se tehdy stala rodinná a výroční obyčejová tradice a její životnost. Věnovala se rovněž výzkumu taneční kultury (např. studie o lidových

tancích severní Moravy). Výsledky využila též při spolupráci s šumperským folklorním souborem.

Od roku 1962 působila jako vědecká aspirantka Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, kde se věnovala především výzkumům spojeným s rodinou a příbuzenstvím a s tradicemi dělnictva vesnice a města. Její disertační práce byla věnována pražským nouzovým koloniím. Stala se odbornou a vědeckou pracovnící ÚEF ČSAV v Praze, ale z politických důvodů byla po roce 1968 na základě svého veřejného postoje k okupaci naší země přeřazena na dokumentační oddělení a v roce 1972 musela z pracoviště odejít.

V letech 1973–1991 se uplatnila jako odborná pracovníce ve Vlastivědném muzeu ve Slaném a v jeho pobočce – v Národopisném muzeu v Třebízi, které považuje za své nejvýznamnější a nejdůležitější pracoviště. V době jejího příchodu zde byla hlavní pozornost zaměřena na revitalizaci památkových objektů a tvorbu nové národopisné expozice, a to se stalo Vandiným životním posláním. V Třebízi se též podruhé provdala a narodil se syn Tomáš. Po deset let působila ve vedení a uměleckém utváření dětského folklorního souboru a společně s manželem (vnukem vesnického kováře Antonína Jiřikovského, který spolu se Šimonem Baarem založil zdejší památník spisovatele V. B. Třebízského) se podílela na obnově tradice „svatotrojických“ poutí. Na řadu let se součástí programu pouti stalo právě vystoupení folklorních souborů, které představovaly jednu z hlavních Vandiných zájmových aktivit.

Své terénní výzkumy soustřeďovala i nadále na území Slánska a středočeského regionu. Zabývala se též metodami muzejní práce, otázkou ekomuzeí a podílela se na hodnocení vývoje českého národopisu 1948–1990. Příklon k netradiční tematice se projevil v jejích pracích o vztahu člověka k půdě, domu a potřebám všedního života, či v příspěvcích o povaze folklorismu v kulturním vývoji České republiky. V muzeu působila až do roku 1991.

Přestože toto pracoviště vnímala jako své nejdůležitější, vrátila se v důchodovém věku z rodinných důvodů do Prahy. Využila nabídky a přijala místo odborné pracovníce ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy (1992–1999), kde měla možnost díky výborné spolupráci s mladšími spolupracovníky realizovat několik tematických výstav a pokračovat v odborné činnosti. V letech 1997–2008 také působila jako externí pedagog na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni na katedře kulturní a sociální antropologie, kde přednášela úvod do muzeologie. Vedle toho se rovněž od roku 2001 podílela na dokumentaci vesnických sídel v rámci výzkumného projektu Národního památkového ústavu ČR.

Od 60. let působila po dvě volební období jako členka výboru Národopisné společnosti a od ustanovení Etnografické komise AMG, na jejímž vzniku nese svůj podíl, v letech 1990–1993 vykonávala funkci předsedkyně komise, kterou předala PhDr. Zdeně Lenderové.

Již čtyřicet let je členem subkomise pro výroční obyčeje a pravidelnou aktivní účastnicí jejích mezinárodních konferencí, na nichž se její příspěvky zaměřují na obyčejovou tradici se zřetelem na sociální a rodinnou problematiku, např.: *Lidé v průvodu – průvod jako jedna z identifikačních situací* (Uherské Hradiště 1994); *Společenské a obyčejové tradice spjaté s hrnčířstvím a keramickou výrobou v Kostelci nad Černými lesy* (Uherské Hradiště 2005); *Muž v ženských šatech a naopak* (Uherské Hradiště 2011).

Od roku 2005 do 2010 aplikovala své celoživotní zkušenosti v Regionálním muzeu Kolín, na pracovišti pro lidovou kulturu Koubim, kde spolupracovala především s kolegou PhDr. Daliborem Hoblem. Již v důchodovém věku a na poloviční úvazek se uplatnila hlavně při dokumentaci obyčejové tradice v regionu, čímž svým dílem přispěla k obohacení dokladů o lidové kultuře regionu, jejich zpřístupnění a popularizaci.

V posledních letech je jako emeritní etnografka regionálního muzea v Kolíně, pracoviště pro tradiční lidovou kulturu Středočeského kraje, zvaná svými kolegy k řešení grantových projektů zaměřených na identifikaci a dokumentaci tradiční lidové kultury v oblasti problematiky tradičních obyčejů na území středních Čech. Na zdejší úspěšnou výstavu *Výroční obyčeje ve Středních Čechách* navázala v rámci dlouhodobého úkolu příprava a realizace popularizujících publikací, v nichž jsou výzkumy získaných materiálů obohaceny komparacemi a analýzami, které postihují (dis)kontinuitu zkoumaných jevů v rámci ročního cyklu v konkrétních lokalitách včetně konfrontací tradičních forem jednotlivých obyčejů s jejich folklorizovanými podobami.

Jubileum, které nás inspirovalo k formulování těchto několika řádků, neznamená v čínorodém životě Vandy Jiřikovské podstatný mezník. Vanda totiž patří k těm vzácným kolegům, kteří jsou aktivní, plní nápadů a pozitivního ladění, jež s láskou předávají svému okolí svou přítomností i širokým odborným a vědeckým záběrem a rozhledem.

Naše milá a vzácná Vando, všichni, kdo Tě znají, váží si Tě a mají Tě z celého srdce rádi, ti do dalších let přejí především dobré zdraví, pohodu, stálou životní sílu a mladistvý elán, tolik potřebný k radosti ze života, ale i k dalším badatelským úspěchům a obdivuhodnému nadšení pro dobrou věc!

Romana Habartová

Trocha vzpomínání při životním jubileu Jiřiny Veselské

A léta běží... povzdech, který se vnučuje, když si uvědomím, že jsem se s letošní jubilantkou, etnografkou a muzejnicí Jiřinou Veselskou, seznámila právě před padesáti lety. Zprvu krajaneky, pak kolegyně, posléze přítelkyně. Po několik let jsme spolu sdílely vazbu na Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Jiřina, rozená Rousová, pochází z Vysočiny. Narodila se 12. října 1943

v Petrovicích u Třebíče. V Třebíči vystudovala Střední všeobecně vzdělávací školu ukončenou maturitní zkouškou a v roce 1961 se vydala do Brna studovat etnografii a folkloristiku na tehdejší Univerzitu Jana Evangelisty Purkyně. S plnou zodpovědností a chtivostí po poznání, což ji od většiny z nás dost odlišovalo. Už v průběhu univerzitních studií pracovala jako pomocná vědecká síla na akademii věd u Karla Vetterla a u Jaroslava Štíky, s prací muzejníka se cíleně seznamovala u Ludvíka Kunze v Etnografickém ústavu Moravského muzea. V tehdejších studijních plánech oboru bylo výuky orientované na práci se sbírkami jako šafránu, ač většina absolventů musela se svým příštím uplatněním právě v muzeu počítat. Jiřina byla vlastním úsilím na tuto práci nad jiné dobře připravena.

V posledních dvou letech studia uskutečnila pro svou diplomovou práci obsáhlý výzkum lidového stavitelství na rodném Třebíčsku a Velkomeziříčsku a práci velmi úspěšně obhájila. Orientace v problematice lidového stavitelství i v práci se sbírkami jí přinesla nabídku zaměstnání od Jana Bečáka, ředitele Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Muzea, které pod jeho zaníceným vedením právě nabíralo dech ke svému příštímú rozvoji. Tvořivá atmosféra dávala prostor k práci i ve velmi skromných podmínkách. Jen za rok svého působení v Rožnově tehdy jediná a začínající etnografka uskutečnila v prostorách Dřevěného městečka výstavu s tematikou rukodělné práce, publikovala příspěvek o rožnovském perníkářství a výrazným způsobem, díky zkušenostem z brněnského muzejního pracoviště, pozvedla úroveň zpracování muzejních sbírek. Rodinné vazby ji však zavolaly do Frýdku-Místku, kde pak natrvalo zakotvila. Po 28 let působila v místním Okresním vlastivědném muzeu, nejprve jako kurátorka sbírek, brzy jako vedoucí oddělení společenských věd. Od roku 1991 zastávala místo náměstkyně ředitele pro odbornou činnost.

Její profesní záběr byl široký. Stěžejním tématem jejích prvotních výzkumů bylo lidové stavitelství. Na zkušenosti získané v přípravě své diplomové práce posléze navázala na území frýdecko-místeckého okresu. Výsledky bádání zveřejnila v práci *Památky lidového stavitelství v okrese Frýdek-Místek* a v titulu *Lidové stavitelství a architektura na území okresu Frýdek-Místek*. Obě publikace léta sloužily ve školském výukovém programu. Srdeční záležitostí se pro jubilantku staly dřevěné sakrální stavby. Výsledky svého bádání završila vydáním samostatných publikací *Dřevěné kostely v okolí Frýdku-Místku* a spolu s J. Kupčákem titulem *Dřevěné kostely v Beskydech a Pobeskydí*.

Dřevo a zejména dřevořezba, k níž měla nejbliže, se stalo jejím trvalým tématem. Zpracovávala je badatelsky i expozičně. Ve sborníku *Počátky vědeckého národopisu a studium lidového umění* pojednala o frýdecko-místecké sbírce děl současných lidových řezbářů, uskutečnila dvě *Trienále neprofesionálních řezbářů Beskyd a Pobeskydí* a realizovala úspěšnou mezinárodní výstavu *Dřevěná píseň* v Etnografickém ústavu v Brně. Svoje znalosti současné řezbářské tvorby pak využila při svém druhém působení v Rožnově p. R., kde pro veřejnost připravila nový program Valašského roku 1996, nazvaný podle řezbáře z Halenkova *Hejčův nožík*.

Program koncipovala jako mezinárodní tvůrčí setkání neprofesionálních řezbářů z Beskyd a Pobeskydí. Na její výzvu řezbáři po tři roky svůj řezbářský um osvědčovali na figurkách do betlémové scény. Společně vytvořili *Řezbářský betlém*, který postihuje jejich tvorbu a obohacuje rožnovskou sbírku. Program *Hejův nožík* v Dřevěném městečku se stal místem opakovaných setkání aktivních řezbářů.

Řemeslné technologie a výrobní činnosti v regionu ji zajímaly nejen jako badatele, ale také jako sběratele, který svou poučenou akviziční činností soustavně doplňuje sbírkový fond. Výsledky svého bádání o perníkářství, ševcovství, dřevě- i kovozpracujících řemeslech publikovala v regionálních časopisech, především ve sborníku *Práce a studie OVM ve Frýdku-Místku*, ale také v časopisech *Valašsko* a *Těšínsko*. Správa sbírkového fondu, jeho zpracování a prezentace tvořily podstatnou část její denní odborné práce. Publikované podrobné katalogy vybraných fondů frýdecko-místecké muzejní sbírky, ať jsou to betlémy malované na papíře, kramářské písně, podmalby na skle, malovaný nábytek a skříňe, lidové plastiky, nebo národopisné sbírky Ferdiše Duši, doplněné zasvěcenými hodnotícími studii, představují pro další badatele významný studijní materiál. Podobné posílání služby dalším oborovým zájemcům o národopisnou tematiku je nesporně vidět v bibliografických soupisech, kterých od studijních let připravila celou řadu. Tím prvním byl *Soupis národopisných příspěvků v Časopise Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*, krátce nato s Vlastou Svobodovou zpracovala obdobný materiál z regionálních časopisů západní Moravy. Přirozeně následovaly bibliografie časopisů Frýdecko-Místecka a časopisu Těšínsko. V roce 2008 byla vydaná jí připravená obsáhlá *Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti*. Další bibliografické soupisy národopisných příspěvků jubilantkou připravené v posledních letech už najdeme na webových stránkách České národopisné společnosti. Všichni víme, že příprava bibliografických soupisů je práce zdlouhavá, náročná na přesnost, uživatelé oceňovaná, ale slávy jejich prostřednictvím nikdo nedojde.

Získaný široký přehled využila mimo jiné v historiografických pracích, jakou byl např. sborník *Lidová kultura Slezska* a v neposlední řadě také při svém několikaletém pedagogickém působení externího učitele na Slezské univerzitě v Opavě. Na Ústavu historie a muzeologie v letech 1996–2009 přednášela etnografii. Studenty bezpochyby zaujala nejen širokým oborovým rozhledem a zkušeností dlouholetého muzejního praktika, ale i schopností odhalit v současných životních podmínkách nová oborová témata pro studenty přitažlivá. Naše jubilantka disponuje schopností vidět oborové otázky jinými nepovšimnuté a vyvolat o jejich řešení zájem. Studentů, kteří si pro své závěrečné práce bakalářské i magisterské vybrali témata jí navržená, byly desítky. Svým studentům s porozuměním nevtíravou formou opakovaných debat mimořádně obětavě pomáhala a s uspokojením prožívala jejich zdar. Její pedagogické působení už jsem měla možnost částečně sdílet, protože právě v roce 1996 se vrátila do Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Tady jen krátce působila jako kurátorka sbírek. Po odchodu Jiřího Langera do důchodu se ujala vedení etnografického odboru, stala se náměstkyní ředitele pro odbornou činnost. V podmínkách muzea v přírodě, které nastoluje i problémy v klasických muzeích neznámé, velmi rychle zdomácněla a počínala si velmi zdařile. Trochu ji podezřívám, že se inspirovala přístupy našeho společného prvního ředitele, Jana Bečáka. Především sama s obdivuhodným nasazením pilně pracovala. Přesvědčení o nejvhodnějším řešení jakéhokoliv problému prosazovala důrazně, ale s diplomatickou dovedností, směrem k podřízeným nešetřila informacemi o dlouhodobých záměrech vedení. Výsledky naší práce hodnotila pochvalou, která buď přišla, nebo nikoliv. Případná náprava se pak děla v rovině doplnění, nebo nového pohledu na věc. Denní dvouhodinovou cestu z Frýdku-Místku do Rožnova p. R. a zpět neměla za zmařený čas, ale za chvíli danou k promýšlení problematických úkolů.

V souvislosti se zaváděním Centrální evidence sbírek požadované Ministerstvem kultury se sbírkám věnovala i na svém druhém pracovišti, a nejen po metodické stránce. V devadesátých letech se naskytla možnost získat nové prostory pro odpovídající uložení muzejních sbírek. Její podíl na úspěšném jednání a na vzniku centrálního depozitáře sbírek Valašského muzea v budovách na okraji Frenštátu pod Radhoštěm je nepominutelný. Potěšením pro ni byla rozsáhlá reinstalace interiéru kostela sv. Anny v Dřevěném městečku, kde mohla plně zúročit svoji znalost dřevěných kostelů v regionu, kterou si přinesla ze svého dřívějšího pracoviště. V roce 2005 si Valašské muzeum v přírodě připomínalo 80 let svého trvání. Publikace k tomuto výročí, kterou připravila, svědčí nejen o tom, že historii a problematiku našeho muzea dobře zná, ale i o tom, že si skutečně váží práce jeho někdejších i současných tvůrců, což v podobných dílech postihneme málokdy.

Poslední čas svého působení v Rožnově p. R. věnovala přípravě náročného projektu s názvem *Muzeum v přírodě a lidová kultura v nových formách prezentace kulturního dědictví*, který byl přijat v rámci finančních mechanismů tzv. norského grantu a realizován v letech 2007–2011. Projekt zahrnoval dostavbu několika expozičních objektů ve všech areálech muzea, vytvoření stálé expozice v prostorách opravené budovy Sušáku a náročnou rekonstrukci centrálního depozitáře ve Frenštátě pod Radhoštěm. Součástí projektu byl také výzkum lidové architektury, duchovní a sociální kultury ve vymezené sběrné oblasti.

Na stránkách Národopisného věstníku nelze nevzpomenout její práci v Národopisné společnosti, kde po dvě volební období zastávala funkci předsedkyně, další volební období místopředsedkyně. Svou aktivitou a řadou podnětů významně přispěla k oživení činnosti Společnosti a k jejímu následnému rozvoji spojeném s vydáváním Národopisného věstníku a Zpravodaje a uspořádáním vědeckých konferencí věnovaných jubileím D. Stránské a Č. Zíbrta.

Nelze však pominout ani její mnohaletou spolupráci s laickou veřejností ve Frýdku-Místku a v okolních dědinách. Její Senior gymnázium, které sdružuje zájemce

o historii a lidovou kulturu, oslavilo už dvacet let svého trvání. V nedalekých Raškovicích iniciovala vznik obecního památníku a v roce 2002 koncipovala jeho národopisnou expozici. Materiál dokládající způsob bydlení a obživy na konci 19. století obětavě shromáždili sami občané, podobně jako ten první materiál ke dvěma v místě vydaným publikacím, jichž je Jiřina spoluautorkou. Nedávno v Sedlištích připravila expozici s názvem *Muzeum Lašská jizba* a výrazně vypomohla se zpracováním sbírek tohoto obecního muzea. V průběhu času těch pamětních síní s jejím odborným přínosem vzniklo v okolí několik. Staly se středisky vesnického kulturního dění, které Jiřina zpovzdálí s potěšením sleduje.

Naše jubilatka se těší uznání jak v nejvyšších kruzích, kde v roce 2002 byla oceněna medailí Artis Bohemiae Amicis ministra kultury České republiky za šíření dobrého jména české kultury, tak mezi kolegy z oboru, bývalými spolupracovníky i mezi laickými nadšenci ve vesnicích kolem Frýdku. Za oddanou celoživotní službu oboru, dříve zvaném národopis, jí náleží velké poděkování a přání dobrého zdraví do dalších let, aby mohla v pohodě a s potěšením pracovat na úkolech, které před ní vytrvale staví její srdce muzejnice a etnografky ze samého východu republiky.

Ať ti, milá Jiřko, zdraví slouží a stále tě těší svět, přeje také

Marie Brandstettrová

Poděkování prof. Dušanu Holému

Prof. PhDr. Dušan Holý, DrSc. je spjat s Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně s krátkou přestávkou již více než šest desetiletí. V roce 1952 začal navštěvovat na této fakultě obory národopis a hudební věda a své studium zakončil v roce 1956 diplomovou prací *Folklór na Horňácku*. V roce 1959 se stal asistentem na tehdejším národopisném pracovišti, o dvě léta později pak odborným asistentem (kandidátská práce *Horňácko – důležité středisko lidové hudby na Moravě. Instrumentální hudba na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*, 1963), v roce 1968 docentem (habilitační práce *Problémy vývoje a stylu lidové hudby. Lidová taneční hudba na moravské straně Bílých Karpat*, 1966). Až na počátku 90. let (1990) mu bylo umožněno získat profesuru a svou formální vědeckou kariéru završil v roce 1991 titulem doktor věd (DrSc.). I po odchodu do důchodu nepřestal působit v Ústavu evropské etnologie a jako emeritní profesor pomáhá při naší pedagogické práci dodnes.

Jeho badatelská činnost je obecně známá. Spíše bych zde připomněla právě význam a sílu pedagogické činnosti profesora Holého, která je u vysokoškolských učitelů často poněkud paradoxně a v dnešním systému hodnocení vědy obzvlášť

neprávem opomíjená. Přitom výuka tvoří páteř akademické obce a od ní se odvíjí nejen specializovaná, ale i obecná vzdělanost s nastavenými morálními hodnotami.

Profesor Holý přednášel zcela neokázale stejně tak, jako byla jeho životní cesta, ve které nestál o vysoké posty a pozice v popředí. Podle mého názoru však právě tato na první pohled nenápadná pedagogická činnost byla naprosto zásadní pro směřování mnoha studentů, kteří se věnovali především folkloristice a kterým tak bylo dopřáno to štěstí být s panem profesorem v užším kontaktu. Přednášky profesora Holého byly vždy velmi niterné a ponořené do problému, což vyniklo ještě více při vedení studenta v diplomovém semináři. Podíváme-li se do archivu diplomových, rigorózních a disertačních prací v ústavu, vidíme, že během několika desetiletí stál profesor Holý jako vedoucí práce u desítek z nich. Shodou okolností, pokud se historické analýzy nepletou, se jedna z jeho prvních diplomantek věnovala lidovému stavitelství na Telečsku a Dačicku (*Lidové stavitelství na Telečsku a Dačicku v 19. a 20. století*, 1965), což zrovna nebylo životní téma profesora Holého. Ve většině následujících prací však již své studenty vedl ve svém hlavním badatelském, ale také pedagogickém zaměření – folkloristice. Mezi jeho diplomanty nalezneme celou řadu osobností, které se později uplatnily na mnohých odborných místech ve vědeckých i osvětových institucích (např. i profesor Pavel Kurfürst, který působil v Ústavu hudební vědy na této fakultě). Podstatná jsou však témata studentských prací, jejichž důkladným zpracováním se nejenom zaplnila některá bílá místa české i slovenské folkloristiky, ale hlavně se díky jejich podchycení a terénnímu výzkumu zachovaly mnohé poznatky z oblasti tradiční lidové kultury, které dnes již v žité každodennosti nenalezneme. I k jejich mapování dával profesor Holý podněty a orientoval studenty tam, kam bylo potřeba. Ať již to byly výzkumy u nositelů folkloru z jeho rodného Hornácka či z jiných oblastí Moravy (vypravěčka Barbora Mičková z Kuželova, muzikant a zpěvák Emil Miškeřík z Velké nad Veličkou, vypravěč, zpěvák, muzikant a tanečník František Okénka z Malé Vrbky, rod Hudečků z Velké nad Veličkou, lidová skladatelka Rozálie Horáková-Uhrová z Lanžhota, kopaničářský zpěvák Ladislav Gabrhel), archaické či nepřilíš poznané projevy tradiční lidové kultury (např. magie na moravských Kopanících, představy spojené se smrtí člověka), výzkumy folklorních projevů hudebních, tanečních i slovesných v regionálních, žánrových, historických či sociálních kontextech, ale i jejich pokračování v oblasti folklorismu, ať již ve folklorním hnutí či v mediálním, zejména rozhlasovém prostředí, ke kterému měl profesor Holý velmi blízko jako teoretik, praktik i vynikající pěvecký interpret.

Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že profesor Holý nikdy neslevil ze své kritičnosti, ale své studenty přitom vedl laskavě a umožňoval jim, aby při studiu a psaní svých prací rostli a rozvíjeli se. Pomohl tam, kde člověk ještě nestačil, tam, kde naopak již stačit mohl, neomlouval. Bylo to jasné a výchovné. U pana profesora Holého si na jeho pedagogické práci, a nejen pedagogické, nesmírně cením toho, že nikdy nebyl ničemu poplatný. Ani dobové atmosféře, ani krátkodechým teoriím. Vždy vedl studenta k tomu,

aby posloužil úkolu, který si stanovil, nikoli aby tomu bylo naopak. Mám za to, že ten, kdo si vzal tento princip, jež je základním principem i vědecké práce profesora Holého, k srdci, získal nedocenitelnou výbavu nejen do svého odborného působení.

Profesor Dušan Holý se neobával o osud etnologie, protože, jak říkal, dokud bude člověk a jeho kultura ve smyslu každodenní kultury lidského života, budou potřeba etnologové, aby ji zkoumali a zaznamenávali. Sám jich vychoval dostatek k tomu, aby toto krédo naplňovali, protože skutečná hloubka života se často objeví skryta pod jeho všedním povrchem, což profesor Holý mnohokrát ve své odborné i umělecké práci dokázal. Děkuji proto jménem všech, pro které byl a je autoritou i inspirací v jejich putování cestami etnologie. I jeho zásluhou jsou tyto cesty rozmanité, ale zároveň vždy vedou k cíli.

Martina Pavlicová

František Vrhel jubilující

K výrazným a charakteristickým rysům doc. PhDr. Františka Vrhela, CSc., patří rozsáhlý humanitní přehled a jazyková erudice. V letech 1962–1967 se na FF UK věnoval studiu ruské a románské filologie a od roku 1969 se jeho zájem obrátil k teoretickým problémům lingvistiky. Pod vedením významného českého odborníka prof. Vladimíra Skaličky zpracoval kandidátskou disertaci o typologii amerických nativních jazyků. Zájem o nativní jazyky Iberoameriky je pro F. Vrhela příznačný; jeho intenzitu lze doložit především typologiemi paraguayských nativních jazyků zejména jazyka *guaraní* (1975), později *quechua* (1976) i synteticky komponovaným přehledem nativních jazyků Iberoameriky (1976).

Literatura náleží (vedle lingvistiky) ke kontinuálním životním láskám Františka Vrhela. Počátky jeho zájmu o literaturu lze klást ke konci 70. let, kdy inspirován prof. Oldřichem Bělíčem připravil doktorskou studii věnovanou otázkám antiteze prerenesanční poezie. Od 80. let se v centru Vrhelovy pozornosti ocitlo rozsáhlé, imponující a zároveň velmi komplikované dílo argentinského spisovatele Josého Luise Borgese. Analýze, interpretaci a transmissi Borgesových děl věnoval mnoho svých tvůrčích sil. V této souvislosti lze bez nadsázky říci, že František Vrhel patří k předním českým odborníkům na problematiku spojenou s činností J. L. Borgese. Výrazný talent a cit pro jazyky je nejvíce patrný ve Vrhelových překladech Borgesových děl. O invenci velikána argentinské literatury dokáže se zaujetím i kompetencí hovořit jak v komorním prostředí svých spolupracovníků, tak na reprezentativních fórech odborných seminářů a konferencí pořádaných doma i v zahraničí. Vrhelova

překladatelská práce není významná rozsahem, ale spíše kvalitou. Jeho překlady jsou velmi zdařilé a vykazují prvky invence i preciznosti.

Studium nativních jazyků a literatury přivedlo F. Vrhela na počátku 70. let k další profesní orientaci – k etnologii. Sehrála v tom úlohu spíše náhoda než zákonitost. Začlenění Střediska iberoamerických studií ke katedře etnografie a folkloristiky FF UK dalo F. Vrhelovi příležitost vystupovat mj. i v roli vysokoškolského pedagoga, se kterou se rovněž vyrovnal se ctí. Svě bohaté zkušenosti, získané pilným studiem odborné literatury, archivních pramenů i longitudiálními stipendijními pobyty v zahraničí, zúročil v kurzech věnovaných teoretickým otázkám obecné etnologie (antropologie). V kruhu svých kolegů a posluchačů postupně vyzrál v uznávaného odborníka, respektovaného pedagoga i oblíbeného spolučníka.

Od 80. let nabývala také na intenzitě Vrhelova publikační činnost. V četných recenzích autor svébytně referoval o významných etnologických (antropologických) počinech v zahraničí. Zároveň představil odborné veřejnosti dílčí syntézy své badatelské práce tradičně zaměřené na mimoevropské kulturní areály a etnolingvistiku. V 90. letech se aktivně snažil přispět k transformaci oboru v nových společenských podmínkách. Svě znalosti a zkušenosti uplatnil při formování konceptů studijních plánů i výzkumných priorit. Na pracovišti, v jehož čele stojí od roku 1989, dostává příležitost k prezentaci kromě domácích odborníků z akademických a muzejních pracovišť i řada renomovaných specialistů ze zahraničí. K těm nejvěrnějším, kteří ochotně nabídli (a stále nabízejí) své vědomosti a zkušenosti, patří především emeritní profesoři: L. Pospíšil (Yale University), Z. Salzmann (Arizona State University) ad. Podpora spolupráce s oborovými pracovišti v zahraničí – ať již ve formě korporativní, či individuální – patří k Vrhelovým prioritám dodnes. V průběhu 90. let byl František Vrhel povolán do redakčních rad různých odborných (vědeckých) časopisů a do vědeckých rad UK a ústavů akademie věd. Na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy byl pověřen funkcemi proděkana pro zahraniční styky (1991–1994) a děkana (1994–2000). Výkon akademických funkcí přinesl F. Vrhelovi řadu nových podnětů a inspirací, ale náročná organizační práce si vybrala i svou daň. Oblíbeným badatelským okruhům i pedagogické činnosti se v této době F. Vrhel mohl věnovat jen v omezené míře. Proto s jistým pocitem ulehčení přijal okamžik naplnění této kapitoly svého profesního života a po návratu na půdu Ústavu etnologie se opět aktivně zabývá vědeckou a pedagogickou prací.

Na poli badatelské činnosti se vedle dosavadních témat z oblasti teorie disciplíny, lingvistiky a literatury věnuje i tématům novým. K těm patří především antropologie sexuality a studium interdisciplinárních přesahů etnologie a dalších humanitních věd. Studie vycházející z pera F. Vrhela se vyznačují intelektuální koncepcí a nekonvenčními formami zpracování. Výrazný a pozoruhodný je rovněž Vrhelův podíl poradenský při přípravách a realizaci edičních plánů různých vydavatelství a nakladatelství.

V oblasti pedagogické se F. Vrhel zaměřuje především na odbornou přípravu talentovaných posluchačů postgraduálního studia. Jeho zdatní studenti nacházejí

profesní uplatnění na katedrách vysokých škol, ústavech akademie věd a dalších specializovaných odborných pracovištích.

Letmý přehled pracovních aktivit F. Vrhela nemůže být (z pochopitelných důvodů) ani komplexní a ani definitivní. Nebylo to ostatně ani záměrem autorů pojednání, kteří využívají příležitosti, aby jubilantovi srdečně popřáli pevné zdraví a do dalších let mnoho tvůrčích úspěchů.

Jan Pargač – Miloš Tomandl

Výběrová bibliografie doc. PhDr. Františka Vrhela, CSc.

Popol Vuh y la Cosmología Maya.

Ibero-Americana Pragensia 8, 1974, s. 171–178.

Notas tipológicas al guaraní paraguayo.

Ibero-Americana Pragensia 9, 1975, s. 51–70.

Sobre al fonología tipológica del maya.

Ibero-Americana Pragensia 10, 1976, s. 77–86.

Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky.

Praha 1976.

Almará y tipología.

Ibero-Americana Pragensia 11, 1977, s. 46–55.

A propósito de la lingüística centroamericana.

Ibero-Americana Pragensia 12, 1978, s. 99–106.

Čestmír Loukotka e os estudos do Brasil Nativo.

Ibero-Americana Pragensia 12, 1978, s. 203–210.

Nativní texty Latinské Ameriky: Antologie. I–III.

Praha 1978–1984.

(spoluautor)

Kultura a myšlení Latinské Ameriky.

In: Dějiny Latinské Ameriky. Praha 1979, s. 657–707.

(spoluautor)

Úvod.

In: Dějiny Latinské Ameriky. Praha 1979, s. 5–28.

(spoluautor)

Apuntes tipológicos sobre las lenguas nativas del Paraguay.

Ibero-Americana Pragensia, 1981, Supplement 2.

Základy etnolingvistiky.

Praha 1981.

Apuntes metodológicos sobre la formación de las naciones en América Latina.

Ibero-Americana Pragensia 27, 1983, s. 23–43.

(spoluautor)

Centro cultural Juan Marinello.

Ibero-Americana Pragensia 17, 1983, s. 309–326.

Contribuciones al estudio del folklore de Cuba.

Ibero-Americana Pragensia 17, 1983, s. 45–56.

Etnografie a lingvistika: Několik poznámek ke kognitivní antropologii.

Český lid 72, 1985, 2, s. 92–95.

Etnografie mimoevropských oblastí: Amerika, Jižní Amerika, Mezoamerika a Severní Amerika.

Praha 1985–1989.

(spoluautor)

Clasificación de las lenguas nativas de América.

Ibero-Americana Pragensia 20, 1986, s. 85–92.

Borges, Jorge Luis: *Fantastická zoologie.*

Praha 1987.

(překladatel)

Joseph H. Greenberg y las lenguas Americanas.

Ibero-Americana Pragensia 21, 1987, s. 83–89.

V. W. Turner et l'anthropologie symbolique.

Archiv orientální 55, 1987, 3, s. 295–301.

Adolfo Bioy Casaers a jeho román Morelův vynález.

Kurýr Odeonu, 1988, s. 8.

Apuntes sobre la reseña de Rubén Bareiro Saguier.

Ibero-Americana Pragensia 22, 1988, s. 113–117.

Entries: C. Lévi-Strauss, V. Ya. Propp, R. Barthes, J. Ortega v Gasset. Průvodce světovou literární teorií.

Praha 1988.

Katz, Friedrich: *Staré americké civilizace.*

Praha 1989.

(překladatel)

Leyendo historia universal de la infamia.

Ibero-Americana Pragensia 23, 1989, s. 21–28.

Sémiotická antropologie jako výraz severoamerické duchovní tradice.

Studia Ethnographica VI, 1990, s. 81–87.

Bachtinovské inspirace v postmoderní etnologii.

Studia Ethnographica VII, 1991, s. 99–114.

Hermeneutika a etnologie.

Český lid 80, 1993, s. 45–53.

Hledání religionistiky Mircei Eliada.

Světová literatura 38, 1993, č. 3, s. 132–136.

Symbol: Transkulturální pohled.

In: Kulturní symboly a etnické vědomí. Praha 1995, s. 9–18.

Jazyk a obraz světa.

Český lid 83, 1996, s. 221–227.

Borges, Jorge Luis: „*Etnograf*“.

Cargo 1999, č. 3–4, s. 277–278.

(překladatel)

Borges y Praga. El siglo de Borges.

Vervuert 1999, č. 1, s. 439–449.

Několik poznámek k povaze sociálních věd.

Studia Historica IL, 1999, s. 9–12.

Etnologie a literatura.

Slovenský národopis 50, 2000, s. 186–193.

Ke kulturnímu relativismu.

Cargo 2000, č. 2, s. 88–98.

Naxi and Moso ethnography: Kin, Rites and Pictographs.

Český lid 88, 2000, s. 392–397.

Návraty Clauda Lévi-Strausse.

Cargo 2001, č. 1–2, s. 149–157.

Róheim a paradoxy genitálních mutilací.

Lidé a města: Revue pro etnologii, antropologii a etnologii komunikace 6, 2001, s. 73–81.

Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko.

Brno 2002.

(Panoráma biologických a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů)

Borges a etnologie: James G. Frazer.

Cargo 2002, č. 1–2, s. 53–65.

K motivu Golema v díle Jorge Luise Borgese.

Souvislosti 13, 2002, s. 230–235.

Antropologie sexuality a Melanesie.

Studia Ethnologica XI, 2003, s. 9–18.

Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny.

Brno 2003.

(Panoráma biologických a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů)

Teorie aliance a Sto dvacet dní Sodomy.

Studia Historica IL, 2003, s. 67–73.

Amazonie a její mytologie.

In: Duch s rozkvetlým penisem: Mýty amazonských indiánů. Praha 2004, s. 9–31. (spoluautor)

Borges a Kafka: Slovo k povídce „Tajemný zázrak“.

Svět literatury 2004, s. 120–129.

Borgesův Pierre Menard: Kontexty a interpretace.

In: Text a dílo: Příklad Menard. Praha 2004, s. 25–45.

Čestmír Loukotka a exotické jazyky. Část 1: Nativní Amerika.

Studia Ethnologica XII, 2004, s. 9–19.

„Dlouhé trvání“: Etnologické paralely a souvislosti.

Studia Ethnologica XIII, 2005, s. 11–22.

Vladimír Skalička a lingvistická antropologie.

Český lid 92, 2005, s. 1–16.

Chaos a etnologie.

Český lid 93, 2006, s. 303–317.

Pygmejové: Sempernitas ethnologica?

In: *Etnologie a kuriozity*. Praha 2006, s. 7–17.

Antropologie sexuality, erotiky a lásky.

In: *Kruh prstenu*. Brno 2007, s. 187–229.

Borges y Praga.

In: *Literatura Latinoamericana: Historia, imaginación y fantasía*. Madrid 2007, s. 105–125.

Etnologie a pražský strukturalismus: Petr G. Bogatyrev.

Český lid 94, 2007, s. 337–347.

Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. sv. Praha 2007, s. 27 (heslo *animismus*), 54 (heslo *bilingvismus*), 137–138 (heslo *dialekt*), 329–330 (heslo *jazyk a národopis*).

Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. sv. Praha 2007, s. 780–781 (heslo *posvátné a profánní*), s. 1042 (heslo *tabu*).

Malinowski a psychoanalýza.

In: *Sex a represe v divošské společnosti*. Praha 2007, s. 225–232.

Etnologie a pražský strukturalismus II: Claude Lévi-Strauss.

Český lid 95, 2008, s. 1–15.

Pojem lévi-straussovské „torze“.

Český lid 95, 2008, s. 369–382.

Střední Asie a Kazachstán: Historie, etnicita, jazyky. Od migrace stepních Uzbeků a Kazachů v 15. století do roku 1924.

Praha 2009.

(spoluautor)

Klimakterium a transkulturní perspektiva.

Studia Ethnologica XV, 2009, s. 11–16.

Vlastní jména: Etnologická reflexe.

Studia Ethnologica Pragensia, 2010, č. 1, s. 13–24.

Vnitřní jazyková forma: Paralely.

Studia Ethnologica Pragensia, 2010, č. 2, s. 13–24.

Wittgenstein a etnologie: James G. Frazer.

Studia Ethnologica Pragensia, 2011, č. 1, s. 13–25.

Ontica Tarahumara.

Studia Ethnologica Pragensia, 2011, č. 2, s. 13–21.

Symbol: A Transcultural View.

Studia Ethnologica Pragensia, 2012, č. 1, s. 13–19.

Jazyky nativní Iberoameriky a misie.

Studia Ethnologica Pragensia, 2012, č. 2, s. 13–22.

Jorge Luis Borges a etnologie: James George Frazer.

Studia Ethnologica Pragensia, 2013, č. 1, s. 13–22.

Jan Pargač – Miloš Tomandl

Jitce Matuszkové k životnímu jubileu

Milá Jitko,

dožíváš se v listopadu tohoto roku pěkných kulatých narozenin. Šedesátiny znamenají věk zralých zkušeností, rozvahy ale také prohloubení citů, citů nezištné lásky nejen ke Tvým nejbližším, ale také k přátelům a v neposlední řadě k tomu, čím se denně zabýváš a čemu jsi věnovala předchozí léta života.

Tvůj zájem o tradiční lidovou kulturu se rozvíjel již v útlém mládí pod vlivem prostředí, v němž jsi vyrůstala. Bylo to území jižní Moravy a blízkost Tvých příbuzných znalých místních tradic, kteří byli Tvými prvními učiteli. Tvoje studia etnografie a dějin umění na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně Ti umožnila prohloubit zájem o obor z hlediska teoretického i praktického a dala Ti radost z nových poznatků.

Zaměstnání, v nichž jsi se uplatnila, ne vždy plně souvisela s Tvými zájmy, ale Ty sis dokázala poradit a postupně se prosadit. Zejména Tvoje činnost v muzeu v Mikulově byla přínosem nejen pro Tebe, ale také pro toto muzejní pracoviště. Také zaměstnání v Krajském ústavu památkové péče v Ostravě (nyní Národním památkovém ústavu) rozšířila Tvůj obzor. Konečně různorodá práce v odborném pracovišti Národního památkového ústavu v Brně, jíž se do dnešních dnů věnuješ, přinesla posílení Tvých znalostí o fondu památek a dala Ti rozsáhlejší možnosti poznání historických dokladů důležitých i pro Tvoji publicistickou činnost.

Za zcela specifický rys Tvých zájmů i aktivit lze považovat Tvoji pozornost věnovanou lidovému tanečnímu projevu. Tento obor, tedy taneční folkloristika a především studium lidového tance na slováckém Podluží, Tě nejen obohacovalo jako znalce, ale kulminovalo v disertační práci, kterou jsi obhájila na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v roce 1997. Praktickou částí Tvé orientace je zaměření na mužské tance – především verbuňk a jeho prezentace. Jako odbornice jsi se stala

členkou sboru lektorů verbuňku ve Strážnici a zasloužila se spolu s dalšími odborníky snad jako jediná žena o nominaci verbuňku jako nehmotného dědictví lidstva. O neutuchajícím zájmu o lidový tanec svědčí rovněž účast v Radě pro odzemek při Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Ve Tvé bibliografii jsou uvedeny desítky článků věnovaných venkovským stavbám, zejména drobným církevním památkám, kapličkám zvonickým, křížům. Za pozornost stojí také orientace na popularizaci vinohradnických staveb z méně známých, či neznámých lokalit.

Mnohé z poznaného našlo uplatnění v našem společném díle Vinohradnické stavby na jižní Moravě. Bohatá dokumentace a česko-anglické znění textu znamenaly vstup na půdu neoranou a publikace se setkala s velkým ohlasem.

Milá Jitko, Tvoje bibliografie svědčí o Tvé péli a invenci. Přeji Ti spolu s dalšími přáteli, aby Tě tato chuť do díla neopouštěla a Tvoje úsilí přineslo další plody obohacující náš obor.

Věra Kovářů

Josef Ország Vranecký ml. (22. 3. 1913–14. 4. 1977)

V březnu letošního roku uplynulo 100 let od narození Josefa Országa Vraneckého mladšího – učitele, muzikanta a výrobce lidových hudebních nástrojů, sběratele a dokumentátora hmotné lidové kultury Valaška.

Od dětství vyrůstal pod vlivem svého otce Josefa Országa Vraneckého staršího (20. 5. 1866–22. 8. 1939), vzdělaného sedláka, zakladatele a propagátora místního folkloru, který se po celý život věnoval dokumentaci duchovní i hmotné kultury ve své rodné obci. Dodnes známý je orsácký kroj, který vytvořil na počátku 20. století pro slavnostní příležitosti.

Po absolvování studia na učitelském ústavu ve Valašském Meziříčí působil J. Ország Vranecký ml. až do roku 1939 na několika školách na Podkarpatské Rusi. Po návratu na Valaško učil v Novém Hrozenkově (do roku 1960), kdy byl z politických důvodů nucen odejít do Hrabyně u Opavy. V rodné obci vedl téměř osmdesátiletý národopisný kroužek. Založil také cimbálovou muziku a se svým souborem se účastnil národopisných slavností ve Valašském Meziříčí i folklorních festivalů ve Strážnici.

Již během svého pedagogického působení se věnoval písemné dokumentaci hmotné lidové kultury, o čemž svědčí jeho první materiálové příspěvky publikované v 50. letech v regionálních časopisech Naše Valaško, Dolina Urgatina a Valaško. Svou pozornost více zaměřil na sběr písní a zaznamenání tanečního folkloru

v oblasti Horního Vsacka, zejména však na teritoriu rodné obce. V roce 1951 se spolu se studenty etnografie a folkloristiky brněnské univerzity účastnil sběru lidových písní na Valašsku. O šest let později vydal svou první obsáhlejší práci pod názvem *Tance z Nového Hrozenkova na Valašsku*, která je první sbírkou lidového tanečního projevu s úzkým krajo­vým zaměřením. Dodnes ji oceňují nejen folklorní soubory, ale také zájemci o studium valašské lidové hudby.

Největší zálibou Vraneckého ml. byly lidové hudební nástroje, na které uměl nejen velmi dobře hrát, ale také je dovedl vyrobit. Znalost technologie jejich výroby si osvojil u posledních žijících výrobců-*naturistů*. Z jeho domácí dílny vycházely např. starobylé housličky tzv. ochlebky, kobzy – trsací nástroj připomínající citeru a cimbály. Početně nejvíce zastoupené byly nástroje vzduchové – koncovky ovíjené třešnovou kůrou, jednoručky, fujarky, dvojité píšťaly, salašovky, pastýřské trúby a v neposlední řadě také gajdy. Jeho jedinečné nadání pro hudební nástrojařství dokázala ocenit hlavně muzea, pro která zhotovoval kopie dle dochované předlohy, rekonstrukce již zaniklých hudebních nástrojů, nebo prováděl jejich opravy. V roce 1961 spolupracoval na přípravě původní expozice lidových hudebních nástrojů ve Strážnici, kde asi třetina exponátů pocházela z jeho rukou. Bylo proto přirozené, když v roce 1962 a znovu o čtyři roky později obdržel titul Mistr lidové umělecké výroby v oboru hudební nástrojařství. Svě jedinečné teoretické, ale především praktické znalosti hudebního instrumentáře soustředil v publikaci *A měl sem já piščalenku*, kde popsal jednotlivé druhy lidových i zvukových hudebních nástrojů včetně technologie jejich výroby a ladění.

Od roku 1967 pracoval ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Zasloužil se o rozšíření sbírky hudebních nástrojů, kterou odborně zpracoval a prezentoval veřejnosti na výstavě včetně doprovodného katalogu. Jeho hlavní pracovní náplní v muzeu bylo budování sbírkového fondu s dnešním označením Živnosti a řemesla, který s hlubokou znalostí terénu doplňoval nově získaným materiálem. K řemeslné výrobě měl sám velmi blízko. Byl zručný nejen jako výrobce lidových hudebních nástrojů, ale také jako řezbář. Věnoval se katalogizaci sbírkových předmětů, zejména řemeslných nástrojů a nářadí. Dodnes jeho nástupci oceňují pečlivě vypracované zápisy v evidenčních kartách druhé dokumentace, kde nachází nejen prostý popis předmětu, ale také jeho upřesnění funkce a další doplňující informace.

V 70. letech se podrobně zabýval mapováním vybraných zanikajících řemesel a oborů rukodělné výroby. Systematicky prováděl terénní výzkumy a organizoval sběry dochovaných inventářů dílen především v souvislosti s plánovanou výstavbou tzv. řemeslnické uličky v areálu Dřevěného městečka. Zaměřil se na drobné venkovské dílny, které měl možnost zdokumentovat v dožívající autentické podobě. Výsledky svých zjištění publikoval v rámci muzejní edice Malé tisky. V roce 1972 vydal *Dýmkařství na východní Moravě*, kde zachytil historii řemesla zejména díky důkladnému terénnímu výzkumu v Kelči, který doplnil o dokumentaci posledního dýmkaře Jindřicha Plesníka z Bystřice pod Hostýnem. Další práci věnoval

kovářství, v níž se zaměřil na venkovské kovářské dílny v regionu, jejich tradiční výrobky, kovářské výtvarnictví a specifickou užívanou terminologií. Na základě svých výzkumů již v roce 1970 navrhl a realizoval stávající expozici kovárny z Lutoniny v areálu Valašská dědina. Aby docílil co největší autentičnosti a věrohodnosti expozice, důkladně ověřoval vybavení dílny a zastoupení náradí u starých kovářských mistrů, což vypovídací hodnotu expozice ještě podtrhuje. Poslední brožurka z této edice byla věnována *křiváčkářství* na Valašsku, na které spolupracoval s etnografkou vsetínského muzea Evou Urbachovou.

J. Ország Vranecký ml. připravil také návrh a podrobný scénář instalace usedlosti formana z Velkých Karlovic, podle něhož byla expozice v pozdějších letech vybavena. V rukopisech uložených v archivu Valašského muzea v přírodě zůstaly jeho dosud nerealizované návrhy k instalaci dílen ševce, koželuha a bednáře, dále poznámky k perleťářství, nebo k valašskému zemědělství na Horním Vsacku. Ve svém posledním příspěvku, který vyšel až posmrtně v upravené a zkrácené verzi, se zabýval obhajobou původu orsáckého kroje.

I když nebyl absolventem etnografie, všechny jeho publikované práce vycházejí z terénních výzkumů, kdy teoretické závěry jsou vždy důsledně ověřeny vlastní praxí. Právě autentičnost materiálových příspěvků Vraneckého ml. oceňují i současní badatelé a další zájemci o studium lidové kultury Valašska.

Petr Lid'ák

Soupis prací Josefa Országa Vraneckého ml.

Samostatné publikace

A měl sem já piščalenku.

Ostrava 1963.

Dýmkařství na východní Moravě.

Rožnov pod Radhoštěm 1972.

Lidové hudební nástroje na Valašsku. Katalog výstavy.

Rožnov pod Radhoštěm 1968.

Křiváčkářství na Valašsku.

Rožnov pod Radhoštěm 1976.

(spolu s E. Urbachovou)

Tance z Nového Hrozenkova na Valašsku.

Praha 1957.

Valašské kovářství.

Rožnov pod Radhoštěm 1973.

Valašské pasínky.

Rožnov pod Radhoštěm 1979.

Materiálové příspěvky

Bohatý ženich.

Valašsko 2, 1953, s. 89.

Koncovka – nejstarší valašská píšťala.

Naše Valašsko 13, 1950, s. 164–166.

Kobza.

Naše Valašsko 14, 1951, s. 32–34.

O valašských jídlech.

Naše Valašsko 13, 1950, s. 61–63.

Poslední barvíři v Novém Hrozenkově.

Dolina Urgatina 4, 1950, s. 65–67.

Příspěvek Joži Országa – Vraneckého k vývoji lidového oděvu v Novém Hrozenkově.

Národopisné aktuality 26, 1989, s. 249–264.

Tradiční kovářství na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Javorníků.

In: Moravsko-slovenské vztahy v lidové kultuře. Ostrava 1974, s. 131–153.

Vaření na otevřeném ohništi.

Valašsko 6, 1957, s. 22–29.

Zámek luskáč.

Naše Valašsko 14, 1951, s. 174–175.

Zpracování a využití stromové kůry na Valašsku.

Český lid 58, 1971, s. 300–304.

Nepublikované rukopisy uložené v archivu Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm

Lidové bednářství na Valašsku. Inventární číslo R 25.

Lidové koželužství. Inventární číslo R 7.

Návrh k instalaci ševcovské dílny. Inventární číslo R 6.

Návrh na instalaci chalupy č. 37 z Velkých Karlovic – údolí Jezerné. Inventární číslo R 131.

Návrh k instalování místnosti, v níž se koná svatba. Inventární číslo R 49/a, b.

O vztazích Jože Országa Vraneckého st. k lidové kultuře na Valašsku. (Pracovní varianty článku – Příspěvek J. O. Vraneckého st. k vývoji lidového oděvu v Novém Hrozenkově, Národopisné aktuality 26, 1989, č. 4). Inventární číslo R 273.

Pytláctví. Chytání zvěře do ok. Inventární číslo R 48.
Výroba perleťových spinek v Novém Hrozenkově. Inventární číslo R116.
Z valašského zemědělství na Horním Vsacku. Inventární číslo R 130.
Zpráva o instalaci kovárny ve VMP. Inventární číslo R 19.

Petr Lid'ák

Nový Hrozenkov, 30.12.1958. 3. I. 59

Národopisná společnost československá
 P r a h a.

Už po druhé jsem od vašeho ústavu obdržel příhlašku ke spolupráci na vydání Národopisného atlasu československého. Spolupracoval bych rád, velmi je o tyto věci zajímám, ovšem jsem jako vesnický učitel tak zatížen, že mám velmi málo času. Veškeré má volné chvíle patří šimmonsi sběratelské. Zatím vyšla v r. 1957 v nakl. ELHU-Praha má sbírka Lidové tance z N. Hrozenkova na Valašsku, v r. 1959 v jde ve sborníku Akademie věd v Bratislavě má druhá sbírka pod názvem Zábavy lidí na Valašsku, sporadicky jsem přispíval drobnými studiemi v regionálních časopisech Valašsko, Ařiva Naše Valašsko a Dolina Urgatina. Velmi jsem se zabýval problematikou lidových hud. nástrojů, které též, kromě dud, dovedu téměř všechny vyrobit. Moje sbíratelová audba hrála ve filmu Portáři, dále jsem spolupracoval při národopisných krátkých filmech Lidé pod sněhem, též při filmu Advent a naosled v t. r. při krátkém filmu Zlaté ráno. V r. 1957 i 1958 jsem získal první cenu Strážnice za sólovou hru na lid. hud. nástroje. Rekonstrukce těchto nástrojů jsem vyrobil pro muzea v Brně, Gottwaldově i Vsetíně. Mám též velmi pěkný materiál krojový, který začal sbírat již můj otec, známý valašský národopisný pracovník.

Moji nadřizení však této práci nepřikládají téměř žádného významu, pokládajíce ji jen za zálibu a někteří z nich dokonce s doktorskými tituly říkají, že nic nepřináší pro socialisaci vesnice, což je smad i pravda. Ovšem, je-li člověk takto a rádně "podporován" střešící obůi ke všemu. Napsal jsem vám zde několik upřímných a pravdivých slov, která mně třeba vynesou i nepřijemnosti, ale to je mně již lhostejná, jsem tomu zvyklý.

Domnívate-li se, že by moje spolupráce mohla přinést něco kladného, napište laskavě úředně ČOV - Místní odbor na Vsetíně, aby zařídil u ředitelství JZŠ s MUV v Novém Hrozenkově, aby mně byly přidělovány další mimoškolní funkce a budu s vámi spolupracovat. Učiníte-li tak, nespomente uvést, že tato práce není honorována/ toto je v e l m i dáležitá/ a zašlete mně též opis přípisu, který jste ČOV zaslali.

Ze jiných okolností bych spolupracovat nemohl. Nepsané přísliby bývaly již dávány různými institucemi, nebylo k nim však přiblíženo vůbec.

S přátelským pozdravem

J. O. Vranec

Dopis J. O. Vranického ml. adresovaný v roce 1958 Národopisné společnosti československé. Česká národopisná společnost Praha.

ALENA KŘÍŽOVÁ A KOL.: ***Ikonografické prameny*** ***ke studiu tradiční lidové kultury***

Brno, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie 2011, 167 stran (Etnologické studie 11)

V roce 2011 vydal Etnologický ústav Masarykovy univerzity kolektivní monografii k problematice obrazových dokladů tradiční lidové kultury. Kolektiv autorů z univerzitní půdy i dalších vědeckých institucí se v ní věnuje dosud méně známým či minimálně čerpaným ikonografickým pramenům k vybraným okruhům tradiční lidové kultury.

Úvodní studie Miroslava Války *Středověké a raně novověké ikonografické doklady jako pramen k poznání agrární kultury* především shrnuje a přehledně podává obrazové doklady zemědělského nářadí i polních prací a připomíná také doposud publikované práce k tomuto tématu. Poukázal na dosavadní syntetická díla archeologů a historiků věnujících se způsobu života na vesnici v období novověku a připomenul obdobné práce polské, slovenské i německé, které jsou pro naše území přínosné. Vlastní práci zaměřil M. Válka na konkrétní ikonografické doklady zemědělského hospodaření a nářadí a polních prací. Z tohoto hlediska upozornil na patrně nejstarší ikonografický doklad pro naše území, kterým je nástěnná malba v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě zobrazující povolání Přemysla Orače na knížecí stolec. Detailně se posléze věnuje obrazovým pramenům pro různé typy kultivačního

nářadí v Čechách i rakouských zemích a především vyobrazením atypických typů rádel a pluhů, které svědčí o velké erudici autora a hluboké znalosti typologie orebného nářadí v muzejních sbírkách i terénu. Z polních prací upozorňuje na nejčastější zobrazování žňových prací a význam ikonografických dokladů pro dataci použití určitých typů zemědělského nářadí ke konkrétním pracím a vyzdvihuje význam hospodářských naučení i kalendářů, mnohdy doprovázených vyobrazením polních prací symbolizujících jednotlivé měsíce. Příspěvek M. Války je cenným přehledem důležitých a zásadních pramenů k agrární historii a potvrzuje jejich nezbytnost pro hlubší analýzu zkoumaných jevů.

Konkrétní historické dílo si pro svou práci zvolily Iva Magulová a Alena Křížová. Jejich příspěvek *Iluminace sbírky brněnského městského práva písaře Václava z Jihlavy jako pramen ke studiu dobového odívání* je detailním rozбором jednotlivých iluminací v rukopise pocházejícím z první poloviny 15. století. Autorky krátce přiblížily osobnost písaře Václava i jeho možné a pravděpodobné autorství iluminací v kodexu shrnujícím a reprezentujícím brněnská městská práva. Jednotlivé části rukopisu jsou zkoumány nikoli z obsahové, ale především výtvarné stránky ozdobně provedených úvodních písmen jednotlivých částí. Ve vazbě na lidový oděv si autorky všimly iluminací s figurálním námětem vyskytující se v jedenácti knihách. Mimo oblečení měšťanů zachycují např. odsouzence v prostých plátných košilích či barevných suknicích.

Zvláštním vyobrazením je pastýř v modré sukničce, shrnovacích vysokých botách a slaměném klobouku. Poměrně reprezentativní oděv včetně bot či onucí je v kontrastu s dochovaným popisem oděvu pastýřů např. na jihovýchodní Moravě. V tomto ohledu by se dalo usuzovat na jistou idealizaci stavu pastevece jako analogie k dobrému pastýři – duchovnímu ochránci stáda. Stejně tak pozadí představující kopcovitý terén se stromy by mohlo být spíše než reálnou krajinou biblickou rajskou zahradou? Vzhledem k tomu, že tuto iluminaci někteří badatelé považují za možný výsek Zvěstování pastýřům, se tato domněnka přímo nabízí. Lze shrnout, že iluminace v rukopisech tvoří zajímavý doklad především gotického oděvu, pro který prakticky neexistují recentní doklady. Vzhledem k neexistující jednotné módě sehrávají významnou roli v historickém bádání o regionálních typech oděvu. Je však třeba jednotlivé materiály konfrontovat a správně interpretovat.

Na svoji předchozí studii věnovanou spodním kalhotám¹ navazuje Martin Šimša tématem *Boty nebo kalhoty – vývoj středověkého kalhotového oděvu v českých zemích*. Nejstarší doklady užívání spodních a svrchních kalhot hledá v písemných pramenech česko-latinských veršovaných slovníků či významných písemných památkách raného i vrcholného středověku. Zde autor fundovaně

a podrobně popisuje a interpretuje latinské výrazy označující spodní či svrchní kalhoty a poukazuje na pravděpodobný význam nohavic, označovaných do 14. století v latině *caligae* spíše jako obuvi. Tento názor autor dokládá detailním výkladem písemných zmínek opět v celé řadě pramenných materiálů z raného středověku a mapuje také výskyt staročeského slova *nohawicze* již zcela ve významu oděvu kryjícího nohy. Vyčerpávající a syntetická je další část studie obsahující analýzu ikonografických dokladů různých typů kalhot z našeho území od iluminací v rukopisech přes nástěnné malby až po výtvarná díla. Studii doprovází bohatá obrazová dokumentace řady dosud méně známých dokladů z našeho prostředí, které M. Šimša konfrontuje s vybranými materiály v dalších zemích Evropy. Na základě písemných a ikonografických pramenů tak studie dokládá vývoj kalhot jako základní mužské oděvní součástky v českých zemích do konce 15. století. Autor prokázal výbornou znalost pramenného materiálu i starší, dlužno podotknout, sporé literatury na toto téma. Jedná se tak o cennou práci k vývoji oděvu v českých zemích, nakolik zejména v interpretaci latinských výrazů by zasluhovala také pozornosti jazykovědce.

Prostředí jihoslovenské Černé Hory dokumentuje práce Dragana Radojičić ze Srbské akademie věd a umění v Bělehradě věnovaná tradičnímu oděvu a módě v 18. století (na příkladech z boky Kotorské). Autorka upozorňuje na vliv přírodního prostředí, kontakt s kulturními oblastmi Středomoří,

1 ŠIMŠA, M.: *Spodky – málo známá součást mužského oděvu českého středověku*. In: Křížová, A. a kol: *Ornament – oděv – šperk. Archaické projevy materiální kultury*. Brno 2009, s. 107–121.

především italských měst, ale také muslimským prostředím, které ve známém uzavřeném zálivu s přístavem a pevností Kotor nutně působila na všechny oblasti života zdejších obyvatel, módu a oděv nevyjímaje. Autorka poukazuje na specifika vývoje oděvu v této oblasti, jeho rozdělení na tradiční kroj a historický, respektive měšťanský kostým a shrnuje vývojové typy oděvu nošené v oblasti boky Kotorské. Studie, ačkoli doplněná obrazovou dokumentací, vychází převážně z písemných archiválií, často pracuje se soupisy věna a o obrazových dokladech oděvu nám mnoho nesděluje.

Tématu venkovského obchodu je věnována studie Daniela Drápaly *Postavy a scény venkovského obchodu Moravy a Slezska – ikonografická sonda* zaměřená na oblast Moravy. Autor popisuje a analyzuje nejstarší dochované vyobrazení trhů, či spíše jednotlivých trhovců z 18. století, které se sporadicky objevovaly jako tištěné grafiky a na rozdíl od orálního popisu je jich pro naše prostředí poskrovnu. Významnější a často citované i publikované jsou rytiny Sebastiana Mandsfelda z roku 1786, zobrazující Hanáky na trhu v typickém oděvu včetně tzv. ocáskového kožichu. Co je však stejně důležité, Mansfeld muže zachytil při prodeji obilí, ženu s košíkem drůbeže. Další typy už přímo podomních obchodníků zachytil Josef Heřman Agapit Gallaš, František Kalivoda, který mimo jednotlivé postavy pracovali s tématem trhu komplexně. Především dílo F. Kalivody i dalších, např. J. Uprky, A. Frolky, F. Hlavici i mnohdy anonymní malby konce 19. a 20. století

autor podrobuje důkladné analýze, která ukazuje, jak cenné jsou to doklady pro podobu oděvu, způsob prodeje jednotlivých komodit, stánky, náradí či nádobý nebo přepravní prostředky, z nichž mnohé se nepodařily uchovat ani v muzejních sbírkách. Studie odráží autorovu erudici a hluboký zájem o téma venkovského obchodu a podomních obchodníků, kterému se již v minulých letech podrobně věnoval a připomíná důležitost ikonografických dokladů jako předchůdců fotografií, které mohly zachytit již poslední zbytky tradičních trhů, poutí a jarmarků v první polovině 20. století.

Na studii Daniela Drápaly zaměřenou z velké části na Valašsko navazuje Alena Jeřábková, která se v příspěvku *Valach moravský či rumunský? Příspěvek k ikonografii valašských pastevců 18. a počátku 19. století* zabývá především oděvem a atributy na různých vyobrazeních valašských pastevců. Ačkoli první a nejstarší doklady o podobě oděvu obyvatel moravského Valaška jsou písemné povahy, již od konce 18. století se můžeme setkat s poměrně četným obrazovým materiálem. Na vyobrazeních z let 1800–1820 je patrná nápadná podobnost, která naznačuje jistou míru inspirace až kopírování předchozích autorů. Samostatně si A. Jeřábková všimá zvláštních vysokých čepic zvaných *husárky*, které byly velmi často zobrazovány, a naproti tomu víme, že se nosily spíše výjimečně a k všedním pokrývkám hlavy patřily spíše obyčejné beranice, nízké klobouky, či klobouky zhotovované z choroše. V návaznosti na své předchozí studie zaměřené výlučně na pokrývky hlavy pak

klade jejich původ do Uher, což dokládá mj. řadou ikonografických pramenů a upozorňuje také na některá vyobrazení mužů v pasteveckém oděvu a v husáru na českém území. Problematika příbuznosti lidového oděvu rumunských a moravských pastevců se mohla stát příčinou některých omylů, které autorka na základě hluboké znalosti obrazového materiálu i problematiky a předchozích zkoumání již podrobila kritické analýze. Zároveň poukazuje na velkou obtížnost přesně lokalizovat oděv karpatského typu, který si velmi dlouho uchovával původní archaickou podobu.

Také Alena Křížová navazuje na své předchozí studie a systematický zájem o lidový šperk, přitom si ve svém příspěvku všímá jednoho obrazového zdroje, kterým je sbírka kvašů z roku 1814 kriticky vydaná M. Ludvíkovou. Příspěvek *Lidový a zlidovělý šperk (na příkladu kvašů z roku 1814)* důkladně analyzuje podobu šperků zde vyobrazených. V úvodu autorka zmiňuje problematiku zařazení lidového šperku v rámci systematiky materiální kultury, přičemž většina badatelů si všímá šperku v kontextu lidového oděvu, méně už je vnímán jako projev lidové výtvarné kultury. Autorka též upozorňuje na problém, co všechno lze ještě za lidový případně zlidovělý šperk považovat. V rámci sbírky kvašů si A. Křížová všímala šperků, které však vzhledem k velmi rozdílné kvalitě výtvarného zpracování jednotlivých kreseb detailně nepopisovala, spíše kvantifikovala výskyt knoflíků, spon, jehlic a řetízků či korálů v rámci oděvu na Moravě.

Stejná autorka rozvádí téma šperku tentokrát jako ochranného prostředku či amuletu v poslední studii s názvem *Dětský šperk jako apotropaion*. Obecně vzato, také oděv dětí byl badateli odsouván na okraj zájmu o lidový oděv. V tomto směru byla skvělým počinem konference Textil v muzeu konaná v Technickém muzeu v Brně v roce 2012 na téma Dětský textil a textilní hračka. Nejinak je tomu v případě bádání o dětském šperku jednak jako krásličího, ale především ochranného předmětu. Z tohoto hlediska připomenula autorka magické praktiky s cílem ochránit dítě, především novorozeně, v Evropě i jinde ve světě. Souborně a jasně přibližuje funkci amuletů a připomíná důležitost zvoleného materiálu i barvy, přičemž červené se přisuzovala výrazně ochranná funkce. Výskyt dětských šperků především v podobě korálků či náramků, často z mořských červených korálů, dokládá na gotických plastikách a obrazových dokladech od středověku až po konec 19. století. Jedná se však téměř výhradně o šlechtické či měšťanské prostředí, v lidové kultuře autorka upozorňuje na nahrazování amuletů ornamentem výšivky provedené obvykle červenou barvou ad.

Publikace *Ikonografické prameny ke studiu tradiční lidové kultury* je další z řady specializovaných prací věnovaných archaickým jevům tradiční lidové kultury, jejichž řešení se věnuje tým odborníků Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity v Brně již několik let. Po studiích a publikacích věnovaných agrární kultuře (*Agrární kultura – O tradičních formách*

hospodaření a života na vesnici, 2007), šperku, oděvu (*Ornament – oděv – šperk. Archaické projevy materiální kultury*, 2009) a obrazovým dokladům tradiční lidové kultury obecně (*Lidová výtvarná kultura. Dvacet dva příspěvků k teorii, metodologii, ikonografii a komparatistice*, 2011) je tak nejnovější kolektivní monografie další cennou prací vyplňující mezeru ve znalosti a interpretaci pramenné základny pro vývoj tradiční lidové kultury.

Marta Kondrová

JAROSLAVA BENEŠOVÁ

A KOLEKTIV:

Konzervování a restaurování kovů. Ochrana předmětů kulturního dědictví z kovů a jejich slitin

Brno, Technické muzeum v Brně 2011, 648 stran

Od chvíle, kdy nad dobou kamennou zaklaplo ono pomyslné víko a vlády se ujal bronz, doprovází kovové artefakty člověka doslova od kolébky do hrobu. Přirozeně tvoří značný podíl sbírkových předmětů v muzejních institucích, a to nejenom jako doklady materiální kultury. Každý, komu se kdy dostal do péče kovový předmět (ať již srp, poklice, nebo ozdobná spona), ví, jak jsou přes svou zdánlivou trvanlivost zranitelné. Většina odborné literatury týkající se konzervace kovů pochází ze 70.–80. let 20. století. Obor však prodělal po roce

1989 řadu proměn, které souvisí s vývojem materiálů a technologií, řada konzervátorsko-restaurátorských postupů byla navíc díky novým poznatkům přehodnocena. Erudovaného kompendia, které poskytne zázemí teoretických poznatků a praktických zkušeností, bylo již dlouho dobu skutečně zapotřebí.

Rozsáhlá publikace čítá více než 600 stran a je výsledkem několikaletého úsilí pracovní skupiny Kovy, která byla založena v rámci Komise konzervátorů-restaurátorů Asociace muzeí a galerií České republiky již v roce 2001. Při její přípravě spojili síly představitelé humanitních a přírodovědných oborů, konzervátoři a restaurátoři, muzeologové, chemici, historici umění a další. Na vlastní redakční přípravě se podíleli odborní pracovníci Technického muzea v Brně Ivo Štěpánek, Pavla Stöhrlová a Ivan Berger.

Publikace je členěna na sedm kapitol, které uceleně shrnují nejdůležitější témata promítající se do profesní činnosti konzervátora-restaurátora. V první kapitole *Teoretická východiska konzervování a restaurování kovů* představuje historický vývoj oboru, etické zásady a problémy, které mají zásadní vliv na jednotlivé způsoby řešení záchrany kovových památek. Další část provádí čtenáře krok za krokem obecnými postupy a pravidly vymezujícími rozsah dané profese.

Druhá kapitola *Struktura a vlastnosti kovových materiálů* precizně a přehledně shrnuje současný stav znalostí z oblasti materiálového a korozního inženýrství, strojírenských technologií, organické i anorganické chemie. V následujícím oddíle *Koroze kovů* je pozornost zaostřena

na povahu degradačních procesů postihujících kovové předměty. Čtvrtá kapitola *Základní technologie zpracování kovů* podrobně popisuje jednotlivé technologické postupy uplatňované jak v dnešní době, tak v dávné minulosti. Technologie a jejich historický vývoj sleduje také následující kapitola zaměřená na povrchovou úpravu kovů. *Organické látky během konzervace* seznamuje s chemickými a fyzikálními vlastnostmi různých organických látek využívaných při ošetření kovových předmětů.

Za těžiště publikace možno považovat sedmou kapitolu *Konzervování a restaurování jednotlivých kovů jejich slitin*, která podrobně popisuje specifika jednotlivých druhů kovových materiálů z hlediska jejich historického využívání a zpracovávání, vlastností, koroze, umělecko-řemeslného a technologického zpracování, metod průzkumu a konkrétních postupů konzervace sanační, preventivní i restaurování. Obzvláště chvályhodná je skutečnost, že autoři věnují značný prostor metodám konzervace a restaurování používaných v minulosti dávné i nedávné. Tyto poznatky jsou užitečné především pro práci s historicky cennými kovovými památkami.

Přesto, že úmyslem autorů nebylo podat univerzální návody na konzervování-restaurování, a to především s respektem k dalším možnostem rozvoje této mezioborové disciplíny, představuje pro odborníky pracující v oblasti péče o sbírkové předměty nepostradatelnou pomůcku. Nutno také podotknout, že díky velmi pečlivé redakční úpravě se jedná o příjemně čtivý text.

Publikaci doplňuje DVD se zkrácenými restaurátorskými zprávami a bohatou barevnou fotodokumentací.

Zdeňka Pitrunová

Geografické informační systémy a jejich využití ve společenských vědách

Geografický informační systém (dále jen GIS) umožňuje ukládat, spravovat a analyzovat prostorová data. Primárně je tedy GIS určen zejména oborům, jež pracují s prostorově využitelnými daty (např. kartografie, doprava, veřejná správa a další). GIS však má své využití také v dalších oborech, aplikovat lze v případech, kdy dochází ke zpracování informací o území, k němuž se váže zkoumaný jev (např. archeologie, architektura, památková péče a další).

Problematiky využití GIS v dalších oborech se ujala Katedra antropologie Západočeské univerzity v Plzni. Cílem workshopu *Geografické informační systémy a jejich využití ve společenských vědách*, který se uskutečnil ve dnech 20. až 21. února 2013 v přednáškovém sále hotelu Central v Plzni, bylo zpřístupnit badatelům společenských věd nové technologie geografických systémů ve vědecké práci, diskutovat přístupy a zkušenosti zúčastněných ve vlastním výzkumném bádání a zároveň se zamyslet nad možnými úskalími užití systému v praxi.

Úvodní slovo přednesl PhDr. Petr Křišťuf, Ph.D. (Katedra archeologie, ZČU), který seznámil účastníky

s průběhem workshopu. Odbornou část zahájil blok přednášek archeologické sekce, s prvním příspěvkem *Prostorová archeologie: výzkumy pravěkých pohřebišť* vystoupil PhDr. Petr Křišťuf, Ph.D. s kolegou Mgr. Ondřejem Švejcarem (Katedra archeologie, ZČU), kteří představili možnosti studia pravěkých pohřebních areálů pomocí GIS. Strukturu osídlení na základě nálezů keramických střepů na polích se věnoval Mgr. Ondřej Malina, Ph.D. (Národní památkový ústav, ú.o.p. v Lokti) v příspěvku *Možnosti prostorových analýz při studiu středověkého osídlení a interpretace historických fotografií a map*. Archeologickou tematiku uzavřel Mgr. Peter Tóth (Archeologický ústav SAV, Nitra), který se zabýval otázkou vlivu vnějších činitelů na struktury osídlení (*Sídelné stratégie v staršej dobe bronzovej na juhozápadnom Slovensku*).

Odpolední blok přednášek se nesl v antropologickém duchu s vystoupením PhDr. Terezy Zíkové, Ph.D. (Katedra antropologie, ZČU), která se v příspěvku *Mapování významných krajinných komponent z aktéřské perspektivy za pomoci GIS* zaměřila na možnosti analýzy a vizualizace tzv. míst paměti na základě výpovědí respondentů. Navázala Mgr. Lenka Brunlíková (Katedra antropologie, ZČU) s příspěvkem *Výzkum domovního odpadu s pomocí GIS*, jenž posluchačům přiblížil využití GIS ve výzkumu konzumních vzorců obyvatel. První den uzavřela Mgr. Lucie Čulíková, Ph.D. (Katedra archeologie, ZČU), jejíž příspěvek *Využití predikčních modelů při studiu minulé*

zemědělské krajiny se věnoval faktorům, které měly vliv na rozložení archeologických lokalit.

Druhý den workshopu byl směřován na praktické využití GIS, zpracování různých typů dat a jejich přípravu pro následující analýzy – dopolední blok byl zaplněn příspěvkem *Prostorová data ve společenských vědách: porizování, příprava, zobrazení dat a možnosti jejich analýzy v ESRI ArcMap*, který přednesl Ing. Vladimír Zenkl (ArcData Praha s.r.o.).

Jednotlivé příspěvky byly prokládány živou diskuzí, jež ukázala na aktuálnost zvoleného tématu a vedla zejména k výměně zkušeností a využití GIS z pohledu různých badatelských přístupů. Účastníci workshopu se shodli především na výhodě vizuálního zobrazení výsledků výzkumu, jež umožňuje snazší pochopení prostorových vztahů a lepší orientaci při samotné prezentaci výsledků. Nástroje GIS tak nabízejí nový úhel pohledu na vlastní výzkum, čímž se generují nové otázky, souvislosti a náměty. Diskuze se mimo jiné zabývala také nevýhodami užití GIS, konkrétně problematikou nastavení výchozích parametrů pro potřeby GIS a jejich případného vlivu na konstrukci výsledků, či otázkou analytického potenciálu GIS pro kvalitativní výzkum.

Anna Horáková

Contents

Studies

<i>Blanka Soukupová</i> , Czech anthropology – successor of the Czech ethnography and ethnology – after the Velvet Revolution (1989): Urban and ethnic studies as the axis of the field.....	5
<i>Roman Malach</i> , Contribution of Selský archiv to the ethnography of Moravia and Silesia.....	21
<i>Marta Toncrová</i> , Czech ethnomusicology at the beginning of the 21st century (Remarks on the development of the field).....	35
<i>Daniel Dědovský</i> , Sorcerer žito and MacGill or early Scottish <i>tagheirm</i> in a Moravian legend.....	43

Materials

<i>Václav Michalička</i> ; File making: Handicraft technology II.....	70
<i>Miroslav Válka</i> , Marginalia of Constantine and Methodius tradition in folklore environment ..	77

Ethics and Ethnology

Draft Code of Ethics of the Czech Ethnological Society	92
--	----

Personalia

Vanda Jiřikovská's anniversary (<i>Romana Habartová</i>)	101
Some reminiscing on the occasion of Jiřina Veselská's anniversary (<i>Marie Brandstettróvá</i>)	103
Acknowledgement to Professor Dušan Holý (<i>Martina Pavlicová</i>)	107
Fratišek Vrhel's anniversary (<i>Jan Pargač – Miloš Tomandl</i>)	109
Selective bibliography of doc. PhDr. František Vrhel, CSc. (<i>Jan Pargač – Miloš Tomandl</i>) ..	111
To the anniversary of Jitka Matuszková (<i>Věra Kovářů</i>)	116
Josef Ország Vranecký ml. (22. 3. 1913–14. 4. 1977) (<i>Petr Lidák</i>)	117
Overview of works by Josef Ország Vranecký Jr. (<i>Petr Lidák</i>)	119

Books

Alena Křížová et al.: Ikonografické prameny ke studiu tradiční lidové kultury/Iconographic sources for the study of traditional folk culture (<i>Marta Kondrová</i>).....	122
Jaroslava Benešová et al. Konzervování a restaurování kovů. Ochrana předmětů kulturního dědictví z kovů a jejich slitin / Metal preservation and renovation: Protection of cultural heritage artefacts made of metals and alloys (<i>Zdeňka Pitrunová</i>).....	126

Conference

Geographical information systems and their use in social sciences (<i>Anna Horáková</i>).....	127
---	-----

